Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

DR. FRANDSENS ERIN-DRINGER

Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck

Johannes Frandsen

Dr. Frandsens Erindringer

Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck
København
1966

Indhold

Forord 7

Min Farfar 9

Landsgrav – Barndomshjem 26

Barndomshjem 28 – Børneskolen 33

Hjemmefra – Skolegang 37

Samsø realskole 37 – Roskilde Katedralskole, Gymnasiet 40 – Den Sjællandske Bondestands Sparekasse 47

Student 49

Læge i uddannelse 64

Herning 66 – I landpraksis 72 – Turnus 74 – Videnskab 75 – Farmakologisk Institut 77 – Dr. med. 78 – Klinisk uddannelse 78 – Knud Faber 82 – Politisk interesse 85 – I. C. Christensen 87 – Socialmedicin 88 – K. K. Steincke 89

Fra klinik til sundhedsstyrelse 91

De første fem aar, næstformand, fungerende formand i sundhedsstyrelsen 94 – Formand for sundhedsstyrelsen 99

Sundhedsstyrelsen *101*

Revision af 1909-loven 106 – Konsulentinstitutionen 108 – Flytning til Den røde bygning 112

De første fem aar – 1927–32 114

Victor Rubow 124 – Fremtidsprogram 128

Nordiske forbindelser 136
Færøerne 136 – Island 137 – Grønland 140 – Rockefeller-Rejser 143

Aarene indtil besættelsen – 1932–1940 146

Besættelsesaarene 157
9. april 1940 157 – Besøg hos den tyske værnemagt 158 – De tyske læger 159 – Angreb paa vore sygehuse 160 – Krav paa et sindssygehospital 163 – Hjulene holdes i gang i dagens gerning og i fremskridt 164 – Difterivaccination 165 – Forsyninger 166 – De ældres Raad 168 – Scaveniusministeriet, Jørgen Jørgensen, Knud Kristensen 170

Efterkrigsaarene 173
Aktiv i politik, 1945–1950 173 – Tuberkulosen 176 – Lovgivning 176 – Valg 178 – 1945–47. Ministeriet Knud Kristensen 182 – Fremstød for sundhedslovgivningen 182 – Sygehusraadet 184 – Krogerup Højskole 185 – Kronprinsesse Ingrids Fond 186 – Knud Kristensen 187 – Sundhedstjenesten i Sydslesvig 190 – International Tuberkulosevaccination 191 – 1947–50. Valget 1947 193 – Medlem af Folketinget, embedsmand og politiker 193 – Valget 1950 204

Min embedstids sidste tidsrum 206
1950–1961 206 – En mangel 212 – Grønland 214 – Medicinalpersonalet 215 – Lægerne 216 – Tandlæger 222 – Sygeplejersker 223 – Apotekervæsen 224 – Udover landegrænser 225 – Rockefeller Fonden 225 – Norden 226 – Island 226 – W. H. O. 228 – W. H. O. Europaregion i København 233

Sundhedsstyrelsen i Den røde bygning 237

Slutning 243

Litteratur 247

Navneregister 248

Sagregister 253

Forord

Det var kort tid efter at »støvets aar« havde sat sit uigenkaldelige stop den 1. juli 1961 for videre udfoldelse indenfor, hvad af nogen kaldes livsgerningen. Og helt gal er betegnelsen jo ikke for en arbejdsindsats, som spændte over 34 aar, og som havde sin andel i opbygningen af en del af vort samfundsliv: det moderne sundhedsvæsen.

Helt let at forlade den forestillingskreds og tankeverden, som havde omgivet og betinget selve arbejdet, var det dog ikke.

Det var svært at faa alt det, der i dagligdagens liv var standset, paa tilbørlig og taalelig afstand og sat paa en plads, hvor der kunne leves med det – og maaske ogsaa paa det, men uden at dominere og knægte livet, der fortsatte og stadig skulde leves i sit fulde omfang.

Før alt kunde komme paa rette plads og i rette forhold til helheden, maatte der en udladning til.

En bog: *Sundhedsvæsenet, 1927–1961, Oplevelser og Erfaringer,* blev skrevet og sendt ud i januar 1963.

Det lettede og gav ro i sindet, nye opgaver havde vist sig og kunde nu røgtes.

Men ingen har fred længere end ens nabo vil det.

Bogen blev modtaget venligt, endog særdeles venligt af anmeldere i dagspresse og tidsskrifter.

For venligt, for der blev ogsaa givet udtryk for, at man tiltroede mig evner og kræfter til at skrive endnu en bog. En

bog der ikke skulde være saa overvejende dokumentarisk, som denne havde forekommet læserne at være, men give en bredere og mere personligt præget fortælling om sundhedsvæsen og – navnlig – andet mere.

Det var en udfordring som bragte uro, hvor der ellers var faldet ro over sindet.

Intet øjeblik havde det været i mine tanker, at jeg skulde skrive mere end om mit arbejde med og for sundhedsvæsenet. En egentlig erindringsfortælling fra vuggen til – omtrent – graven med lidt slægtshistorie som forret, saadan som det jo gøres, forekom mig for fordringsfuldt et foretagende. Det maatte jeg vige tilbage for.

Men udfordringen føltes saa irriterende nærgaaende, at jeg, alt som ugerne gik, ikke kunde lade den ligge – vel ogsaa fordi den foruden at irritere og forstyrre min nattesøvn lokkede –

og saa tog jeg den op. Resultatet blev de efterfølgende sider.

August 1965.

Min Farfar

En fynsk bonde, *Hans Frandsen,* brød, 35 aar gammel, op fra sin hjemstavn og flyttede med kone og fem sønner til Sjælland – til Gudum ved Slagelse. *Hans Frandsen i Gudum* blev i omtrent to menneskealdre et kendt navn indenfor sin stand og et godt stykke udover standsgrænserne.

For slægten, der voksede op omkring Hans og Johanne Frandsen, var *Farfar* det stærke, samlende midtpunkt, der prægede sønner og børnebørn.

For mig, et af de 18 børnebørn, fik han betydning, der ikke kan maales eller udtrykkes i ord, han var – Farfar.

Men den sjællandske bondeskikkelse, Hans Frandsen i Gudum, var af slægt ren fynbo, han var født paa Fyn, og hans barndom, ungdom og tidlige manddom hører Fyn til.

Man vil ikke kunne fortælle om sjællænderen Hans Frandsen, som jeg vil prøve det, uden at lære fynboen at kende, saa godt det nu vil lade sig gøre paa grundlag af nøgtern anetavle, og hvad den gamle Hans Frandsen selv har skrevet og fortalt.

Oplysninger om forfædrene er, naar det er bønder, sparsomme, ogsaa naar der suppleres med, hvad skifteprotokoller og folketællinger kan fortælle. Det var i de 2–300 aar, anetavlen kan række, gaardfolk og fæstebønder. Aarslev i Svendborg amt var hjemstavnen for de fleste, og længere end til Ringe og Højby gik færden ikke, naar ægtefælle skulde søges.

Det har været velstillede folk efter den tids forhold, og folk som har røgtet den daglige dont saa vel, at fæstet kunde følge familien – og gaa over i selveje, da stavnsbaandet brast.

Det var ikke alene i den stærke overklasse, herremændene, det gryede i 1700-tallets sidste aartier. Gryede, saa der voksede frem deraf forstaaelse for underklassens, den stavnsbundne bondes kaar, og for nødvendigheden af at ændre disse kaar – at raade bod paa gammel uret.

I den samme underklasse gryede det samtidig – sagte og spredt. Maaske stærkere i egne som Vestjylland, der ikke havde kendt hoveri og stavnsbaand, men til gengæld fattigdommen, stærkere end paa Fyn med de mange herregaarde – og den frugtbare jord.

Blandt 1700-tallets sparsomme oplysninger om landsbyens og bøndernes nøjsomme og ensformige daglige liv, om fødsel, bryllup og begravelse, finder vi korte, knappe ord, der viser os, at denne underklasse, disse »usselige« bønder, gemte i sig ubrugte kræfter, der som frø i en frugtbar, men frossen jord blot ventede paa lidt solskin for at bryde frem. Først enkeltvis, men snart i følge – der igennem aarhundredets aartier voksede sig stort og stærkt.

I Hans Frandsens nærmeste forfædre møder vi fæstebondens gennembrud ind til den nye tid.

Forfaderen, *Niels Hansen,* født omkring 1745, havde som ung karl faaet i fæste en gaard under Odense hospitals gods. Sandsynligvis var det hans fødegaard, den laa udenfor Skt. Jørgens Port. Snart flytter han imidlertid, 25 aar gammel, til Aarslev, til en anden fæstegaard under Odense hospitals gods, som han fik samtidig med, at han giftede sig med en datter af en lige afdød Aarslevgaardmand. – – Niels Hansen bliver omkring 50 aars alderen ved sognefogedinstitutionens grundlæggelse i 1791 sognefoged og lægdsmand, hverv han beholder

til han godt 70 aar gammel afstaar gaarden og gaar paa aftægt hos sin søn.

Det var ikke alene ved disse hverv, at Niels Hansen stod forrest blandt sine bysbørn. Min Farfader har fortalt mig, at Niels Hansen, der havde gaaet i skole i Odense, var saa vellært, at han kunde bistaa sine standsfæller som deres tillidsmand ved forhandlinger med herremændene under fæsteafløsning.

Niels Hansen's søn, *Frants Nielsen,* blev født i Aarslev i marts 1790. Han blev 25 aar gammel gift med den 3 aar ældre enke efter hans ældste broder, som havde faaet faderens, Hans Nielsens gaard i fæste.

Det er faderens gaard Frants Nielsen rykker ind i og beholder, til han dør. Det blev dog mere end gaarden, Frants Nielsen tog i arv fra sin fader. Kun 33 aar gammel overtog han hvervet som sognefoged og lægdsmand. Det maa huskes, at sognefogedinstitutionen var et ejendommeligt folkeligt led i det bureaukratiske system for landets styre. Foruden de rent politimæssige opgaver havde sognefogeden andre opgaver i det lille sognefællesskab – som opsyn med vejene og deltagelse i styrelsen af fattigvæsenet. Sognepræsten og sognefogeden var den tids ledende kommunalmænd i landkommunerne (efter *dr. phil. Hans Jensen*).

Da sogneforstanderskabet blev oprettet i 1841, maatte Frants Nielsen være selvskrevet til medlemsskab og formandsskab. Har opføres da ogsaa paa folketællingslisten som gaardmand, sognefoged og lægdsmand – og sogneforstander.

Men gaarden var ikke stor, foruden fæstegaardens 40 tdr. land var der 15 tdr. i fri eje, vel allerede købt af faderen Niels Hansen. Den var for lille til Frants Nielsen. I 1841 købte han naboens gaard paa omkring 55 tdr. land og en »halv« gaard, »bylodden«, med ca. 25 tdr. land, dette som de 15 tdr. land

ogsaa i frit eje. Med en bedrift paa ialt omkring 140 tdr. land god jord og med sine offentlige hverv maa Frants Nielsen have haft hænderne fulde. Han fik dog kræfter og tid til at planlægge og delvis naa at gennemføre et stort byggeri, først og fremmest paa gaardene i frit eje, men ogsaa fæstegaardens bygninger, navnlig stuelængen, blev nybygget. Men hans planer blev midt i maj 1851 afbrudt af døden, han blev 61 aar gammel.

Tilbage sad hans enke, *Maren Knudsdatter,* der var Frants Nielsens 3. kone, med deres 7 børn, alle uforsørgede og umyndige. Den ældste, en pige, var 21 aar gammel, den næstældste, Hans Frandsen, var 19 aar gammel, de to mindste, 2 piger, var kun 4 og 9 aar. Selv var hun syg af lungetuberkulose, saa hun har maattet overlade gaardens drift til en stedsøn, halvbroder til hendes egne, den 25 aarige *Jeppe Frandsen,* dog sammen med hendes ældste søn, den 19 aarige Hans. Snart forværredes hendes tilstand, og hele sommeren 1853 laa hun til sengs, ventede paa døden. Hun talte i disse maaneder med denne søn om, hvad der forestod hende, og vel ogsaa om gaarden og om børnenes fremtid. Især laa de to smaapigers ve og vel hende stærkt paa sinde, og hun tog løfte af sønnen, Hans, om at være god mod sine smaa søstre.

Hendes død, den 20. oktober 1853, kom til at betyde »en hel Omvæltning i et og alt«, som Hans Frandsen selv beskriver det mange aar efter. Maaske blev det takket være ham ikke saa stor en omvæltning endda. Men det begyndte dramatisk og truende for den forældreløse søskendeflok. Dagen efter dødsfaldet meldte skifterettens folk sig for at tage boet under behandling og satte den ældre halvbroder Jeppe til at bestyre bedriften – til trods for, at godset havde givet den nu godt 21 aarige Hans Frandsen fæstebrev paa fædrenegaarden. I foraaret 1854 blev saa ejendomsjorden med de nyopførte

bygninger stillet til auktion, i skiftet skulde foruden de syv helsøskende ogsaa nogle halvsøskende deltage. Hans Frandsen søgte energisk om hjælp hos familien til at købe faderens ejendomsjord og gaarde, men ingen turde hjælpe, han var for ung. Selv vovede han paa auktionsdagen at købe den lille lod paa 15 tdr. land, saa han nu sammen med den ældre søster kunde tilbyde de fem yngre et hjem i fædrenegaarden med dens ialt 55 tdr. land.

Det var jo meget mindre end de var vant til, men det gik godt for dem. Den unge Hans Frandsen viste sig at være baade dygtig og energisk. Fuldmyndighedsbevis fik han, vel samtidig med fæstebrevet, og snart blev han sognefoged som hans far og farfar forud, blot endnu yngre. Han blev ogsaa, inden han var 30, medlem af sogneforstanderskabet og dets formand.

Gaarden er blevet saa godt drevet, at den næstældste broder, *Knud Frandsen,* allerede vinteren efter moderens død kunde tage paa skole i Odense til landbrugsfaglig uddannelse. Han blev senere forstander for en landbrugsskole, var godt begavet og anset som landbrugsteoretiker, men noget flygtigt, havde livet igennem svært ved at finde blivende sted. – Den ældste søster blev snart gift, og de yngre søstre blev efterhaanden ogsaa gift med bønder; den yngste broder, Peder, blev gaardmand. De holdt sammen om og holdt sig til hjemmet hos den store broder, indtil de kunde klare sig selv.

Hans Frandsen havde fra første færd som selvstændig gaardmand i Aarslev sine bysbørns tillid og respekt. Med glæde mindes og skriver den mere end 80-aarige Hans Frandsen, at »en Mand udtalte sig om os, at skønt vi alle var unge, saa var det alligevel et smukt Hjem for de andre der i Byen«.

Den yngre broder kunde faa den videregaaende skoleuddannelse, han ønskede og havde evner til, de andre søskende kun-

de sættes i vej. Men for Hans Frandsen selv blev der ikke tid til skolemæssig efteruddannelse. Han klarede sig endda. Hans gode begavelse og et sikkert blik for og evner til fuldt ud at udnytte de muligheder, livet kunde byde den vaagne, unge bonde for selvuddannelse saavel i haandens som aandens verden, hjalp ham over dette skær. Skønt »selvlært« naaede Hans Frandsen tidligt plads i første række – ogsaa hvor andre med skoleret højere uddannelse talte med – og blev der.

I aarene omkring forældrenes død, i 20-aars alderen, blev Hans Frandsen sig religiøst bevidst. »Kirken var jo ikke at opbygges af« skriver han selv, saa »jeg gik ofte ned til Helliges Forsamlinger. De var jo kun smaa og bestod jo mest af uanselige Folk efter Verdens Visdom, men jeg var glad ved dem. Jeg mindes dem ofte endnu og dvæler tit, efter 60 Aars Forløb, ved deres barnlige og inderlige Hjertelighed«.

Snart fandt han sin blivende plads i den grundtvigske lejr, kristeligt som folkeligt, og søgte til kirke hos grundtvigske præster udover sogneskellet – i Højby og i Sdr. Næraa. Senere i Ryslinge hos *Vilh. Birkedal.*

I Højby fandt Hans Frandsen sin hustru, *Johanne Hansdatter,* datter af en velhavende gaardmand, *Hans Mortensen.* De blev gift marts 1858. Johanne (Hanne) delte sin mands livssyn og fulgte ham paa den vej, han valgte.

Da deres søn *Niels,* min fader, skulde døbes, i 1862, løste de sognebaand til sognepræsten, *Kofoed,* i Sdr. Næraa. Det var noget helt nyt for Aarslev-folkene. Loven om sognebaandsløsning var jo kun faa aar gammel, fra 1855. Farfar siger selv derom: »Det var noget af en Begivenhed dengang, mere end nu«, og fortæller videre om kirkefærden til Sdr. Næraa ved Niels' daab: »..... skulde det netop nu træffe, at vi skulde lige ud for Aarslev Kirke mødes med Kirkegængerne derfra. Jeg tog det som en Lettelse for mig, saa var det bekendt i

Sognet med det samme, at nu havde deres Sognefoged løst Sognebaand«.

Aarene i Aarslev, 1853–1867, blev rige og udviklende aar for Hans Frandsen og det hjem, han byggede op i fødegaarden, først for hans søskende, senere sammen med hustru og børn. – Han havde sit hjemsted i det grundtvigske kirke- og skoleliv, hvor *Kr. Kold* og Vilh. Birkedal stod ham nærmest og fik stor betydning for ham, men han var ogsaa vaagent optaget af tidens stærke politiske strømninger med aktiv deltagelse. Det faldt ham derfor naturligt, da grundloven af 1849 kom i fare, som stiller at støtte *Sophus Høgsbro.*

Om indledning til bekendtskabet med Kr. Kold, der blev til venskab, fortæller *redaktør Hans Jensen*: »Hans Frandsen har fortalt mig, at Kold kom op at køre med ham en Dag ind til Odense. Er det ikke Hans Frandsen fra Aarslev? spurgte Kold, og saa kom de straks i Samtale, og der fulgte i Aarenes Løb mange, mange efter.« Hans Jensen fortsætter: »Jeg tror, at Kold i flere Retninger kom til afgørende at forny den unge Bonde og hans Hus.«

Om tilknytningen og venskabet med pastor Birkedal i Ryslinge fortæller Hans Frandsen blandt meget andet, at han var i Ryslinge kirke, da Birkedal i slutningen af kirkebønnen bad, at Kongen maatte faa et dansk hjerte – om muligt. Efter gudstjenesten var han inde hos Birkedal »han var jo vor Rigsdagsmand i Rigsraadet« og de talte da ogsaa sammen om kirkebønnen. – Birkedal blev saa afskediget efteraaret 1865. Hans Frandsen deltog i et møde i Odense den 27. januar 1866, hvor det blev »fastslaaet at bygge baade Kirke og Præstegaard« til Birkedal. ».....Indvielsen af Kirken skete sidst i August Maaned lige til Rughøst begyndte .....«

Midt i alt dette, hvor livet og fremtiden tegnede sig saa lyst for fynboen Hans Frandsen og hans familie, brød de op og flyttede til anden og helt fremmed egn paa Sjælland, et opbrud der betød en langt større omvæltning dengang – for 100 aar siden – end nu. De flyttede fra hjemstavnen med dens minder om slægtens færden i generationer, fra den udbredte slægt og fra den tryghed, som hjemstavnsfolkenes agtelse og hengivenhed gav hjemmet og gav Hans Frandsen i hans offentlige virke med og for standsfæller ogsaa udover hjemstavnens grænser.

Det var et hjem, som allerede havde sit eget »ansigt«, sine idealer og et grundfæstet livssyn. – Nu gjaldt det at slaa rod i det nye og fremmede, at bygge en hjemstavn med alt, hvad ordet rummer, for den slægt som her blev grundlagt, og som jeg tilhører.

Det skulde da vise sig, om det unge, levende skud paa den gamle stamme med generationer af fynske bønder kunde taale omplantningen og bære gode frugter.

Markerne, omkring 120 tdr. land, var forsømte, slet drevne, og bygningerne var forfaldne, usle, i den gaard i Gudum ved Slagelse, som Hans Frandsen overtog den 9. juni 1867. Den ældste søn kunde fortælle, at hans Mor græd, da de kørte ind i gaarden.

Allerede næste aar kunde hun flytte til en nybygget gaard, der var lagt frit, midt i marken nær Slagelse-Nykøbing landevejen, med stort stuehus og have, anlagt efter fynsk maalestok, langt større end efter sjællandsk skik. Der var bygget med fremsyn. Saavel stald- og ladebygningerne som stuelængen staar den dag i dag i fuldt brug.

Et mejeri til behandling af gaardens og nabogaardenes mælk blev senere føjet til, men nedlagdes, da andelsmejeri kunde oprettes.

Den nye mand vakte egnens forundring og opmærksomhed. En anset nabo sagde i en tale ved Hans Frandsens 80-aars dag: »Din virksomhed har jeg haft den ære at kende, siden du kom hertil i den gamle gaard, og jeg husker, hvorledes dit landbrug hurtigt fangede vor opmærksomhed. Hvad du viste os, var noget, vi ikke var vant til at se. Den maade, hvorpaa du behandlede jorden, var ikke almindelig. Du var altid i forreste række paa jordbrugets og husdyravlens omraade.«

Respekt og tillid vandt Hans Frandsen i sit nye sogn. Som i Aarslev valgtes han i Gudum ind i sogneraadet af de almindelige, ikke priviligerede vælgere og var i en aarrække dets formand.

Men hurtigt blev der kaldt paa Hans Frandsen fra videre kredse og til mangeartede opgaver.

Tauber, redaktør og folketingsmand, købte 1871 Sorø Amtstidende, men maatte allerede aaret efter finde udveje for at sikre bladets økonomi. Det var da hos den 40-aarige bonde i Gudum, han søgte raad og hjælp. Sorø Amtstidende blev overdraget til et aktieselskab med aktier af størrelse, som muliggjorde en stor aktionærkreds, hvor næsten ingen havde mere end een aktie. Det var Taubers og Hans Frandsens ønske og maal at faa en avis for Venstre, som med stærke baand var knyttet til Sydvestsjællands venstrefolk, bonde som borger. Som medlem af bestyrelsen stred Hans Frandsen altid for, at ikke det store pengelige udbytte, men den gode avis burde være maalet.

Maalet blev naaet. Hans Frandsen fik en yngre ven, Hans Jensen, fast knyttet til Sorø Amtstidende, fra 1881 som bladets redaktionssekretær og fra 1891 dets redaktør.

Det tog fart med hverv og arbejde i offentlig tjeneste udenfor hjem og bedrift.

Det blev blandt meget andet et arbejde for standsfællers økonomiske forhold. I Den Sjællandske Bondestands Sparekasse og i Østifternes Husmandskreditforening fra dens stiftelse. Ikke mindst dette sidste var til stor glæde for Hans Frandsen, det kaldte paa samfølelsen med bønder med det mindre og mindste hartkorn.

Hans Jensen, Sorø Amtstidendes navnkundige redaktør, skriver ved en af Hans Frandsens mærkedage: »Efterhaanden fik denne Fynbo megen Indflydelse i sin Egn og ogsaa længere ude. Man kan vist sige, at der kom en Tid, hvor enhver ny Sag helst skulde have Hans Frandsen med, eller i det mindste vilde man høre hans Mening om den. . . . i meget var han den, der først rejste en god Sag.«

Meget mere kunde fortælles om de enkelte sager og opgaver, men det faar være. Der er andet om Hans Frandsen og hans hjem, som er af større betydning for, hvad her er planlagt at fortælle.

Først nogle glimt af Hans Frandsens personlighed i det offentlige liv.

Redaktør Hans Jensen, der kendte Hans Frandsen saa godt som nogen, fortæller om ham, at ikke mange i den tid havde søgt stærkere at hævde sig som en selvstændig bondepersonlighed. Han ønskede at være – og var – en dansk *bonde*. »Han kunde godt forekomme baade stejl og kantet til Tider og ensidig«. – »Men netop fordi han havde Kanter, rullede han aldrig bort i Mængden, just fordi han turde staa paa sin egen Mening baade i Ny og Næde og fremføre den med sin naturlige Begavelses Dygtighed, fik han noget udrettet, for andre som for sig selv.«

Selvstændigheden, stejlheden, gav sig nu og da markante udtryk. 1874 blev Hans Frandsen valgt ind i Sorø amtsraad. Det blev kun for en enkelt periode. Partidisciplinen tillod – den-

gang (!) – ikke en selvstændighed, der ikke kunde gaa paa akkord.

I *Den Sjællandske Bondestands Sparekasse* var Hans Frandsen tillidsmand og kontordagsbestyrer for Slagelseegnen i mere end en menneskealder og var medlem af forskellige udvalg. Han stod »gamle« Alberti personligt nær. Ved valg til sparekassens bestyrelse efter *C. C. Albertis* død, 1890, blev han valgt ind, men blev der kun til 1896. I bogen om Den sjællandske Bondestands Sparekasses historie igennem 100 aar staar herom: »– medens en mere selvstændig mand som Hans Frandsen, Gudum, blev sat ud.« Han støttede ikke A. Alberti.

Hvordan formede livet sig saa i hjemmet, naar husfaderen igennem en lang aarrække fik sin tid og sine kræfter saa stærkt beslaglagt af arbejde i det offentliges og i standens interessers tjeneste?

Jeg tyer her igen til Hans Jensen, som i »Grundtvigske Hjem i det 19. Aarhundrede« har givet en skildring af »Hans Frandsen og hans Hustrus Hjem«. Heraf hidsætter jeg enkelte uddrag:

»Da jeg kort før Jul 1875 kom til Sønderup for at tiltræde en Huslærerplads i Pastor *P. Rønnes* Hjem, var Hans Frandsen, Gudum, ikke et helt ukendt Navn for mig. Fra Odense var jeg rejst sammen med Kl. Berntsen, som fortalte mig et og andet om de nye Mennesker, jeg nu skulde færdes imellem. . . . . Som de to betydeligste Mænd indenfor den grundtvigske Retning i Vestsjælland nævnte B. Pastor Rønne og Hans Frandsen. Ogsaa havde jeg hørt lidt om Familiens Liv i Aarslev. . . . . Nogle Dage efter min Ankomst kørte vi fra Sønderup en Aften ned til Hans Frandsens. Vi blev bænkede i den store Dagligstue, Fællesstuen for Hjemmet og i Reglen ogsaa for Fremmede. Husfaderen sad myndig og bred for øverste Bord-

ende, og Husmoderen med de milde Øjne bragte en lille Forfriskning. Paa Bænkene sad Husets Karle og Sønnerne, som tildels var Børn endnu. Paa den store Plads omkring Kakkelovnen sad Kvinderne ved Sytøj og Spinderok. Drengene spillede »15 Streger« om Ingenting, men morede sig. Snart var der en livlig Samtale i Gang mellem Rønne og Hans Frandsen. Vi andre hørte godt efter, allesammen vist, og fik lidt eller meget ud af det. Jeg har aldrig i det Hele truffen saa interesserede Unge som i dette Hjem. Det var nu heller ikke alle og enhver, som kom til at høre med her. Hans Frandsen kunde faa Folk nok gennem Bekendtskaber. ..... Alle spiste ved samme lange Bord, og efterhaanden som Drengene blev voksne, rykkede de ud i Karlekammeret sammen med de andre. Her var ingen Forkælelse, men en gennemført Lighed i Dagliglivet. Derfor blev der ogsaa senere Mænd af dem, som førte Hjemmets Skikke videre i næste Slægtled. Ovenpaa Dagens Arbejde kom saa Aftensædet. Hans Frandsen var ikke saa lidt ude i Forretninger af forskellig Art. Men han kom helst hjem tidlig. Naar der saa var spist, følte han Trang til at fortælle om sine Oplevelser ude. Der har vist ikke været ret mange Hjem, hvor Husfaderen i den grad som her delte med sine Omgivelser, hvad han oplevede. Det var een stor Familie. Saa gik det videre ud til aandelige Spørgsmaal, navnlig Kirke og Skole. Eller til de politiske Rørelser. Aviserne og Ugebladene blev læst af alle, eller ogsaa læste Hans Frandsen selv, naar han fandt noget, som de kunde have godt af at høre. Det blev en interesseret Ungdom, som sang under sky paa Mark og i Lade.«

Her er vi ved det centrale i Hans Frandsens liv. Som det begyndte i Aarslev i de helt unge aar med hjem og hjemliv for en forældreløs søskendeflok, baaret af sand og dyb kristentro udfra det grundtvigske syn paa kirke og skole og paa folkelighed, fortsatte Hans og Johanne Frandsen. Og de tog arnens

ild med til det nye hjem i Gudum. – Pastor P. Rønne i Sønderup blev husets nære ven og præst. *Ernst Trier* i Vallekilde blev for Hans Frandsen, Kr. Kolds lærling, den, han herovre satte højst blandt højskolens folk, og som han stiftede nært venskab med.

Fra hjemmet og hjemlivet med den store landbrugsbedrift hentede Hans Frandsen sine kræfter til liv og arbejde udenfor hjemmet – og til at bevare sig selv og sin personlighed.

For *sønnerne* blev der sammen med nogle enkelte familier oprettet en lille grundtvigsk friskole, der senere blev flyttet til Sønderup.

Disse fem brødre voksede til og fulgte alle i faderens fodspor. Den yngste, *Lars Frandsen,* blev hjemme, forpagtede efter endt uddannelse paa høj- og landbrugsskole stald og mejeri, senere hele gaarden, indtil endelig overtagelse. De fire andre fik gaarde. *Frands* i Havrebjerg, *Hans* i Hyllerup, *Niels* i Landsgrav og *Frederik* i Tjørnelunde. Sydvest- og Vestsjælland blev hjemegnen. Slagelse var købstaden og stedet for egnens møder, politiske og folkelige saavel som landbrugsfaglige, og stedet for bøndernes økonomiske sammenslutninger. Overalt mødte og mødtes disse brødre, gjorde sig gældende med stærke, selvstændige synspunkter – agtede og respekterede.

Men her som i hjemmet, de kom fra og samledes om, var det kirkens og skolens, friskolens som folkehøjskolens forhold, og politik, naar det gjaldt samling og kamp for Venstres frihedsidealer, der fremfor andet kaldte paa dem.

Gaarden i Gudum blev midtpunktet for den slægt, der voksede ud derfra, og som samledes omkring *Farfar,* saa længe han levede.

Farmor var 6 aar ældre end Farfar og var svagelig og gammel, da hun døde i 1903. Om hende har hendes ældste søn

Frands Frandsen skrevet: »Mor var mere tilbageholdende og ikke nær saa begavet som Far. Men hun var en from og god Kvinde og en god Mor for sine mange Drenge«.

Farmor var utvivlsomt dygtig til at lede den store husholdning, og hendes svigerdøtre, i hvert fald min Mor, havde stor respekt for hende. – Ved hendes begravelse hørte og saa jeg første gang *Niels Dael,* som talte ved hendes baare.

Juledag og Farfars fødselsdag, den 11. maj, var »store« dage, hvor vi alle var Farfars gæster i Gudum. Det egentlige værtskab blev dog varetaget af Farbror Lars og hans kone, Faster Johanne – og paa storslaaet maade.

Saa var der den lange række af andre mærkedage, hvor der kaldtes fra Gudum paa Slægten, unge som gamle, til fest. Der skulde meget til for at hindre fremmøde – og somme tider meget til for at fjerne hindringer, som da Far maatte skrive til rektor *Hauch* for at forklare ham det, udefra set vel ret uforstaaelige, at jeg absolut maatte have fri en ganske almindelig skoledag for at fejre Farfars guldbryllupsdag, selvom Farmor var død nogle aar før.

Disse gæstebud adskilte sig vist ikke fra, hvad andre har fortalt og skrevet om fra grundtvigske hjem og slægter. Der var stil og stemning over festen, naar slægt og venner, fremmest Hans Jensen og Niels Dael, samledes i Gudum. Men ogsaa naar det var almindeligt søndagsbesøg til Farfar af hans sønner med deres koner, »fastrene«, og børnebørnene. – Der blev sunget meget, Farfar læste nu og da af en bog eller en artikel, som optog ham – og dagens, tidens spørgsmaal blev drøftet. Alvor og gammen kunde saa godt tilsammen.

Det kunde knibe for de ældste blandt børnebørnene at følge opfordringen til at lege lidt med de smaa. Det var for interessant at lytte efter, hvad der blev drøftet. Og det var meget og flersidigt. »Højskolebladet« og »Baunen« gav stof. Høj-

skolens verden i det hele var staaende emne, ligesom oplevelser fra de store folkemøder ved efteraarstid og vore egne »Rønnes møder« i Slagelse til jul, fastelavn og ved Skt. Hans-tide. Disse Rønnes møder var Farfars initiativ, pastor P. Rønne gav dem navn. De samlede folk i hundreder. Ogsaa en ti-tolvaars dreng fulgte gerne med.

Frimenigheden i Havrebjerg fik den ældste af sønnerne Frands Frandsen til formand, og Farfar blev æresmedlem af bestyrelsen. Jeg husker diskussionerne i familien om fri- eller valgmenighed. De fire brødre – den femte, Hans, døde i ung alder – delte sig i to lige store partier. Disse drøftelser var dog ganske omsonst, Niels Dael klarede suverænt den sag.

Netop i de samme aar var diskussionen om hesteavl heftig, ogsaa i vor familiekreds. Frands Frandsen var blandt de første importører af belgiske heste, som saa skulde slaa de jydske heste ud. Ogsaa i dette spørgsmaal skiltes brødrene i to lejre. Pudsigt nok med samme skillelinie som i kirkesagen. Efter faa aar var de alle paa Belgiens side.

Ogsaa politik blev gennemdrøftet – i fuld tilslutning til de gammel-moderate – *Klaus Berntsen og N. Neergaard* og, ikke at forglemme, *Frede Bojesen.*

Farfar havde skik at sende sine sønner paa skoler, hvor hans venner raadede: Vallekilde, Rødkilde og Askov og af landbrugsskoler først og fremmest Tune. Men da Dalum begyndte, blev den »støttet« fra Gudum – Far maatte derover paa det første hold og var glad ved det.

Det var umuligt at lege med de smaa, naar de store diskuterede – og store var de, høje og ca. 100 kg hver. Midt imellem dem sad deres Far, Farfar, nu naaet over de 70, ofte tavs lyttende. Men ind imellem kom fra en af de diskuterende – »hvad mener du Far?« – eller han selv brød ind. Vi lyttede i respekt for den gamle, ikke fordi han var den gamle, der burde vises

respekt, men fordi han nu var – og det blev anerkendt – den klogeste og mest fremsynede, helt uhildet af ortodoksi og partibaand.

Farfar afviklede de offentlige hverv i aarene mellem 70 og 80. Hans interesser og sind samledes om kirken og familiens liv. Hans egen gaard var som sagt forpagtet til hans yngste søn, men var fortsat ogsaa hans hjem. Til de andre sønner kørte han i sin ponyvogn og blev som regel hvert sted nogle dage. Der var fest, naar han kom. Han fik besked med alt om gaardens drift, og om aftenen, naar piben var tændt, fortalte han om sine oplevelser, gammelt og nyt.

Farfar var myndig og stærk, men ogsaa mild og kærlig. Han blev ikke gammel af sind, selv efter de 80, forstod de unge bedre end de fleste. Farfar fulgte min vej, der ikke blev bondens, med stor interesse, og altid opmuntrende.

Fra 1905, da jeg kom hjemmefra til kostskole, og indtil 1917, da jeg var blevet læge, fik jeg breve fra Farfar, altid velskrevne, selv da han var over 85 aar gammel – og altid velkomne.

Hans Frandsen døde 20. februar 1919, omtrent 87 aar gammel.

Redaktør Hans Jensen sluttede sit mindeord i Sorø Amtstidende om ham:

> »Der sidder mange, mange som Husfader og Husmoder Landet over og helt ned i Sønderjylland, som føler sig i Taknemmelighed for denne gode Bondeskole hos en Mand, der levede som han lærte ..... En gammel Bondehøvding er gaaet bort fra os. Hvis Vestsjællands Historie fra 70-erne og ind i dette Aarhundrede en gang bliver skreven, da er hans Navn et af dem, som atter og atter springer frem, skønt hans personlig ikke regnede

Folkeyndest nær saa højt som at kunne sige, at han ikke havde svigtet sig selv.«

Og andetsteds med:

»Hans Frandsen havde tjent sin Egn og sit Land, saa der blev Velsignelse ved det. Det var næppe tilfældigt, at han kom herover. Her var Brug for hans Evner og helstøbte Personlighed. Livet havde ved Endemaalet fuldt faaet ham lært, at »stærkest er immer det milde«.«

Pastor Niels Dael sagde ved hans begravelse blandt meget andet:

»Det stærke ved *Hans Frandsen* var ikke det, han udrettede, men det, at han altid var saa levende.

..... Ja, der er intet at prise ham for som det, at han kunde leve med og aldrig gaa i staa. Han har levet med i mange Kredse og havde den underlige Evne at kunne leve ind i alt, hvad der af godt og nyt kom frem .....

Og saa skal han have tak for sin Trofasthed. Der er intet, jeg har arbejdet for, uden at han trofast og forstaaende tog sig af det altsammen .....«

I beundring for sin fader og i kærlighed til sin fromme moder – som jeg kan læse det ud af hans egen sparsomme fortælling – tog Farfar paa sine unge skuldre arbejde og ansvar for den forældreløse søskendeflok. Han modnedes derved til at kunne »tjene sin egn og sit land, saa der blev velsignelse ved det.« Saadan føltes det ogsaa i den slægt, der var hans: at der blev velsignelse ved tjenesten ogsaa, hvor det var slægtens ve og vel, det gjaldt.

Landsgrav – Barndomshjem

Landsgrav ligger ved hovedvejen København-Korsør, ca. 1 km sydvest for Slagelse, og var endnu ved aarhundredskiftet en lille, hyggelig sjællandsk landsby, upaavirket af Slagelses nærhed og af tilhørsforholdet til Slagelse som en del af Slagelse Skt. Peders Landsogn.

Landevejen gik dengang, som nu, midt gennem landsbyen, men trafikken var stærkt lokalt præget, underholdende, og hindrede ikke vejens funktion som bindeled mellem huse og gaarde paa hver side af vejen. Det var en køn vej med store popler ved siderne, paa stykket imellem Landsgrav og Slagelse tilmed med lindetræer – og saa de græs- og blomsterklædte grøftekanter. Ved sommertid en morsom vej for byens børn, som barbenet nød det tykke støvlag fra den macadamiserede vejbelægning. Det var saa dejligt varmt og føltes rent. Snart kom dog de første automobiler, som gjorde træerne i haver og langs landevejen helt hvide af samme »morsomme« støv. Og da støvplagen var kureret ved bedre vejbelægning, blev trafikken efterhaanden saa voldsom, at vejen til sidst blev en uoverstigelig og larmende skillebom mellem de to bydele. Hver færgeladning blev til den mest utaalelige trafikstandsning i halve timer. Saa var idyllen søndret, de store, kønne træer fældet og grøftekanten jævnet, taget ind i vejen. Nu er vejen ved at blive ført øst om Landsgrav og Slagelse. Den følger, hvor den gaar forbi Landsgrav, resterne af den gamle Kongevej, der gik fra København til Korsør, forbi Antvorskov.

Landsgrav blev i den sidste snes aar endeligt ødelagt som landsby, omend stadig med hyggelige villakvarterer. – Den blev en gemen forstad til Slagelse, som samtidig fik storstadsfornemmelser, hvad den ikke blev kønnere af.

Det er en aartusindgammel landsby, der forsvinder. Som i nabobyen Hejninge vil man sikkert kunne finde gulvlag under de gamle stuehuse, der viser beboelse for mennesker fra jernaldertiden.

Men, som før sagt, omkring sidste aarhundredskifte var Landsgrav endnu en landsby med de fem bondegaarde, der havde overlevet udflyttertiden. Fem andre gaarde var flyttet ud og laa nu midt i hver sin mark. – Saa var der et boelssted og et gartneri og planteskole, som den tidligere friskolelærer, *Hans Knudsen,* drev sammen med sin højtbegavede kone, *Hanne Knudsen.* Hun skrev dengang værdsatte bøger om henkogning og syltning. Sammen oprettede de en skole med undervisning af gartnere og med kursus for husmødre i brug af havens produkter.

Der var tillige i byen huse for de haandværkere, som var nødvendige for landbruget: to smede, karetmageren, maleren og tækkemanden, foruden nogle faa andre huse. En købmand havde nedsat sig ved byens grænse mod Slagelse, men indenfor købstadens dengang beskyttende læbælte. Dermed var »Brugsen« holdt ude.

Der var to børneskoler, kommuneskolen eller almueskolen, som den blev kaldt, og en lille grundtvigsk friskole, der i Forsamlingshuset havde sin skolestue og to smaa stuer til læreren. Begge dele hørte til pionertiden og trængte meget til de nye og gode bygninger, som blev opført godt en halv snes aar ind i det ny aarhundrede.

Endelig var der gadekæret. Det var uden pryd og omliggen-

de gadejord, men i sin lidenhed til stor glæde for børnene som skøjtebane, naar frosten satte ind.

Til slut maa fortælles om byens brønd »Hellig Anders Kilde«. *Anders,* der var præst ved Skt. Peders Kirke i Slagelse, da *Valdemar II Sejr* var konge, gjorde meget for i sit sogn og sin by og var afholdt. Da kongen engang besøgte Slagelse, fik præsten aflokket ham det løfte, at al den jord, Anders kunde naa at omride paa et ni dage gammelt føl, medens kongen var i bad, skulde tilfalde Slagelse. Der skete forskelligt under det hastige ridt, som gav Slagelse sine store jorder. I Landsgrav tabte Anders en handske og en kilde sprang, hvor handsken faldt. Det blev en undergørende kilde med helbredende kræfter. Kilden rinder endnu, men brøndsætningen er forsømt og vandet forurenet. Omkring aarhundredskiftet var det anderledes, brønden gav rent og velsmagende vand til de omliggende huse. Som rest af forrige tiders Skt. Hansfest blev kilden endnu dengang renset Skt. Hansaften, rent sand blev strøet paa bunden, og brøndens stensætning blev blomstersmykket. Med det gamle byhorn blev folk kaldt sammen til festen, før man gik til Skt. Hans blusset.

Mindet om Hellig Anders levede stærkt og helt op til vore dage. Krucifikset paa Hvilehøj, der ses fra landevejen og fra toget til Korsør, har staaet i aarhundreder, dog nu og da fornyet. Det taler om hans hellighed, der ganske vist ikke gav ham kanoniseringen, men i folks øjne og ogsaa for dronning Margrethe stod han som: Hellig Anders.

BARNDOMSHJEM

I Landsgrav fik jeg mit barndomshjem. Sommeren 1889 overtog min fader, Niels Frandsen, den mindste af landsbyens fem bondegaarde, godt 48 tønder land. Det var ogsaa den mindste

af de gaarde, Farfar købte til sine fire sønner. Farfar mente – iøvrigt ganske forkert – at det vilde være lettere for Far at overkomme driften af den mindre gaard. Han led af følgerne efter et ret haardt angreb af lungetuberkulose i de tidlige ungdomsaar. Mor skød iøvrigt til, hvad hun havde i arv efter sine afdøde forældre, saa de fik god magt over bedriften allerede fra begyndelsen.

Gaarden laa ved gadekæret, som adskilte den fra landevejen. Den laa i spidsen af marken, som udad, bort fra gaarden, bredte sig vifteformet.

Stuehuset, der laa syd-nord med vestsiden mod haven, var dengang 20–30 aar gammelt, af røde mursten og teglhængt. To af gaardens tre udlænger blev fornyet i løbet af de første aar, den tredie var nyopført ved overtagelsen.

Haven var ret stor, men uregelmæssig af form, netop fordi gaarden laa paa sin oprindelige plads i landsbyen, med naboer tæt paa.

Den 21. juni 1890 holdt Mor og Far bryllup. Far var da 28 aar gammel (f. 21/6–1862) og Mor 23 aar gammel (f. 21/2–1867).

Begge havde været paa højskole, Far tillige paa landbrugsskole og Mor paa en mejeriskole.

Mor var født paa Refsnæs, hvor hendes mors slægt i generationer hørte hjemme – og stadig gør det. Hendes fader var fra Kalundborgegnen. Han blev tidligt enkemand, giftede sig igen og fik med sin anden kone en gaard i Kirke Helsinge.

Mors slægt sluttede sig til de grundtvigske kredse, der samledes om Ernst Triers højskole i Vallekilde og valgmenigheden i Ubberup. Med denne baggrund og de to højskoleophold

maa det have været let for Mor at blive optaget i hjemmet i Gudum, hvor hun tjente hos Farmor sidst i 80'erne. Det var i hvert fald ikke Farmor ukært, at dette førte til forlovelse med Far.

Saa satte de bo. I fællesskab blev gaardens mangler og jordens mangel paa pleje rettet op, og i fælles livssyn byggede de hjem for de fem børn, tre drenge og to piger, som blev født i hurtig rækkefølge. Jeg var den ældste, f. 13/6–1891, pigerne de yngste.

Mor var den livlige, glad og sangglad. Hun var typisk vestsjællænder, let til at forundres, nar hun mødte fremmede og fremmed skik, og glad for at høre nyt og opleve nyt. Mor var dygtig i hus som i have og ikke at forglemme i køkkenet – hendes mads velsmag stod maal med havens og vindueskarmens blomsterflor.

Far var lidt tungere af sind. Følgerne efter lungetuberkulosen i ungdomsaarene, kronisk bronchitis med feberperioder, gav lange sengelejer – ordineret af frygt for genopblussen af tuberkulosen og tog nu og da paa humøret og gjorde ham mindre rørig end han og ikke mindst Mor kunde ønske det, foruden at Far ikke kunde deltage i strengere arbejde.

Far fulgte endog særdeles godt med i fagskrifter og tidsskrifter, der bragte stof fra kirke og skole. Han deltog flittigt i møder med oplysende foredrag og forhandlinger. Ved de forskellige møder, hvor det grundtvigske folk samledes, var Far og Mor og gaardens unge, karle og piger, efter lyst og interesse, og børnene, efterhaanden som de voksede til, selvfølgelig faste deltagere.

Gaarden blev drevet mønstergyldigt i mark som i stald. Nye redskaber og maskiner blev taget i brug, men den begyndende mekanisering gav endnu ikke begrænsning for folkeholdet – det var forbeholdt langt senere tider. Tværtimod krævede den

stadige intensivering af saavel mark- som havebrug flere medhjælpere.

Far naaede hurtigt at faa oparbejdet en god og stor besætning. I kostalden omkring 20 køer foruden kvier og kalve. Det var kønne dyr, som efter aars forløb næsten alle blev af samme stamme og med køer, der gav megen mælk og fik præmier paa dyrskuet. – Fire heste, 2 spand, kunde klare arbejdet. Foruden var der plage og føl. Ogsaa følhopperne naaede efterhaanden at faa præmier. – Svinehuset var ikke altid fuldt. Grisene naaede ikke helt at blive omfattet med samme interesse som den øvrige besætning.

Desuden fjerkræ: høns, som gav indtægt til Mor uden udgift, og duer uden kontrol og tal, de ødelagde straataget, men taaltes, fordi børnene holdt af dem, og Far holdt af duesteg.

Hund og katte afrundede dyreholdet.

Der var arbejde til mange. Vi havde i min barndom tre karle og tre piger foruden løs hjælp i travle tider. Den daglige husholdning talte, da børneflokken var fuldtallig og hjemme, ialt tretten personer.

Pigerne havde ikke mindst at gøre. Foruden det rent huslige arbejde i fuldt omfang og malkningen, morgen, middag og aften, blev pigerne hentet til hjælp paa marken i høstens tid og i haven sommeren igennem under Mors ledelse. Selv trak hun dog her det største læs, – haven var altid velplejet og smuk. – Men om vinteren blev der tid til haandarbejde i eftermiddagstimerne. Jeg husker navnlig dette for den hygge, der var over disse timer. Ofte sang de, Mor og pigerne, under arbejdet, gamle sange og nye, lært under højskoleophold. Højskolesangbøgerne var brugte – og slidte, især ved flittig brug om aftenerne, naar vi samledes i den fælles dagligstue, og Mor læste højt.

Gaarden med dens mangeartede gøremaal var mere end en

arbejdsplads, den var et hjem, hvor der ikke blev gjort forskel. Som hos Farfar spiste alle ved samme bord i videste forstand. Dagligstuen var det fælles samlingssted i de aftener, hvor »de unge« ikke var i forsamlingshuset til gymnastik eller var ude andetsteds. Det var jo frivilligt, om de vilde høre med til familien eller ikke, men det var reglen. Selvfølgelig indtraf der, heldigvis sjældne, perioder, hvor underholdningen blev søgt andetsteds. Det føltes koldt og uden hygge.

Børnene voksede ind i og fandt deres plads i det lille samfund. De legede alderens lege og legede sig ind i arbejdet, hvor de troede at kunne gøre nytte. En lille hjulbør med skovl, der gjorde det muligt for den 5 aars dreng at følge den store fodermester i stalden, var en gave, som aldrig kan glemmes. For den bragte mere end fornøjelse, mere end leg, men selvfølelse eller rettere følelse af nu at være blevet noget betydningsfuldt i samfundet. Senere kom pligtbundet deltagelse i arbejdet. I den glade høsttid, men ogsaa om vinteren ved den forhadte hestegang, der trak tærskemaskinen. Den første petroleumsmotor hjalp os ud af slaveriet.

Bondegaarden omkring 1900, som jeg oplevede den, kunde byde gaardens børn oplevelser fra færden i mark og fra dyrenes liv i stalden. Mangeartede oplevelser, der ikke alene vekslede med aarets tider, men gjorde den ene dag forskellig fra den næste.

Livet indenfor bondegaardens rammer kunde bedre end noget andet virkeliggøre en børneopdragelse med hjem og skole som to sider af samme sag.

I Landsgrav var der som før fortalt en lille grundtvisk friskole. Den havde til huse i forsamlingshuset. Der var kun een skolestue og to smaa stuer med køkken til læreren (lærerinden). Det var halvdelen af huset, resten, eet enkelt lokale, klarede et forsamlingshus' funktioner for den lille landsby for-

uden at være gymnastiksal for skolen. Nybygninger afløste det gamle hus omkring 1915.

Far var i nogle aar formand for friskolen og delte sammen med en anden af byens gaardmænd det aarlige underskud. Der var kun et meget sparsomt tilskud fra kommunen, som friskolen jo aflastede, og adskillige af skolens børn betalte kun 50 øre pr. maaned i skolepenge. – Maaske blev det dog i den sidste ende læreren (lærerinden), som gav det største bidrag.

BØRNESKOLEN

Før jeg var fyldt 6 aar blev jeg sat i denne friskole. En ældre forkarl havde lært mig at læse – i hvert fald at kende bogstaverne. Det var *Sorø Amtstidende,* der havde vakt min nysgerrighed overfor de sjove tegn i avisens hoved og store overskrifter. Skrivning og regning voldte ikke besvær og æggede til kappestrid om at komme længst i Chr. Hansens regnebøger. Men det var dog især, hvad der blev fortalt – og fortalt godt – fra Bibelhistorien, Danmarks- og Verdenshistorien og fra geografien, som satte igang til tidligt at tage fat paa vor bogsamling hjemme – Ingemann's romaner og de islandske sagaer var blandt det foretrukne. Ogsaa i skolen blev der sunget meget. Skolens liv føjede sig harmonisk og naturligt til hjemmets.

Friskolen satte et vist skel mellem byens børn, men ikke et socialt skel. Friskolekredsen var ikke en velhaverkreds og ikke en særlig gaardmandsforening, men forældre, der fra højskolen eller ad anden vej havde faaet øjet aabent for det grundtvigske skolesyn. Ganske naturligt var det, at vi fandt vore legekammerater blandt skolekammeraterne, og fuldt forklarligt, at vi holdt paa vor skole som den bedste af byens to skoler. Det kunde føre til krige mellem de to lejre, og der var vi de faa og vist heller ikke de stærkeste i fysisk forstand, saa vi

kunde komme ud for farlige situationer, hvor den formodede overlegenhed i boglig viden kom ganske til kort. – Men begge parter respekterede ejendomsretten eller rettere jordens ukrænkelighed. Jeg husker tydeligt, hvordan en vanskelig situation med sikker udsigt til forsmædeligt nederlag med klø af den stærkere fjende blev klaret ved hurtig flugt over grænsen til vor mark. Forfølgelsen blev øjeblikkeligt standset af et »du gaar ikke ind paa vores mark!«. Det var hverken stands- eller anden hovmod. Men hvorfra jeg havde faaet denne fasttømrede tillid og tro til, at her var noget, ethvert ordentligt menneske maatte respektere, ved jeg ikke, har blot husket episoden nu godt 65 aar efter hændelsen.

»Du gaar ikke ind paa vores mark« var det stærke ord, som den 8–9 aarige dreng trygt paakaldte, og reddede sig fra et angreb. Mon det ikke kom fra et meget dybere lag end blot og bar hersker- og klassefornemmelse. Endnu kan jeg gribe mig selv i at føle et ubestemt ubehag ved tanken om, at jordlove og andre bestemmelser for bonden skal udpønses af andre end bonden selv, saa jeg bliver helt Thorkil Gravlundsk.

Og alligevel – bondesindet, trofasthed mod hjemstavnen, rammen om fædres liv og virke i kærlighed til jorden med foden i egen muld og under eget bord, sidder vist dybere hos flere af bøndernes børn og børnebørn, end det til daglig erkendes og føles. Kun naar der for alvor bliver nød paa færde saa – tænk paa folkeafstemningen i juni 1963.

Et uroligt hovede var jeg med skiftende fremtidsplaner.

For at prøve holdbarheden af lysten til i hvert fald ikke at gaa slægtens hidtidige vej lod Far mig skifte skole, da jeg var nær 12 aar gammel, til en privatskole i Høng, oprindelig knyttet til Høng højskole.

Det var en skole helt i friskolens aand, men med videregaa-

ende undervisning. Dens forstanderpar *Lars Peter* (Larsen) og *Angelika* var elskelige mennesker, flittige og dygtige. Skolevejen var lang, jeg maatte tidligt op for at naa toget fra Slagelse til Høng, hvor vi ankom kl. godt 8. Ved 3-tiden om eftermiddagen kunde jeg være hjemme igen. De mørke vintermorgener var lidt ubehagelige, fordi landevejens ellers saa smukke lindetræer i mørket blev lidt skumle, og uhyggen tiltog, naar kirkegaarden og dens store træer kom med i billedet. Til gengæld kunde hjemturen give visse fordele i muligheden for at regulere eftermiddagens forløb. Især om vinteren paa tærskedage. Paa lang afstand kunde jeg høre tærskemaskinen og vidste saa, at to mindre brødre længtes efter afløsning i det forhadte arbejde at skulle traske efter hestene. Hjemkomsten blev da forsinket, og lektiernes omfang og alvor netop den dag blev overvældende. Min evne til at udlægge sagen var ikke ringe; de smaa rasede, jeg fik god tid ogsaa til lektierne.

I 12–13 aars alderen fik mine planer for fremtiden et fast og varigt maal. En akut blindtarmsbetændelse fik et farligt forløb, der krævede operation som eneste mulighed for haab om at redde livet. Men Slagelse havde dengang ikke et sygehus, hvor en saa stor operation kunde klares, heller ikke en sygehuslæge, som paatog sig saadant. Vor hidtidige læge havde end ikke erkendt sygdommens natur, men var roligt efter mundtlig konference med Far rejst fra Slagelse for et par dage. Diagnosen blev først stillet af byens yngste læge, som blev hentet, fordi symptomerne forværredes hurtigt og stærkt. Denne læge, *K. Johnsen,* kunde baade stille diagnosen og paatage sig den rigtige behandling: operation. Den blev foretaget hjemme paa dagligstuens lange bord, instrumenterne blev kogt i køkkenet ved siden af »operationsstuen«. Sygehuslægen bedøvede (kloroform), og en medbragt menighedssygeplejerske assisterede. Naar dertil kommer, at denne operation dengang

var alt andet end dagligdags kost selv for kirurger af fag, var vor – som hele egnens – beundring for den unge læge i enhver henseende velbegrundet, naturligvis især, da patienten jo kom sig. Dr. Johnsen's ry voksede, hans praksis strakte sig videnom – og holdt sig. Mange aar efter faldt jeg paa kirkegaarden ved Kr. Helsinge kirke i snak med en lille, gammel kone. Hun stod ved sin datters grav. Pigen var død for mere end tyve aar siden, men sorgen var stadig frisk – og trangen til at fortælle om sygdommen, der voldte den sørgelige ende ... »og saa havde vi endda Johnsen helt nede fra Slagelse«. Saa vidste enhver, at der var gjort, hvad der stod i menneskelig magt.

For mit vedkommende blev beundringen og hengivenheden for mine drengeaars medicinske hero omsat i urokkelig beslutning om at blive læge.

Saa var det klart, at vejen fremad med fortsat skolegang mod studentereksamen maatte afstikkes. Det var dengang ikke saa ligetil. De lærde skoler eller latinskolerne, som de ogsaa kaldtes, fandtes ikke som gymnasierne nu i hver by. For mit vedkommende maatte tankerne rettes mod Sorø og Herlufsholm, men fra begge steder blev forespørgsel om optagelse besvaret med, at jeg med min noget »skæve« uddannelse i den frie skole kun vilde kunne optages i en klasse med elever, der var mindst ét aar yngre end jeg. Vor raadgiver, den senere biskop i Aalborg, provst *Chr. Møller*, og Far fandt da, at en genvej skulde forsøges. Samsø kost- og realskole var villig til at optage mig i en klasse, der svarede til min alder. Med en afsluttende præliminæreksamen, suppleret med en tillægseksamen i latin, haabede man, at jeg vilde være præpareret til fortsættelse i en latinskoles næstældste, femte klasse og dermed naa studentereksamen til normal tid, det attende aar. – Skolen paa Samsø blev valgt, fordi den havde et godt ry paa sig i grundtvigske kredse.

Hjemmefra – Skolegang

SAMSØ REALSKOLE

Omkring majdag 1905 fulgte Far mig til Samsø. Barndomstiden hjemme var ophørt. Men tilknytningen til barndomshjemmet, til forældre og søskende, til Farfar og farbrødrenes hjem og til den lidt fjernere boende mosters hjem blev ikke svækket – tværtimod. For de unge, som blev ved jorden og gik i fædrenes spor, kunde barndomstidens kaar og oplevelser i bondegaardens levende og mangesidige liv maaske nok tages og erindres som noget selvfølgeligt. Vi andre, som brød ud og kom i helt andre forhold og kaar, lærte i hvert fald i aarenes løb at forstaa og vurdere barndomstiden i bondegaarden som et privilegium af høj rang.

Skolen prøvede mig før den endelige optagelse. Der var jo en anden balance mellem de forskellige fag hos friskoledrengen end hos dem, der »i tide« var naaet skolen med den regelrette form for kundskabsmeddelelse.

De forskellige prøver paa min viden viste da ogsaa saavel plus som minus, men med plus i saa god overvægt, at man vovede at sætte mig i klasse efter min alder. Den gunstige vurdering viste sig at kunne holde, for saa vidt da at jeg ved eksamen juni 1907 klarede mig med et pænt resultat.

Men disse 2 aar gav meget mere end blot dette at naa at klare en eksamen. Det kunde være naaet andetsteds.

Michael Blegvad grundlagde Samsø realskole, medens han var lærer ved en af øens landsbyskoler. Den blev indviet den

5. maj 1885, og i 1891 aabnede han og hans hustru, *Sofie Blegvad,* deres hjem for kostelever.

Blegvads autoritet laa helt udenfor og over det plan, hvor der kunde være tale om vurdering endsige kritik fra elevernes side. Og det gjaldt saavel for læreren Michael Blegvad som for skolens forstander – og for husfaderen i skolehjemmet.

Da skolen havde bestaaet i 50 aar, blev der udgivet en lille bog med artikler af gamle lærere og elever. Bedre end jeg kan det alene, giver et par korte udsnit fra nogle af disse artikler udtryk for Blegvads personlighed, som den udfoldedes i skole og hjem.

En elev fra det første hold, lærer *B. Madsen,* skrev:

»... Det havde ikke været saa helt let for Hr. Blegvad, gennemsyret som han var af grundtvigske Skoletanker, at faa dem til at passe ind i Eksamensfordringernes snævre Klæder ... det var vanskeligt for ham at slippe den gamle Form for sin Undervisning, den, der gav Eksamensfordringer Døden og Djævelen, og lod ham give sig hen i sin Undervisning ... jeg elsker denne Skolemester, der kunde fortælle, saa Væggene videdes og Loftet hævedes, og Tiden løb, uden at vi mærkede det ...«

Fru *Karen Thomsen* skrev fra Besser Præstegaard:

»... Det var jo det geniale ved Blegvad, at han forstod at fylde de Rammer for Undervisningen, som Eksamensretten krævede, med Indhold fra sin rige Personlighed, paavirket, som han var, af den grundtvigske Friskole. Han fortalte mageløst, men han forlangte ved Siden af, at Lektierne skulde være lært. Han forstod at holde Friskole i Realskolens Form, og han forstod at faa sine gode Hjælpere til at gøre det samme ...«

Og fra min egen artikel:

»Men Midtpunktet i dette skoleliv var Hr. Blegvad – »Gamle«. Skolen var hans, og han staar for mig som den fuldendte Opdrager og Lærer. En helstøbt, storladen, myndig, strengt retfærdig Personlighed, men dertil mild og dybt forstaaende overfor Overgangsalderens Drenge og Drengeunoder. Vi beundrede ham, og vi holdt af ham, fordi vi instinktivt følte, at han holdt af os, selv naar vi maatte stille til større eller mindre Afstraffelser.

Og som han prægede Skolen, prægede han Hjemmet. Om Morgenen samlede han os alle i Skolen til højtidsfuld Andagt, om Aftenen, naar Dagens Arbejde var endt, samlede han os i Hjemmet til Aftensang.

Skole og Hjem gled mærkeligt over i hinanden, Hjemmets gode Aand førtes over i Skolen.«

Lærerne og lærerinderne arbejdede uden undtagelse samvittighedsfuldt og dygtigt med os, i fritiden tillidsfuldt mødt af os kostelever og husfæller som vore gode venner, som jeg tænker paa i taknemmelighed – især cand. theol. *Jens Birkedal,* der senere blev realskolebestyrer i Brande.

Fru Blegvad spillede en stor rolle i vort daglige liv. Hun tog vare paa os paa ethvert af de mange omraader, hvor drenge hjemmefra trænger til en moderlig haandsrækning.

Men som jeg skrev det for snart 30 aar siden. Det var »Gamle«, der var midtpunktet. Var der et eller andet, der trykkede, saa bankede jeg paa hans dør for trøst eller for at høre hans raad. Min frimodighed i dette stykke var vistnok ud over det sædvanlige – uden at jeg tænkte paa det. Og Blegvad stoppede mig aldrig, jeg ved, at han morede sig over mine smaa konsultationer hos ham.

Blegvads ligevægt var urokkelig, og hans rolige humør syntes uopslideligt, selvom jeg senere lærte af hans breve til mig, at han nu og da var bekymret for at faa det hele til at løbe rundt. Privatskoledrift har vist aldrig givet stort materielt udbytte, der maaske snarere har staaet i omvendt forhold til, hvad der bliver givet af immaterielle værdier.

De godt 2 aar paa Samsø fyldte og fylder den dag i dag i min erindring meget mere end kalenderdagenes tal. Den tid fik en betydning for mig, som ikke kan vurderes for højt. Jeg blev her hjulpet over fra mit barndomshjem, et grundtvigsk bondehjem, og fra den grundtvigske friskole til den skole, som indtil da af nogle efter Grundtvig blev kaldt »den sorte skole«.

Hjulpet over ikke alene med barndomshjemmets værdier i behold, men med disse forøget og uddybet.

Kun latinen gik det ikke saa godt med. Den gamle sognepræst fik det betroet at føre mig gennem grammatikens vanskelige skær, som han tidligere havde klaret det for andre ligestillede. Nu var han blevet gammel og magtede lige saa lidt lærerens rolle som jeg elevens. Han faldt træt i søvn, naar jeg kludrede i grammatiken, og jeg listede ud – tæppet gik ned for den akt.

Uden latinprøve gik turen til den lærde skole.

ROSKILDE KATEDRALSKOLE
GYMNASIET

Vi forsøgte at finde plads i Sorø Akademi – eller Sorø Skole hed den vist dengang. Uden held, der var ikke plads. Men Fars og mit besøg hos rektor *Hoff* blev dog ikke resultatløst. Rektor Hoff var en af fædrene til den ny skoleordning, skolereformen af 1903, som just nu i 1907 var naaet det afsluttende trin – gymnasiet. Denne højtansete og erfarne skolemand for-

stod paa overbevisende maade at forklare for os, at netop gymnasiet vilde være det rette sted for mig til at fuldende min skolegang med forberedelse til studentereksamen. Han raadede os til at søge til Roskilde Katedralskole, hvor rektor *Hauch* delte Hoff's syn paa skolereformen og paa det gymnasium, der nu med det ny skoleaar vilde aabne sine døre – i forventning om fornyelse af »den lærde skole«.

Vi fulgte rektor Hoff's raad og søgte til rektor Hauch i Roskilde, hvor vi blev modtaget med venlighed. Her var plads, og jeg blev indskrevet i Katedralskolens I. gymnasieklasse.

Det var en stor lettelse for os, at den fortsatte skolegang havde fundet sin løsning. Skoleforholdene var dengang helt anderledes end nu. Vanskeligere, fordi de lærde skoler, der kunde forberede til studentereksamen, var saa faa i tal, saa børn fra landet og fra byer, der ikke havde en af disse skoler, maatte hjemmefra og, som i Roskilde, søge værelse i pensionat eller hos privat familie.

Saa skulde jeg igen – og for sidste gang – begynde i en ny skole. Ganske vist var det i det nye gymnasium, men »latinskolen« levede endnu i dens sidste to klasser og dækkede med navnet stadig almindelige menneskers forestilling om skolen, skolen man skulde igennem for at blive student. Og i kredse, hvor man var hjemmevant i grundtvigsk terminologi, hørtes stadig skolen hædret med »den sorte skole«, terperiets aandløse undervisningsanstalt.

Jeg havde jo hørt det fra talerstole ved efteraarsmøder, om Grundtvigs oplevelser i aarhusskolen og om H. C. Andersens tid i Slagelses forlængst nedlagte latinskole. I familiekredsen, hvor alle jo var den frie skoles mænd, og hvor ingen af dens unge hidtil havde betraadt vejen mod universitetet,

kunde der falde bemærkninger om, hvad jeg mon nu skulde igennem. Dog i spøgende vendinger, og min gamle Farfar var yderst tilfreds med, at jeg valgte at stile mod en akademisk uddannelse. Forgæves havde han, C. Kolds og Ernst Triers ven, søgt at faa en af sine fem sønner til »at læse«, som det kaldtes, fortsætte udover højskolen og landbrugsskolen. Det lykkedes ham at faa en af sønnerne til Landbohøjskolen. Men trods særdeles god afgangseksamen vendte farbror Frederik dog snart tilbage til det praktiske landbrug – og fik gaard som de andre. Det »hævnede« sig, at tjenesten hos Farfar var kendt udover landet som et eftertragtet lærested for de mange unge, der søgte dertil. Hans egne sønner havde ogsaa lært at kende fortryllelsen ved bondens frie liv og bondestandens rejsning, økonomisk som politisk, under dygtiggørelse igennem de frie skoler.

Men tilbage til Roskilde Katedralskole, hvor jeg mødte den 19. august 1907 paa det nye skoleaars første dag, som elev i 1. klasse af latinskolens afløser, gymnasiet.

Selvfølgelig var jeg nervøs, spændt paa, hvad jeg skulde opleve her blandt nye lærere og nye kammerater – i den alvorlige og i mine øjne smukke skolebygning fra 1842, der, som sine forgængere gennem aarhundreder, fik glans og værdighed fra den store nabo, Domkirken. Fra domkapitlet var skolen, vor ældste lærde skole, jo udgaaet.

Vi var 17 i klassen. Deraf var seks piger, et stort antal efter den tid, navnlig sammenholdt med de to sidste klasser, 5. og 6. »studerende«, af den gamle latinskole, som hver kun havde een pige.

Det var en venlig klasse, hurtigt præget af godt kammeratskab, et kammeratskab, som holdt til den sidste skoledag. Det var altid let at finde tonen og fortroligheden, naar vi i aarene derefter mødtes ved tilfældige lejligheder.

Det var dog ikke alene i vor klasse, at der herskede en god tone, men i skolen, der var præget af venlighed og et tillidsfuldt forhold eleverne imellem og mellem elever og lærere.

Senere blev jeg klar over, at der i den store lærerstab var »partier«, vistnok for eller imod den særprægede og temperamentsfulde rektor. Men bortset fra en enkelt isoleret episode havde jeg i hvert fald ikke mindste anelse om uoverensstemmelser imellem lærerne.

Vi kunde lide vore lærere, omend »med forskel« som det siges paa sjællandsk.

Det er jo lærerne, og vel især ledelsen, rektor, der giver skolen sit ansigt og tone. Men i Roskilde var der blandt lærerne en række personligheder, som hver for sig vægtigt bidrog til at præge min skole – foruden rektor. Enkelte af lærerne maa jeg have lov til at omtale.

Dog først rektor: *A. G. Ø. Hauch.*

»Du maa hviske til mig, Frands – Rektor følger jo aldrig, hvad vi har faaet for.« Det var pigen ved siden af mig og hende foran mig, der sendte dette S.O.S. Og rektor spurgte i flæng under sin vandring omkring klassens skoleborde – blandt eleverne og i stoffet (historie). Indtil han hurtigt selv blev grebet af dette stof og begyndte at fortælle. Og saa var faren drevet over, for nu fyldte rektor timen. Fortælleren af Guds naade, fortælleren, som en dag, da klokken afbrød ham, utaalmodigt udbrød: Ja, *Bredsdorff* derude paa højskolen kan sagtens, for ham gælder ingen baand som pensum og eksamen.

Det kunde ogsaa hænde, at klassen fik lokket mig til at gaa ned til rektor og spørge, om han vilde læse for os af Shakespeare i stedet for historietimens sædvanlige forløb. Og det lykkedes af og til. Den dag i dag, efter ca. 55 aar, kan jeg se

og høre ham, naar han med blændende kunst og selvforglemmende indleven gav os Shakespeares personer. Vi listede os til at lukke vinduerne til skolegaarden, saa rektor ikke kunde høre klokken, naar den kaldte ud – og kaldte ind til næste time. Langt ind i denne standsede han for at møde næste times lærer, der utaalmodigt trippede uden for døren, men ikke turde afbryde.

Rektor var ikke pædagog, i hvert fald ikke i almindelig forstand. Han kunde være ganske uretfærdig, men vist oftere helt urimeligt godtroende overfor elever, hvor hans dom over begaaede eller ikke-begaaede lovovertrædelser blev afæsket. *Poul Engelstoft* siger om Hauch, »at vi, hans elever, af ham har faaet den viden, at skolen ikke er en eksamensanstalt, men en skole for livet, hvor mennesker mødes med mennesker«. I dette er jeg fuldt enig, og i dette lys skal rektor bedømmes og hans minde bevares.

Rektor A. G. Ø. Hauch (f. 1836, d. 1914) var søn af *Carsten Hauch.* Han bar *Øhlenschlägers* navn og var hans gudsøn.

Jakob Krarup var i min skoletid adjunkt og inspector ved skolen, senere blev han rektor ved Herlufsholm skole.

Krarup underviste os i dansk, altid levende og oplagt. Og saa havde vi en sikker fornemmelse af, at han kendte os og vilde os det vel. Hans »vidnesbyrd« viste denne interesse for os, som naar han i december 1908 skriver i min bog, efter at have bevidnet, at jeg var baade flittig og flink: »Jeg finder anledning til denne bemærkning, at det er godt at vise sin iver, men at det ikke er nødvendigt til enhver tid at give sit besyv med«.

Krarup var rektor en god støtte og medarbejder.

Det samme var adjunkt, senere lektor *Rathsach,* vor lærer i engelsk og oldtidskundskab. En fortrinlig lærer og et fint menneske.

Men fremmest af alle i skolens lærerkollegium stod *C. C. Christensen,* overlærer og geografibøgernes navnkundige forfatter.

Han havde ikke Hauch's baggrund i adelig slægt, i barndomshjem hvor tidens store kom, i en ungdomstids udenlandsrejser, i rodfæstet kultur og høj dannelse. Han var et landsbybarn fra Sydvestsjælland (f. 1860) med rige evner, som over seminarium og universitet førte ham frem i skoleverdenens første række, og som i vore øjne gjorde ham jævnbyrdig med rektor.

En anden Roskildenser karakteriserer C. C. Christensen saa godt: »Hans undervisning var ikke – som Hauch's sprudlende, implusiv, spirituel, begejstret, appellerende direkte til den enkelte elev, men hans stille, stærke, følte ord trængte ind og sad, hvor han vilde de skulde sidde. Ofte lange enetaler, under hvilke han ikke saa paa eleverne, men sad med siden til klassen, det ene knæ over en stolearm og den lange pegepind vuggende op og ned . . .«

»Hans stilling til religionen fik vi ikke meget indtryk af. Da vi efter konfirmationen atter mødte i skolen, sagde han ironisk: »Naa, har I saa allesammen faaet ravryhr?« (ravrør) – en smule sjællandsk accent i vokalerne bevarede han jo fra sin barndom paa landet. Men ved en anden lejlighed, da han kom ind paa at tale om hævnfølelse, spurgte han: Kan kristne mennesker hævne sig? – Nej ser I, kristendommen hævner sig ved at tilgive. Der blev med eet saa underlig lydløst i klassen. Ingen havde ventet, at C. C. Christensen vilde udtale sig om religiøse spørgsmaal«.

C. C. Christensen var censor i geografi ved universitetet og ved gentagne professorvakancer konstitueret til at eksaminere i geografi ved embedseksamen. Vi var ganske klare over, at det maatte være rigtigt, naar det fortaltes, at han havde af-

slaaet et professorat. C. C. Christensen var stilfærdig, ikke populær i almindelig forstand, men beundret.

Fordi han var fra min hjemegn og kendte min slægt, var jeg enkelte gange budt til middag hos ham. Det huskes endnu.

»Den sorte skole« – ikke Roskilde Katedralskole.

Var det gymnasiet, der var med til at udrydde den? Jeg tror det ikke, rektor og lærerne havde jo været der, før vi indviede gymnasiet. Ganske vist kaldte lektor Rathsack ved vort 25 aars studenterjubilæum os for »det første, forkælede hold, der var opflasket efter de nye metoder.«

Selv om skolen med dens timer og med dens hjemmearbejde selvfølgelig gav de tre aar præg, blev der dog fritid at udfylde. Især kammeratlivet udenfor skolen. Besøg hos kammerater, der, som jeg, var i pension i byen, og i fastboende kammeraters hjem. Men hvor kunde den lille provinsby være fortvivlende kedsommelig en søndag eftermiddag, hvor hver havde sit, og kun skolens unge, der ikke kunde naa til eget hjem og var uden indbydelser, maatte klare sig alene.

Vor skoleforening »Hroar«, som samlede de to ældste klasser hver anden lørdag i et af skolens klasseværelser, gav os adskillige fornøjelige aftener. Efter tur indledte et medlem mødet med foredrag, der saa efterfulgtes af diskussion. Emnerne var vidt forskellige. Jeg talte om flyvning uden at have større begreb om det. Sjældent var emnet politisk.

Skolen vaagede over os. I de »disciplinariske Bestemmelser«, som stod at læse i karakterbogens første sider, stod om »Disciplens Forhold udenfor Skolen«: »Det er aldeles forbudt at besøge Værtshuse eller lignende offentlige Steder«, og »Disciple kunne ikke deltage i Baller, Maskerader og lignende offentlige Fornøjelser uden i deres Forældres Selskab eller

med Rektors Tilladelse.« – Vor aktionsradius var dermed stærkt begrænset. Vi tænkte nu ikke paa disse gamle bestemmelser, men havde ingen lejlighed til at bryde dem. Dog, vi listede nu og da ad bagdøren til »Prinsen«s billardstue for at øve os i denne sport.

To store oplevelser ved besøg paa offentlige steder uden indhentet tilladelse husker jeg tydeligt den dag i dag. En aften hørte jeg *Herman Bang* læse op af »De uden Fædreland«. Uforglemmeligt. – Af en helt anden art, men af lige saa stærkt indtryk, var et foredrag af *Peter Sabroe*. Sammen med en klassekammerat var jeg gaaet til det møde. Vi blev saa grebne af Sabroe's tale, at vi gik efter ham til stationen i haab om at kunne faa hilst paa ham. Det lykkedes ikke.

Men *Roskilde Højskole* blev indviet i 1907. Jeg var med ved indvielsen efter skoletid, hørte foredrag af *Holger Begtrup* og forstanderen, *Th. Bredsdorff*. Endnu lyder for mine øren Jakob Knudsens »Her rejses en skole som mange før«.

Til højskolens møder kom jeg ofte, ogsaa til *Niels Dael's* maanedlige gudstjenester. Her mødte jeg slægtens og hjemmets toner.

DEN SJÆLLANDSKE BONDESTANDS SPAREKASSE

En hændelse i disse aar, men helt udenfor skolen og skolens liv selv om den omtaltes og diskuteredes mellem elever og lærere – indbyrdes saavel som i timerne – maa jeg nævne, fordi den betød saa meget for slægten og den sjællandske bondestand i det hele: Den Sjællandske Bondestands Sparekasse maatte lukke, da fhv. justitsminister, geheimekonferensraad Adler Alberti meldte sig den 8. september 1908 og tilstod sine store bedragerier.

Farfar havde haft betydelige tillidshverv i sparekassens ledelse igennem mange aar og havde hørt til »gamle« Alberti's nære venner. Fader og farbrødrene var, som deres fader, tillidsmænd i sparekassen.

Det var ikke pengetabet, der følte som den største ulykke, det var den helt uforstaaelige svigten af en tillid, som uden forbehold og helt kritikløst var overført fra bøndernes ven og talsmand paa tinge, P. A. Alberti, til hans søn, som af de sjællandske bønder selv var blevet løftet saa højt.

Hvad hjalp det, at enkelte, som min farfar, havde prøvet at tale imod den unge Alberti, uden dog at tvivle paa hans personlige hæderlighed. I ulykken følte de alle skammen. Men ogsaa, at nu maatte alle staa sammen, ikke lade sig slaa ud, men genrejse denne sparekasse, der havde staaet som det stærke vartegn for bøndernes rejsning og evne til at klare egne sager.

Ny tegning af tillidsmænd i et større antal end hidtil blev straks planlagt og gennemført. Far var syg det efteraar og kunde ikke selv tage fat, men jeg hjalp til i efteraarsferien med denne tegning blandt egnens landmænd. Med hvor stort held husker jeg ikke.

Sparekassen blev reddet og genaabnet paa forbavsende kort tid. De sjællandske bønder stod fast om den i usvækket tillid og tro paa dens levekraft.

I dag staar Den Sjællandske Bondestands Sparekasse stærkere end nogen sinde før, i eget hus, midt i Hovedstaden nær den plads, hvor Frihedsstøtten rejstes til minde om bøndernes frigørelse for snart to hundrede aar siden. Og dette stærke pengeinstitut, landets 3. største sparekasse, ledes stadig af sjællandske bønder.

Student

»Held for dem, der blev student i den rette tid«, var rektor magnificus, professor *Carl Jul. Salomonsen's* hilsen som indledning til den tale, han holdt ved Universitetets rusmodtagelse i september 1910.

En festlig tale og en festlig indvielse til rusaaret og de aar, ialt 6½, der fulgte efter. Professor Salomonsen var en af den tids største talere. Om det saa var »den rette tid« ogsaa for aargang 1910, som Drachmann i sin sang til den nystiftede »Studentersamfundet« i 1882 hilste dens medlemmer med, faar staa hen. Det afhang vel helt af, hvor meget den enkelte selv formaaede at faa ud af »tiden«, med, hvad den havde at byde og give – hvor langt evnerne til at modtage rakte.

Studenten af 1910 gik ind til et studenterliv, hvor forhold og vilkaar var anderledes end for studenter i vor tid. Der var ikke nær saa mange studenter, men forholdsmæssigt endnu færre muligheder for at faa økonomisk støtte. Et begreb som »Ungdommens Uddannelsesfond« end ikke anedes. Der var Regensen og de fire mindre kollegier og det ny Hagemannske kollegium foruden nogle stipendier med Kommunitetets som det største i spidsen. For medicinernes vedkommende kunde støtte sædvanligvis ikke opnaas før efter I del, d. v. s. efter 3–4 aars studietid.

Det store flertal af studenter maatte klare sig selv ved fami-

lies eller venners hjælp eller ved erhvervsmæssigt arbejde som lektielæsning, korrekturlæsning eller andet lignende. Men det gik, for fordringerne var beskedne og kronen meget større end nu. Boligspørgsmaalet voldte ikke vanskeligheder. Det var let at faa møbleret værelse til leje til rimelig pris.

Tidlige giftermaal blandt studenter var endnu sjældne. Studentertiden var helt og fuldt en ungdomstid med, hvad den kunde indebære med kammerater af begge køn i fælles arbejde og i fælles fritids samtaler og diskussioner, men ogsaa med fester i foreningerne og kollegierne.

Mere eller mindre velbeslaaet, studenten var dog »herre i aandernes rige« – var endnu priviligeret og forkælet af borger som bonde.

Vor tilværelse føltes saa selvfølgelig tryg. Vi vidste jo, at arbejde og plads ventede os i det saa fredeligt fremadskridende samfund – indtil 1914, da verdenskrigen brød vor verden sønder.

Men hvem tænkte i 1910 paa, at der kunde være røvere i den grønne skov – næppe mange om i det hele taget nogen af dem, Carl Jul. Salomonsen bød velkommen.

Forandringen fra det lille skolesamfund i den stille købstad til den store hovedstad, hvor vi selv skulde klare for os med arbejdstid, fritid og alt det øvrige, var næsten overvældende, i hvert fald spændende.

Først medicinen med regelbundne begynderkurser og forelæsninger i anatomi. Saa filosofien med examen efter to semestre. Anatomien fik vi – et lille hold med fire deltagere – sat igang ved hjælp af en fortrinlig manuduktør, stud. med. *Hans Wulff,* senere overkirurg og professor, det var selvfølgelig ganske privat, universitetsmanuduktører hørte en fjern fremtid til.

Dagliglivet blev lagt i faste rammer for arbejdet allerede i løbet af september.

Saa blev der tid til rusaarets herligheder, som tilmed kom til at strække sig over det næste aar med. – De herligheder, som gav oplevelser, der fyldte og i erindringen stadig fylder saa rigeligt, at de ikke alene af kronologiske hensyn gør krav paa at blive fortalt her i al kortfattethed.

Studenterforeningen, der kort forinden var flyttet til sit nye, store hus, bød os som gæster i september maaned. En lignende indbydelse fra den lille, grundtvigske forening »*Studenterkredsen*« afløstes hurtigt af indmeldelse – før jeg fandt ind i Studenterforeningen. Det blev dog denne sidstnævnte, der tog min fritid og mere til i de første par aar.

Jeg mødte en aften i »Kredsen« en stud. jur. *Aage Elmquist,* som veltalende og overtalende opmuntrede mig til snarest at indmelde mig i Studenterforeningen og der slutte mig til den kreds af venstresindede studenter, han var i færd med at samle med dannelse af en »Studenterforeningens Venstreforening« for øje. Min indvending, at jeg vist snarere hørte til hos det nye, radikale Venstre end hos et af de andre Venstre-partier, afskrækkede ikke Elmquist's interesse for at indrullere mig i sin garde – tværtimod, han samlede netop ogsaa paa saadanne. Hans forening skulde ikke slutte sig til nogen bestemt af de bestaaende venstre-fraktioner, men paa grundlaget »Venstres ledende ideer« samle studenter fra hele Venstre's lejr. – Jeg gik med – selvfølgelig, det lød spændende. De smaa tilbøjeligheder til den radikale side var ikke stærkt rodfæstet og viste sig jo tilmed ikke at være nogen hindring.

Studenterforeningens Venstreforening blev dannet den 25. oktober 1910. Jeg blev valgt i bestyrelsen og i agitationsudvalget. »Hver gang, jeg er oppe i Studenterforeningen for at læse aviserne, agiterer jeg paa fuld kraft«, skriver jeg i et

brev, hvor jeg ogsaa kan fortælle, at vi i de første 8 dage fik 80 medlemmer, hvoriblandt dr. phil. Starcke. Med megen energi gik jeg ind i dette arbejde og deltog med liv og lyst i planlægningen af vinterens møder, hvor det jo gjaldt for den ny forening at møde med et stort program. De førende venstremænd var ikke karrige med at komme til vore møder som talere. Disse mødeaftener skabte ubehagelige situationer for Studenterforeningens seniorat og dets parti, de konservative eller »Højre«, som de hed dengang. For det var jo ofte ministre, der kom, og Studenterforeningen kunde ikke overse saa fornemme besøg, selv om de saa kun gjaldt den nye, foragtede Venstreforening. Elmquist var ogsaa flink til i udsøgt høflige og elskværdige vendinger at anmelde excellencernes ankomst.

En uforglemmelig forestilling var modtagelsen af hs. excellence, konseilspræsident *Klaus Berntsen,* da han kom som taler ved et af vore møder. Vi, bestyrelsen, stod ved døren i kjole og hvidt, omsværmet af drillende og jævnt paaklædte kammerater af anden politisk opfattelse – til Klaus Berntsen kom, statelig og værdig. Han blev ført til repræsentationslokalerne, hvor senioratet modtog ham med den respekt, som landets første mand havde krav paa. Vi hoverede, de andre skummede. – Men da vi saa fik Klaus Berntsen for os selv, glemtes alt for hans uforlignelige veltalenhed og straalende humør, der gjorde aftenen til en af de store aftener. – Og dog, den var lige ved at blive for »stor« og navnlig langstrakt for respektløse studenter, der ogsaa skulde have slutningen, dansen, med. Den dans var ved at komme i fare, for Klaus Berntsen var begyndt at recitere digte, bl. a. et meget langt om hjemstavnens bakker og kirketaarn – jeg husker ikke titlen nøjagtigt. – Bifaldet var stort, da vi naaede til vejs ende og med tak og ovationer kunde følge konseilspræsidenten til vogns.

Det var morsomme aftener, vi havde i den nye forening

med gode talere og godt kammeratskab. Vi holdt fast ved vort program om at samle de forskellige Venstre-fraktioner, fik da ogsaa adskillige blandt de unge studenter, der sympatiserede med det radikale venstre, som medlemmer.

Men da vi eller rettere Elmquist søgte de politiske partiførere om støtte og forstaaelse for vort ud- og vidsyn, fik vi meget forskellige svar – svar som blev udslaggivende for foreningens fremtidige kurs. Ministeriet Berntsens medlemmer med konseilspræsidenten i spidsen var os fra den første begyndelse venligtsindede og forstaaende overfor vort uortodokse syn paa »Venstre«. *I. C. Christensen* var vist ganske paa det rene med, hvad vi vilde, men forstod at skjule denne viden, da vi mødtes med ham i Københavns Venstreklub, hvor han i en stor tale bød os hjerteligt velkommen – men et lidt vel haandfast velkommen til »Venstre« i hans forstand.

Helt anderledes gik det, da Elmquist opnaaede en samtale med *P. Munch* og der fik den helt kolde skulder og et afgjort Nej. Det kun fem aar gamle radikale venstre havde raad til at tilbagevise en udstrakt haand fra unge, venstresindede studenter, til at ofre de muligheder for udvikling i frisindet retning, som dette maatte kunne rumme, paa en allerede da udtalt stivbenet ortodoksis alter. – Vi var skuffede, men var nu klare over, at vort fremtidige arbejde for Venstres liberale idealer i det praktiske maatte øves, hvor det blev givet arbejdsmuligheder – i Venstre!

Studenterforeningens Venstreforening aabnede vejen for mig til Studenterforeningens alsidige studenterliv med kammerater fra alle fakulteter og af de forskelligste anskuelser. De to aar, jeg var medlem der, blev udviklende for mig, hjalp mig til at undgaa den ensidighed, som det medicinske studium saa fristende kan indbyde til.

Udover de første to aar turde jeg ikke fortsætte medlems-

skabet i Studenterforeningen med dens mange mødeaftener og kammeratlivet i de daglige samlingslokaler m. m.

Ogsaa det politiske ungdomsarbejde maatte stoppe. Kun i rusaaret var jeg i Studenterforeningens Venstreforenings bestyrelse, kunde ikke overkomme at fortsætte.

I februar 1912 havde Elmquist samlet en halv snes unge fra forskellige sider for at drøfte muligheden for en Venstreungdomsforening for København og omegn. Den blev dannet, jeg deltog i de første møder, men fortsatte ikke.

Forbindelsen med kammeraterne fra Venstreforeningen blev ikke brudt. Elmquist, *Aage Randers, Axelsen-Drejer* og flere andre mødtes jeg med igennem hele studentertiden – til vi spredtes for alle vinde for atter i de ældre dage igen at mødes i fælles interesser og med ungdomstidens kammeratlige sind i behold.

Den lille grundtvigske forening *Studenterkredsen* var en meget levende forening, der kaldte til møde hver anden fredag – foruden ved særlige anledninger til ekstraordinære møder. Theologerne var vistnok i overvægt, men mødeemnerne, foredragene og de paafølgende diskussioner, var bredt alsidige. Betydelige talere og en medlemskreds af studenter, der rummede mange af fremtidens kendte personligheder – i politik, i højskoleverdenen og blandt præster – gjorde disse mødeaftener til værdifulde oplevelser for en ung mediciner.

Axel Rosendal, den senere biskop i Roskilde, var foreningens formand i 1910 og fortsatte efter en kortvarig afbrydelse med Ludwigs som formand i aarene derefter. Uforlignelig med sin evne til at forene et uopslideligt humør, der elegant klarede situationer, hvor modsætninger tørnede sammen i skarpe meningsudvekslinger, og med en alvor, der ofte gav mødets afslutning præg og indhold af stille højtid.

Ogsaa *Chr. Ludwigs* var en mand af format, men afbrød efter kort tid for at blive biskop i Aalborg.

I Studenterkredsen forblev jeg medlem gennem hele studentertiden.

Alt imedens passede jeg støt studierne. Filosofikum blev overstaaet, uden manuduktør, men takket være stort held og en godtroende professors velvilje (*Wilkens*).

Det medicinske studium var dengang delt i to skarpt adskilte dele. I. del var rent teoretisk med anatomi og fysiologi som helt dominerende fag. Der var ingen forbindelse med kliniken, med sygdomslæren og syge mennesker. Alligevel følte vi os som medicinske studenter og saa i spænding og stor forventning hen til alt det store, der laa bag en overstaaet I dels' eksamen.

Vi kom ikke professorerne i I. dels fagene paa nærmere hold. Fysiologen, professor *Valdemar Henriques*, kunde vi alle lide, han var rolig og altid elskværdig, forstod at docere sit fag saa godt, at vi kunde klare det uden manuduktør. Helt anderledes var anatomiprofessoren, *Fr. C. C. Hansen*. Her dumpede mange, naturligvis ikke alle uretfærdigt, men ofte under dramatiske former. Men nok om det, Hansen var saa mærkelig, at jeg ikke naaede frem til den diagnose paa hans sinds ejendommeligheder, som vilde være nødvendig for en retfærdig dom over ham.

Sommeren 1913 slap jeg helskindet gennem I. del. Vi var endnu dengang en del, som naaede dette paa tre aar.

Døren til studiets II. del var aabnet. Igennem den førte vejen ind i lægevidenskabens og lægekunstens fulde verden, og ad den skulde vi føres frem mod vort store maal: selv at blive læger.

Nu var det sygehustjeneste og forelæsninger om sygdomme og over syge mennesker, der optog tid og tanker, og selv de mere teoretiske fag var direkte knyttet til sygdomslære og behandling af syge.

Den 1. september begyndte jeg volontørtjeneste paa *Kommunehospitalet* og blev hurtigt overbevist om, at alt der var bedre end paa det nye, kun 3 aar gamle *Rigshospital.* Den traditionelle konkurrence mellem Kommunehospitalet og Kgl. Frederiks Hospital var overført til Rigshospitalet og var stadig levende, den kunde endnu fange os unge og holde os i den lejr, vi – ved lodtrækning – havde valgt og lært at skatte.

Efter volontørtjenestens første halve aar paa kirurgisk afdeling og det næste og sidste halve aar fordelt paa forskellige andre afdelinger gik vejen til Rigshospitalet, til universitetets kliniker og videnskabelige instituter. Her mødte vi den lange række af professorer, som uden undtagelse viste os venlighed og forstaaelse. Holdene var dengang ikke jættestore som senere. Der var mulighed for at komme professorerne nærmere paa livet, og for et kammeratliv, der kunde blive til livslangt venskab. Det daglige samliv blev ofte ensidigt præget af vor fælles store interesse: medicinen – lægevidenskab og lægekunst.

Den stadige forbindelse med kammeraterne fra Studenterforeningen og Studenterkredsen friskede op som en gavnlig – og nødvendig – »medicin« mod det, visse hovmodige kalder »fagidioti«, fordi de aldrig selv har kendt til at blive grebet af »faget«, saa andet gik i baggrunden, ikke har oplevet »faget« som aandelig inspirator.

Jeg havde paa den maade to kredse af kammerater, for mig forskellige ved de forskelligartede interesser, jeg fik fælles med dem, og som fra begge sider hjalp med til at gøre mine

studenteraar fulde af liv og oplevelser, der fik betydning for mig, og den modnende udvikling, jeg trængte saa stærkt til.

Medicinerne var kun lidet interesserede i politik og det politiske liv, og det var ikke mange af dem, jeg mødte i foreningslivet – i Studenterkredsen kun ganske enkelte.

Paa arbejdspladsen: hospitalsafdelingerne, laboratorier og auditorier mødtes vi, ikke alene vor egen aargang, men ogsaa aargange før og efter, og vi var ikke flere, end at vi lærte at kende hinanden i løbet af de indtil 3–4 aar, hvor vi mødtes til stadighed. Selv om det kun var meget faa, som i hvert fald jeg kom saa nær, at der kunde blive tale om et egentlig venskab ud fra kammeratskabet, var det til gengæld mange, der mødtes med glæde, parat til diskussion eller fornøjelige samtaler om professorerne, om studiet og om dagligdagens begivenheder.

Men i fritiden udenfor arbejdspladsen, de aftener, hvor bøgerne hvilede og hvor vi samledes paa vore værelser til hyggeligt samvær, til heftige diskussioner om politik, om livsanskuelser – eller om l'hombrebordet, mødte jeg som sagt kun ganske faa medicinere, her var det studenter fra andre fakulteter og fra andre lejre. Jeg er dog ikke sikker paa, at jeg bedømte mine samtidige medicinerkammerater retfærdigt, naar jeg søgte udenfor medicinernes kreds for at pleje ikke-faglige interesser. Netop dette, at jeg fra de første aar havde faaet kammerater og venner fra andre kredse, medførte maaske, at det blev kun faa blandt studiefællerne, jeg naaede helt ind paa livet. I hvert fald blev senere lægerne i flertal i vort hjems vennekreds. Da kom de dog ikke alene fra de samtidiges kreds, men baade ældre og yngre end min kone, der ogsaa er læge, og mig. – Men de fleste af studiekammeraterne husker jeg og tænker paa med venlighed og taknemlighed for fælles glade ungdomsminder.

En enkelt blandt de mange maa jeg nævne for hans fornemme karakter og for den trofasthed, han viste i sit venskab fra den første dag, vi mødtes, i september 1910 til hans for tidlige død i 1950 – overlæge dr. med. *Jens Chr. Smith.*

Verdenskrigen 1914–18, en katastrofe for de lande, der deltog i den, for vort lille, neutrale land et chock, som blev overstaaet. Vi rettede os forbavsende hurtigt, da den første fare var drevet over.

Om gullasch-tidens nyskabte rigdomme med en større fattigdom i kølvandet skal ikke skrives her.

Heller ikke meget om vore egne politiske sager, hvor især Grundlovens vedtagelse 1915 (ikrafttræden 1918), der gav kvinderne valgret, lyste op. Salget af de vestindiske øer med den store opstandelse over *Edv. Brandes'* dementi, saavel som aarenes særlovgivning som følge af krigen, gav stof til diskussioner med bifald eller glødende modstand overfor P. Munch og hans lille radikale parti, der regerede, medens kanonerne tordnede lige udenfor vor dør.

Selvfølgelig var vi – studenterne – interesserede i alt dette, medicinerne ogsaa, men vort arbejde med studierne prægedes ikke stærkt deraf, i hvert fald ikke medicinernes færden. Arbejdet gik sin gang, ogsaa for mig.

Krigen kunde bringe velstand ogsaa i mindre format. Indkaldelser af læger til sikringsstyrken skabte en vis mangel paa unge læger til sygehusene, som saa erstattede disse med medicinske studenter. I somrene 1915 og 1916 havde jeg kandidatpladser dels ved Frederiksberg Hospitals tuberkuloseafdeling og dels ved Øresundshospitalets medicinske afdeling. Det gav en efter vor mening pæn løn, fastsat suverænt af sygehuset. Men, hvad der for os var mindst lige saa vigtigt, var dette at faa lov til at være læge, at faa et ansvar for syge mennesker.

Det var oplevelser, der endnu staar i erindringen – 50 aar efter.

Større var næsten oplevelsen i sommerferien 1914, hvor jeg fik lov at hjælpe den nyansatte kirurg, *Hans Svenné,* ved Slagelse sygehus. Han var alene med »løs« assistance af den militære overlæge, derfor glad for min anmodning om at tage fat hos ham. Uden løn, men med masser af arbejde, assistance ved operationer, journalskrivning m. m. – og tilmed paa hjemegnens sygehus. Som følge af operationen i barneaarene var jeg blevet erklæret uskikket til militærtjeneste, saa jeg var fri og ledig til at gøre nytte andetsteds.

I de samme to sidste aar af studietiden øgedes min velstand yderligere. Far havde paa den tid foruden mig tre af mine søskende paa skoler – høj- og landbrugsskole – og Ernst ved universitetet. Derfor, tror jeg da selv, fik jeg kommunitetsstipendiet, som det sidste aar, mit eksamensaar, øgedes med en plads paa Regensen.

Dette aar kom til at staa i særlig glans.

Paa *Regensen* mødte jeg nu ved afslutningen det alsidige studenterliv, jeg fandt ved begyndelsen og saa stærkt tog del i i de første to aar. Der var det Studenterforeningen med sine ret nye traditioner, her Regensen med sine 300 aar i alder og med traditioner, hvor endnu Hostrup og hans digtning kunde spores. Eksamensarbejdet blev ikke forsømt, men heller ikke en eneste af de regensielle fester og andre gøremaal som bl. a. klokkervalg og lindebal. Men tidligt op og slid den hele dag.

Og til det hele kom saa, at jeg den samme sidste sommer som student i kandidatplads paa Øresundshospitalet mødte en lille – og smuk – studine, som stærkt bidrog til det romantiske skær, der hvilede over de sidste maaneder før examen og flytning fra Regensen. – Let forstaaeligt betænkte hun sig længe paa – – – men – det holder endnu!

Examen blev overstaaet med et rimeligt godt resultat – dog ca. 30 points mindre end hvad ovennævnte begavede kollega naaede godt et aar senere.

Hvordan var saa professorerne? Den række saa højt kvalificerede videnskabsmænd, som i de mange aar – for mig ialt 6½ aar – var vore lærere. Adskillige af dem hørte til det kuld af læger, som i de unge aar, i firserne, besluttede at bryde den danske medicins videnskabelige isolation. Et brud, som viste sig ved, at unge forskere begyndte at skrive i udenlandske medicinske tidsskrifter, og som fik afgørende næring ved den store internationale lægekongres i 1884.

Chr. Bohr og *Carl Jul. Salomonsen* var pionerer i denne gryende udvikling. *Thorkild Rovsing, C. Rasch* og *Knud Faber,* alle elever af Salomonsen, fulgte lige efter. Ogsaa *Johs. C. Bock* og *Johannes Fibiger,* faa aar yngre, fandtes snart i første række. Om Rovsing siger Faber: »For vor kreds stod Rovsing som den unge kliniske videnskabs repræsentant overfor det bagstræb – – –«.

Bohr døde i mit første aar som medicinsk student. De andre levede i fuld manddomskraft med ungdommens maalbevidste ildhu for den medicinske videnskab usvækket. Ved deres side mødte vi ogsaa *Vilh. Schaldemose, Marius Tscherning, Ernst Schmiegelov, Leopold Meyer* og *Chr. Gram.* Undtagen Bock, der var farmakolog, var alle overlæger ved Rigshospitalet, universitetshospitalet.

Udenfor dette maa som overlæger og andre lærere til II. del nævnes professorerne *Sv. Monrad* og *E. A. Tscherning.* Hos Tscherning havde jeg kirurgisk volontørtjeneste og lærte der at beundre den lille, særprægede og temperamentsfulde kirurg, sønnen af bondevennen, krigsminister i marts-

ministeriet og medlem af den grundlovgivende rigsforsamling, kaptajn *Tscherning*.

Forrest stod Rovsing og Faber, høje, smukke, lyse skikkelser. I ungdommen nære venner, nu i haard strid med hinanden. En strid paa ideelt grundlag: om behandling af syge mennesker. Rovsing fandt hos visse mavepatienter mavesækken sunket ned og saa deri aarsag til symptomerne. Han syede mavesækken op – og saa den syge blive rask. Faber kunde ikke se den store ulykke i at finde en mavesæk lejret lidt længere nede end ventet og slet ikke deri se aarsagen til sygdomsfornemmelsernes mangfoldighed. Hertil kom, at han maatte se den operative behandling som ikke alene overflødig, men direkte skadelig. De var jo fra ungdommens dage vant til at kæmpe for deres ideer, men den gang side om side og til sejr. Nu var det et storladent skuespil for studenterne.

Men vor høje vurdering af de to kæmpende led ingen skade. Vist alle beundrede Rovsing for hans veltalenhed, hans ukuelige optimisme og tro paa kirurgiens storhed – selv naar vi nu og da mødte tilfælde, hvor operationsresultatet ikke stod maal med den forudgaaende forelæsnings forudsigelser. Men mange var vi ogsaa, som fik den største respekt for Faber's mindre blændende, men saa redelige færd.

For alle vore lærere gjaldt det, at paa Kommunehospitalet som paa Rigshospitalet, i sygestuer og operationsstuer som i auditorier og laboratorier blev vi mødt med venlighed. Professorer og overlæger og deres assistenter underviste og hjalp os til rette paa en maade, der gjorde os trygge i forholdet til dem. Vi blev behandlet som vordende læger – og tog i denne henseende hurtigt ved lære, sommetider maaske lidt vel hurtigt. Ydmygheden overfor gerningens storhed og egne evners svaghed kom noget senere.

Det var let for mig, kun 10 aar efter afsluttet studium, at

møde adskillige af disse mine lærere som medarbejdere i tillid og venskab og faa deres hjælp til arbejdet i den stilling, hvor jeg var blevet chefen.

Et særligt afsnit af studentertiden var sommerferierne. Selv om verden indtil 1914 laa aaben for rejser til de nærmeste europæiske lande – uden pas eller andre formaliteter med hindringer for den fri bevægelse over grænserne, saa udnyttede jeg ikke disse muligheder.

Det blev til besøg rundt i vort eget land og først og fremmest i barndomshjemmet og hos den omboende slægt. Forbindelsen hertil blev aldrig brudt, snarere forstærket som aarene gik.

Det var fornøjelige ferier. Foruden far og mor var der jo de søskende, som ikke var ude paa skole eller i anden uddannelse. Der var *Thorvald,* den ældste af brødrene, som skulde være landmand og var i fuldt arbejde i gaardens drift. Med stilfærdigt lune drillede han mig for mit »driveri«, som han iøvrigt fuldt accepterede, og fandt vistnok min nærværelse af værdi ogsaa for hans fritid. – Der var *Ernst,* den senere professor i nordisk litteratur ved Aarhus universitet. Han blev student fra Høng i 1915, 22 aar gammel, efter at have vaklet i valg af fremtidsmaal. Altid fornøjelig, men endnu – som den lille af os tre drenge – lidt for betaget af den store broders dominerende autoritet, jeg var jo den ældste af os alle. Det rettede sig dog hurtigt. Ernst var særdeles velbegavet. Han skrev allerede i sine drengeaar levende breve, som jeg glæder mig over i dag.

De to søstre, *Sigrid* og *Johanne,* var ganske unge, da jeg blev student. De forkælede den store broder og blev fornærmet paa ham, naar han var for »vigtig« – alt efter tur.

Hertil gaardens andre unge og gamle kammerater fra fri-

skolen, som ogsaa var hjemme paa ferie – fra universitetet, seminarium og højskole.

Bøger hentede jeg af og til hos Hans Jensen, Sorø Amtstidende, som gerne modtog besøg om formiddagen. Det gav samtidig interessante samtaler med den kloge og erfarne redaktør.

Niels Dael's store 14-dages Liselundmøder gav hver sommer lige saa store oplevelser. Her samledes fremragende talere fra de forskellige kredse – fra universitetet, fra det politiske liv og fra kirken. Samledes under Niels Daels lederskab, denne myndige og stærke frimenighedspræst uden regelret theologisk uddannelse, men af dannelse, der rakte højere end de flestes.

Læge i uddannelse

Naar læretiden er slut, og man skal til at staa paa egne ben og under eget ansvar til at bruge, hvad man har lært, opdager vist de fleste, at der alligevel er meget tilbage at lære. Det gælder ikke mindst medicineren, trods en læretid, der er længere end de flestes.

Med den sidste eksamination forvandledes den medicinske student til læge med fuld autorisation til at udøve den priviligerede lægegerning – dengang, da jeg blev læge. De fleste søgte dog fortsat uddannelse i kortere eller længere tid ved tjeneste i sygehus eller hos praktiserende læge. Kun faa gik lige fra eksamen ud i selvstændig praksis. Man kunde dog tvinges af forholdene til at opgive eller hurtigt afbryde uddannelsen efter eksamen.

Sygehusene var faa i tal, og uddannelsespladsernes antal slog ikke til. Navnlig ikke de særligt eftertragtede: kandidatpladserne ved de store sygehuse i København, Aarhus og Odense. For at hjælpe de flest mulige til at opnaa tjeneste paa disse sygehuse havde Lægeforeningen, først og fremmest Foreningen af yngre Læger, faaet gennemført en *turnusordning,* som sikrede kandidatpladserne paa de nævnte store sygehuses medicinske og kirurgiske afdelinger forbeholdt til eetaarig tjeneste med et halvt aars medicinsk og et halvt aars kirurgisk tjeneste. Ansøgningerne til disse pladser blev sendt til Foreningen af yngre Læger, som forestod besættelsen under hensyntagen

til eksamensalder og eksamensresultat, og som garanterede sygehusene stillingernes besættelse i rette tid.

Paa grund af et – vekslende – misforhold mellem antallet af turnuspladser og ansøgere, kunde der blive 2–3 aars ventetid, som saa maatte udfyldes andetsteds. Misforholdet udlignedes af dem, der ikke havde taalmodighed til at staa ventetiden igennem, og som søgte uddannelse paa anden maade før nedsættelse.

Ved lægeloven af 1934 blev en tvungen turnustjeneste for alle lovfæstet, og et nødvendigt antal sygehuspladser landet over blev inddraget derunder.

Selv om jeg maatte anse det for mest sandsynligt, at min vej maatte føre til almindelig praksis, og saa dette imøde som en rimelig afslutning paa uddannelsen, var jeg ogsaa ganske paa det rene med, at en alsidig sygehustjeneste, hvori ogsaa turnustjeneste, maatte gaa forud for eventuel nedsættelse som almindelig praktiserende læge.

Med dette for øje begyndte jeg da. Før eksamen var afsluttet, havde jeg søgt og faaet stillingen som enereservelæge ved Ringkjøbing Amtssygehus i Herning, som jeg efter den obligatoriske klinicisttjeneste paa Fødselsstiftelsen i februar, tiltraadte den 1. marts 1917.

Det blev dog ikke begyndelsen paa en uddannelsestid paa 3–4 aar som forberedelse til en fremtid i almindelig praksis. Det blev begyndelsen til en tiaarig periode med aar, der gav en alsidig lægelig og videnskabelig uddannelse og blev rige paa arbejde og oplevelser, der ogsaa gav indsigt i samfundsforhold, socialmedicinske som politiske. Det oprindelige maal: lægepraksis paa landet eller i købstad, blev ændret og tog form af ønsket om fortsat sygehustjeneste.

Men løbet endte helt anderledes og uden at naa nogen af de ønsker og maal, der havde foresvævet mig – endte brat

og uventet i vort sundhedsvæsens tjeneste, i Sundhedsstyrelsen.

Hvad var der saa at opleve og at lære under det ti aar lange løb, tiden mellem eksamen og indgangen til en livsgerning, der kom til at strække sig over 34 aar? – I det ydre vel ikke væsentligt forskelligt fra, hvad saa mange andre har mødt og set.

Men oplevelser, begivenheder eller mødet med andre mennesker vil altid faa sin særlige værdi og betydning for det enkelte menneske, som udvikles derved, saa den senere vurdering af disse oplevelser vil faa sit individuelle præg deraf.

HERNING

Herning var i 1917 den lange gade med korte sidegader, der var vokset op langs landevejen, og først faa aar tidligere var blevet ophøjet til købstad. Husene var uskønne og kedelige, men fulde af levende, virkelystne mennesker.

Det daværende sygehus var taget i brug i 1910, en trefløjet bygning i stil efter Hesselagergaard paa Fyn. Den medicinsk-kirurgiske afdeling var normeret med 36 sengepladser, men gav sædvanligvis plads til ca. 50 patienter. En epidemiafdeling gav plads til mindst 30 patienter. I »borggaarden«s midterfløj var bl. a. reservelægens 2 værelses lejlighed, under ur og borgens taarnklokke.

Trods sygehusets patetiske arkitektur var det indvendigt et efter den tid moderne sygehus. Det var i det væsentlige patienter med kirurgiske lidelser, der fyldte sygehuset, og overlægen, *H. S. Biilmann,* var kirurg, men klarede sammen med reservelægen selvfølgelig ogsaa de medicinske problemer.

Der var meget at bestille – døgnet rundt. Vagtskifte kendtes ikke. Reservelægen kunde ikke uden aftale med overlægen eller med diakonisse *Søster Ane Daubjerg,* oversygeplejersken

fra Ulfborg, forlade sin bolig. Overlægen havde det omtrent lige saa bundet – i fællesskab kunde vi faa det ordnet, saa baade en søndag og en hel eftermiddag ved gunstig lejlighed kunde gives fri. Men ingen tænkte paa, at det kunde være anderledes, og vi var tilmed tilfredse. Jeg var nærmest stolt over at have faaet en saa fornem plads, hvor saa meget var mig betroet – naturligvis indenfor de rammer, som Søster Ane satte. Men hende holdt vi alle af – og beundrede. . . . »Reservelægen behøver ikke at komme, dr. . . . har som sædvanlig overdrevet tilfældets alvor – vi ses til aftenstuegang . . .«, var den telefoniske besked, jeg fik en sommereftermiddag, hvor jeg sad i haven hos venner, 5 minutters gang fra sygehuset. Søster Ane kendte den indlæggende læges trang til at dramatisere og undte mig det par timers fritid, som hendes enestaaende evne til at vurdere en patients tilstand tillod hende at give mig. Hun havde selvfølgelig set rigtigt, der blev ingen operation.

Søster Ane værnede ogsaa om sine sygeplejersker, naar overlægens temperament kogte over. Saa hjalp vi hinanden. »Det var en slagen overlæge, der gik«, lød det paa klangfuldt vestjydsk en dag, da overlægen klart havde forstaaet, at han ikke var velset længere, før humøret havde bedret sig. – Men det var Søster Ane, der var ogsaa hans store trøst, da han stred den sidste saa haarde og smertefyldte strid.

Det var en lærerig plads, især i kirurgisk henseende. Sygehuset var, som det store flertal af den tids sygehuse, bygget først og fremmest til behandling af kirurgiske patienter, og overlægen – eental – valgt efter kvalifikationer som kirurg. Alvorlige tilfælde af medicinske sygdomme blev henvist til Rigshospitalet eller Aarhus.

Trediedagen efter min tiltræden fik jeg besked om den næste dag at operere en patient med brok. Jeg har nok set lidt

chokeret ud, for overlægen føjede forklarende til: »for De skal i løbet af et par uger være amtets *næst*største kirurg«. Det var ikke smigrende for nabosygehusenes overlæger, men situationen var saadan, at det var nødvendigt at sætte den eneste assistent i gang med det samme. Afstanden mellem sygehusene var med de forhaandenværende transportmidler saa stor, at hjælp fra naboer ikke altid kunde naa at komme frem.

Og det var et godt lærested i den forstand, at den aand og tone, der fyldte sygehuset, var saa fri og god, præget af vestjydens ro og værdighed. Aftensangen under Søster Ane's ledelse kunde give alle sygehusets beboere: patienter, sygeplejersker og reservelægen, den følelse af samhørighed, som slettede alle konventionelle skel.

Sygehuse, som de dengang var flest, havde som i Herning kun een lægeassistent, reservelægen, der havde bolig paa sygehuset. Disse unge læger fik der muligheder af en særlig art og omfang til at komme i nær kontakt med de mennesker, der som patienter maatte tilbringe længere eller kortere tid paa sygehuset – til at lære dem at kende udover, hvad den nødvendige undersøgelse og behandling førte med sig.

Aftenstuegangen, der var reservelægens arbejde, var tiden for samtaler med patienterne. Selvfølgelig om befindendet, om ordinationer for natten og lignende, der saa ofte blev indledningen til hyggelig snak om bedriften derhjemme, eller hvad der kunde falde for. Min sjællandske nysgerrighed eller – fornemmere – sans for genealogi gav mig indblik i slægtsforhold og et kendskab til navnlig landbefolkningens liv og levevilkaar, som vistnok var til størst fornøjelse for mig, selv om jeg godt ved, at den anden part i hvert fald nu og da værdsatte ogsaa denne underholdning og tog mig ind i »familiekredsen«. Og dermed i hans eller hendes fortrolighed.

Det var den rene »tilgift«, sygehuset gav i disse muligheder

for at lære egnens mennesker at kende – tilgift til den lægelige uddannelse, der havde begrundet ansøgningen om stillingen.

Det samme gjaldt den indsigt i et sygehus' administration, der bogstaveligt laa lige foran ens dør. Sygehusets forvalter, der ene mand stod for den daglige administration, havde bopæl og kontor i samme midterfløj, hvor ogsaa reservelægens lejlighed var. Forvalterens kone forestod køkkenet og gjorde sit bedste for at forkæle mig med alt for god og fedende mad.

Sygehusadministrationen som selvstændig sygehusfunktion var her i sin vorden og med sine begyndervanskeligheder i fuldt flor. Den moderne uddannede overlæge, akademisk bevidst, havde vanskeligt ved at forsone sig med den begavede »folkets mand«, der paa sin side følte at have gjort karriere og magtede den betroede post, som i det nye sygehus nu var vokset fra det tidligere sygehus' halvdags regnskabsføring til den heldags forvalterstilling. – En af de mange forvalterstillinger, som i løbet af den næste menneskealder blev til inspektør- og direktørstillinger med stort kontorapparat.

Ogsaa her en tilgift til uddannelsen, som 10–15 aar senere bar praktiske frugter. Medicinaldirektøren tog da klart standpunkt for sygehusinspektøren som sygehusets administrative leder, sideordnet med overlægen – og begge i amts- og købstadskommunernes tjeneste.

Amtsraadet mødte jeg ogsaa paa sygehuset i sygehusbestyrelsens formands skikkelse. Det var gaardejer *Jens Mikael Jensen* fra Snejbjerg, en mils vej vest for Herning. Han var en flink foresat, som det var let at komme paa forhandlingsfod med. Jeg fik saavel 14 dages sommerferie med vikar betalt af sygehuset som en flot lænestol til min spartansk møblerede stue.

Livet i det lille sygehussamfund, paa arbejdspladsen, var alsidigt og indholdsrigt.

Naar sygehuse i dag er, som det kræves af dem, hvis de skal kunde yde, hvad lægevidenskab og lægekunst gør det muligt at sætte ind i kampen for syges liv og førlighed, rummer de flere afdelinger og dermed flere læger, ældre som yngre. De danner en koloni af læger, hvor den enkelte vil kunne finde en omgangskreds, der helt eller delvis kan imødekomme behovet for at træffe mennesker til gensidig underholdning eller samtaler om fælles interesser.

Anderledes dengang for ca. 50 aar siden. Det store flertal af sygehusene var »medicinsk-kirurgiske« med den kirurgisk uddannede overlæge og reservelægen, der oftest var ganske ung og ansat for et aar ad gangen. Havde den unge læge her ønske om at møde mennesker ogsaa udenfor arbejdspladsen, maatte de søges udenfor sygehuset.

Dette gjaldt da ogsaa for mig, da jeg var i Herning.

Jeg oplevede i det aar ikke alene sygehuset med alt, hvad en nybagt læge der kunde lære, lægeligt som menneskeligt, men ogsaa egnen, Herning, Hammerum herred, med dens mennesker. De var individualister, disse folk i Hammerum herred og Ringkjøbing amt, fribaarne og uden traditionel respekt for et embedes »autoritet«, men med egen mening og vurdering af livets aandelige og materielle sider.

Der var et skarpt skel mellem Indre Missions tilhængere og grundtvigianerne, et skel, der kunde gaa helt til bunden, til mindste enkeltheder i det daglige liv, men som ogsaa viste sin styrke, som naar Venstre ved valg til folketinget ikke kunde samles om een kandidat, men maatte have to, som begge blev valgt, en for hver af de to kirkelige retninger – eller ved at bygge to mejerier i samme kreds, missionens folk kunde ikke nøjes med det ene, som ogsaa behandlede mælken om søndagen.

Skarpe i debatten og stærke i logikken, naar de store spørgs-

maal blev bragt paa bane. Gæstfrie og trofaste i venskab, naar saadant blev vundet.

Ringkjøbing amt sendte allerede til den grundlovgivende rigsforsamling særprægede og stærke repræsentanter – og fortsatte hermed op mod vor tid. Slægtningene *I. C. Christensen* og *Knud Kristensen* hørte til blandt disse.

Der taltes meget om handel og om den unge trikotageindustri, der afløste de gamles strikketøj. Det var i tiden lige foran en udvikling for hele egnen af uanet omfang. Mange historier om dristige handeler af driftige folk kunde fortælles som forbigaaende underholdning ved et kaffebord. – Men det var kirke og skole og politik, som fremfor alt andet gav stof til samtale ved sammenkomster i hjemmene og var emner for taler og oplæg til diskussioner ved folkemøderne. Og sangen, der afsluttede saavel kaffebordet i hjemmet som mødet, slog bro og knyttede sammen, saa det føltes, at maalet var fælles.

Min familie havde venskabsforbindelser paa Herning-egnen. Først og fremmest kredsens folketingsmand, *Jens Westergaard*, senere direktør i Hedeselskabet, men dengang bosat i Herning. Westergaard og hans kone blev mine nærmeste venner, og venskabet fortsattes mellem vore hjem i aarene, der fulgte.

Mine svigerforældre, direktør *Karl Sørensen* og hustru, begge fra Vestjylland, havde som unge bestyret mejeriet i Hammerum, hvor min kæreste, senere hustru, blev født. Stærke og varige venskabsbaand opretholdt forbindelsen mellem mine svigerforældres hjem i København og familier i Hammerum. Det var først og fremmest den store Birk-familie, der talte adskillige af egnens – og amtets – førende personligheder. Professor *Lauritz Birck* hørte ogsaa hertil.

I denne kreds blev jeg modtaget – og optaget med en venlighed, der gav venskab, som holdt udover min Herning-tid.

De hørte til den grundtvigske fløj og til valgmenigheden, hvor den da saa velkendte pastor *Therkelsen* var præst. Han og fru Therkelsen viste mig ogsaa stor gæstfrihed, ligesom dr. *Harro Harrsen* i Herning.

Det blev fortalt mig, at man hos provsten, den senere biskop *Johs. Gøtszche,* havde bemærket, at jeg »saa demonstrativt« havde sluttet mig til valgmenigheden og dens folk. Udover at samme provst aldrig værdigede mig en hilsen, naar han paa besøg i sygehuset mødte mig, mærkede jeg dog ikke andet tegn paa uvilje eller uvenlighed fra nogen som følge af denne formodede, men af mig ikke villet demonstration.

Takket være – fremfor alt – disse folk i Herning og Gjellerup valgmenighed, der tog imod mig som ligemand, fik jeg fodfæste i videre kredse end, hvad der kunde naas alene ud fra sygehuset.

I LANDPRAKSIS

Længe før jeg den 1. marts 1918 rejste fra Herning, havde jeg lovet at ville hjælpe de praktiserende læger i Videbæk, Ikast og Brande til en ferie ved at vikariere for dem. Det blev lægegerning under gammeldags vilkaar. Krigen rasede endnu, og benzinen var sluppet op, saa vi var igen tyet til hestekøretøjet. Vinteren var haard og holdt længe ved, saa det kunde blive koldt at køre i timevis ud fra Videbæk og Ikast, ud i det storladne hedelandskab. I Brande var foraaret ved at melde sig, da jeg naaede dertil, og der var et lille sygehus, som gjorde arbejdsvilkaarene for lægen noget anderledes. Da jeg en snes aar senere indledte felttoget for at faa samme sygehus omdannet til andet brug, som det netop nu er sket, blev der selvfølgelig appelleret til den tidligere sygehuslæges forstaaelse af dets uundværlighed.

Disse 2–3 maaneder afrundede Herning-tidens oplevelser til en helhed, hvor ogsaa den praktiserende læges arbejde og arbejdsvilkaar fik plads.

Reservelægestillingen i Herning blev søgt for at faa en grundlæggende uddannelse med almindelig praksis for øje. Det var den vej, de fleste valgte dengang, det var jo maalet, der var stilet imod i studietidens mange aar.

Alligevel dæmrede allerede i Herning-tiden lysten til at fortsætte i sygehusarbejdet og nysgerrigheden overfor de mange gaader, lægevidenskaben var saa fuld af, dengang som nu.

Et var det at have visse ubestemte tanker om at skifte kurs og maal, noget andet, og vanskeligere, at træffe et valg herom.

Det var kirurgien, der trak stærkest, og som fik de fleste af de unge, som gik specialiseringens vej. Det var forstaaeligt. Kirurgien havde de sidste aartiers store sejre bag sig og fyldte den række af nye sygehuse, som var bygget for at imødekomme dens krav, med liv og handling.

Den anden af lægekunstens grundpiller: medicinen, stod svagt overfor kirurgien i kampen om de unge lægers gunst. Medicinen kunde dengang, i tiden omkring 1920, ikke byde paa de livreddende indgreb, operationerne, kirurgens behandling, som krævede lægen paa alle tider af døgnet. Medicineren mødte ogsaa i sin verden dramaet, men mere som tilskuer, i hvert fald uden krav paa lægens øjeblikkelige indgriben. Den krupøse pneumoni (lungebetændelsen) f. eks. gik nok paa livet løs, der var de kritiske dage, hvor alle, lægen ogsaa, spændt ventede paa »krisen«, det store temperaturfald, der indledte helbredelsesprocessen. Der var dramaet, men udover kamfermikstur og anden stimulation var der kun at vente.

Medicineren havde forskningen, arbejdet paa at finde vej bag symptomerne til aarsagen – frem mod den virkningsfulde behandling og mod forebyggelsen. Endnu lokkede det kun de faa. Vi vidste ikke, at dørene til en helt ny og eventyrlig verden for lægevidenskaben og lægekunsten allerede stod paa klem og vilde blive aabnet i løbet af tyverne for ikke igen at lukkes, og at i denne verden vilde medicineren ogsaa faa sin plads i et arbejde, der ikke savnede hverken dramaet eller spændingen og heller ikke lykken ved aktivt at kunne vende sygdommens forløb til helbredelsen – det kirurgien hidtil havde haft omtrent eneret paa.

TURNUS

Jeg fik turnustjeneste paa Kommunehospitalets 3. og 1. afdeling i tiden maj 1919 – maj 1920.

Professor *Sophus Bang* administrerede 3. afdeling mønstergyldigt og forstod at vække sine assistenters interesse for den interne medicin, bl. a. ved at lade den unge selvstændigt tage del i arbejdet med undersøgelse, diagnosestilling og fastlæggen af behandlingen. Her blev jeg klar over, at den interne medicin maatte være min vej, ganske vist uden at tænke over, hvor samme vej gik hen. De medicinske afdelinger var faa i tal, endog meget faa. Men hvem tænker paa saadant ved vejens begyndelse, naar den fører gennem saa kønt et landskab, som min nysfundne vej gjorde det.

Her mødte jeg under det daglige arbejde med de patienter, jeg havde faaet betroet at behandle, spørgsmaal, som jeg fik lyst til at undersøge videnskabeligt. Professor Bang tilskyndede mig stærkt til at virkeliggøre den arbejdsplan herom, jeg forelagde ham. Laboratorieplads maatte da findes, saa jeg kunde tage fat, saa snart turnustjenestens sidste halvaar – paa 1. afdeling hos overkirurg *Jonas Collin* – var overstaaet.

Imidlertid blev stillingen som 2. reservelæge paa 3. afdeling ledig i samme halvaar, og professor Bang opfordrede mig til at søge den. Det var for tidligt for mig, men Bang ønskede at faa mig ansat nu, for at jeg kunde udføre det planlagte undersøgelsesarbejde paa hans afdeling. – Jeg søgte, blev indstillet af overlægen, men hospitalsraadet gik imod denne indstilling til fordel for *H. C. Hagedorn,* som fik stillingen. Det var ganske retfærdigt. Hagedorn var ældre og havde gjort sig fordelagtigt bemærket i de toneangivende kredse ved sammen med cand. pharm. Norman Jensen *at* udarbejde metoden til blodsukkerbestemmelse. – Jeg sørged' en dag eller to, men kasted' saa sorgen af, medens Hagedorn følte sig krænket over, at en overlæge havde kunnet foretrække mig for ham. Begge dele var forklarligt. Jeg slap for et alt for hurtigt avancement, fik tid til i rimelig gangart at gaa fremad. Hagedorn havde mere fart paa, allerede i 1924 var han i samarbejde med professor *August Krogh* og apoteker *Aug. Kongsted* med til at stifte og selv at blive leder af Nordisk Insulinlaboratorium til fabrikation af Insulin Leo. Apoteker *Kongsted* finansierede laboratoriets oprettelse 1923.

VIDENSKAB

Det videnskabelige arbejde, jeg gerne vilde i gang med, undersøgelser over nyrefunktionen hos kaniner med eksperimentelt fremkaldt nyrebetændelse, krævede som sagt en arbejdsplads paa et laboratorium.

En ansættelse ved et af de fysiologisk arbejdende instituter vilde løse problemet. Men dels var der ingen stilling ledig paa det tidspunkt, og dels ønskede jeg ikke en saadan ansættelse, som vilde betyde heldagsarbejde i mindst et par aar. Jeg ønskede at fortsætte min kliniske uddannelse ved ansættelse paa

københavnske sygehuse – og saa bruge fritiden til videnskabeligt arbejde, som det var planlagt. Sagen maatte dog gribes an i omvendt rækkefølge: Først finde arbejdspladsen, et institut hvis chef kunde bifalde min plan, og som vilde modtage mig som frivilligt og ulønnet arbejdende assistent, der vel at mærke kun skulde arbejde med den medbragte opgave.

Min opmærksomhed var rettet paa Farmakologisk Institut, hvor saavel chefen, professor Bock, som assistenter ved institutet havde arbejdet med undersøgelser over nyrefunktionen. Det hed sig ganske vist, at Bock var meget exclusiv i valget af assistenter og senest havde afslaaet en ansøgning som den, jeg tænkte paa at fremsætte for ham. Det maatte dog forsøges, og en dag sidst i april 1920 ringede jeg – med hjertebanken – paa hans dør. Professorinden tog imod, professoren var i England. Min spænding var stor og maatte have udløsning, saa jeg fortalte *fru Bock* om mit ærindes art og mit stærke ønske om at komme ind netop paa professorens institut. Alt i den aabne dør. Men professorinden hørte taalmodigt paa mig, og jeg vandt hendes venskab. Nogle dage efter ringede hun til mig, at professoren vilde modtage mig til en samtale. Han hørte paa mig, var interesseret og spurgte: »Hvor længe vil De arbejde med dette?« – »I den tid sygehustjenesten vil tillade det – mindst 4 eftermiddage om ugen – og indtil undersøgelserne er gennemførte.« Da klarede han op og aabnede institutets dør for mig, ja mere end det, ogsaa han gav som professorinden min kone og mig sit venskab, der rakte udover assistenttiden ind i de mange aars samarbejde i sundhedsstyrelsen.

Selv om det falder udenfor »dispositionen«, maa jeg allerede her nævne min kone og hendes part i disse dages overlægninger og spænding. At gaa ud til Bock betød jo at være villig til maaske for nogle aar at opgive enhver mulighed for at sup-

plere den sparsomme kandidatløn med indtægtgivende arbejde i fritiden, som mange gjorde det. Hun, der nu selv var læge, afkortede samtalen over denne side af sagen med et: selvfølgelig skal du køre frem ad vejen, vi klarer os nok – vi hjælpes jo ad.

Det første store, ja vist det mest afgørende skridt paa min løbebane var taget.

FARMAKOLOGISK INSTITUT

Fra juni 1920 til februar 1924 arbejdede jeg paa Farmakologisk Institut samtidig med, at jeg fortsatte den kliniske uddannelse. De fleste eftermiddage og kortere aften- og morgenbesøg paa laboratoriet blev, i hvert fald i de første to aar, optaget af laboratoriearbejdet.

Det var en lærerig tid, jeg havde paa Farmakologisk Institut, hvor der blev givet mig de bedst mulige arbejdsvilkaar med fuld frihed til at arbejde med mit eget og til at søge professoren naar som helst til interessante samtaler om arbejdet og til at faa hans kritik og hjælp. Professor Bock var en lærd mand, klar i tanke som skrift. Han var dog ikke mere imponeret af den lærdom, han selv i saa rigt maal besad, end at han kunde sige, da vi en dag talte om den litteratur, som havde berøring med mit experimentelle arbejde, og om i hvor stort omfang kendskab hertil vilde være fornødent, naar afhandlingen om mine forsøgsresultater skulde skrives: »Hm – hm – det er lettere at blive lærd end at finde paa noget selv, at være produktiv, man skal ikke blive hængende i læsning« – var svaret, der passede mig godt, jeg var ikke nogen stor jæger i litteraturens vildnis.

Bock havde, som den tids fysiologer og maaske ogsaa de nuværende, svært ved at anerkende den kliniske forskning

som »rigtig« videnskab. Han fandt sig dog fromt i, at jeg betragtede mine dyr som patienter og stadig søgte at vurdere undersøgelsesresultaterne ud fra de problemer, vi mødte ved sygesengen, og som ogsaa afgav grundlaget for mit arbejde paa institutet. – En dag gik det dog for vidt. Med »De er en uforbederlig kliniker, der ikke burde taales paa et institut som dette«, afsluttede han en samtale.

Men jeg blev taalt og mere end det. Som før nævnt kom min kone og jeg til at staa Bock's nær i de mange aar, der fulgte.

DR. MED.

Den 13. april 1923 blev min afhandling: »Undersøgelser over nyrefunktionen ved kronisk artificiel nephritis« antaget af det lægevidenskabelige fakultet til offentlig at forsvares for den medicinske doktorgrad, og den 25. juni fandt forsvaret sted. Opponenterne var nobelpristageren professor Fibiger og professor Bock, som iøvrigt det aar var universitetets rektor, saa finere kunde det jo ikke være. Vigtigere var det, at de begge gav afhandlingen megen anerkendelse.

KLINISK UDDANNELSE

Den kliniske uddannelse kunde nok forbigaaende lade sig nøje med kandidatpladser, men skulde jo helst kunne tilrettelægges i et medicinsk perspektiv og med avancementer over de forskellige trin i et rimeligt tempo. Men udsigterne syntes sløje, pladser var ikke at øjne, og jeg stod uden ønskelige forbindelser – nu, da professor Bangs fordelagtige vurdering ikke kunde blive mig til hjælp.

Juni 1920 tiltraadte jeg en kandidatplads i »De Gamles By«. Her kom jeg nær institutet og mødte den elskelige over-

læge *Johan Stein,* som ofte paatog sig at holde vagt for mig i nogle eftermiddagstimer, saa jeg kunde løbe over paa laboratoriet. Denne enestaaende venlighed, som kun overgaas af den troskyldige frækhed, der kunde tillade mig at spørge overlægen, huskes i varm taknemmelighed den dag i dag.

Gode venner blandt reservelægerne paa Frederiksberg Hospital kunde en dag i efteraaret 1920 fortælle mig, at reservelægepladsen paa hospitalets tuberkuoseafdeling vilde blive ledig før tiden. Der var chancen for mig. Stillingen var uden bunden vagt, lønnet som 2. reservelæge og vilde give megen tid til laboratoriet. – Foruden, at jeg siden min studentertid, hvor jeg havde gjort frivillig tjeneste paa en af Nationalforeningens tuberkulosestationer i København, havde interesseret mig for lungetuberkulosen. Dertil kom, at jeg som student havde vikarieret paa denne afdeling, men det kunde jo være et minus for mig, hvis overlægen, *G. E. Permin,* maatte have mig i mindre gunstig erindring. Uden betænkning og uden tøven opsøgte jeg dog Permin med det resultat, at jeg fra november 1920 til oktober 1922 var reservelæge hos ham.

Permin var en anset tuberkuloselæge, og hans afdeling var et anerkendt lærested. Men afdelingen var ikke stor, og arbejdet var vel tilrettelagt. Jeg kunde som regel klare formiddagens arbejde paa godt 2 timer. Saa havde jeg aftenstuegang med journalskrivning af nye patienter, der dog daglig ikke blev til mere end gennemsnitlig 2–3 timer. Selvfølgelig kunde jeg kaldes døgnet rundt, og søndagstjenesten var ogsaa min mod til gengæld en halv dag fri midt i ugen. Det var en ønskestilling, og overlægen, der kendte min virksomhed paa institutet, fandt det naturligt, at jeg gik derud, saa snart jeg var færdig om formiddagen. Han var imponeret af min præcision, der ogsaa var sjælden. Men han vidste ikke, at aarsagen maatte søges i mine forsøgsanordninger, som kræ-

vede, at kaninerne skulde sættes i forsøg om morgenen til bestemt tid – kl. 8. Det kan læses i min disputats, om nogen har lyst.

Da funktionstiden paa tuberkuloseafdelingen, to aar, var ved at være omme, søgte jeg og fik stillingen som 2. reservelæge paa Frederiksberg Hospitals medicinske afdeling. Overlæge Permin mødte jeg senere som medarbejder. Han var sundhedsstyrelsens konsulent i tuberkulosesager.

Med ansættelsen paa medicinsk afdeling og sikker udsigt til doktorgraden maatte en afsluttende medicinsk uddannelse ved at fortsætte paa Frederiksberg Hospital i 1. reservelægestilling synes sikret. Men den tanke begyndte at kede mig. Hvad saa? Overlægestilling var ikke i sigte, der var saa faa – og det var oftest Kommunehospitalets og Rigshospitalets folk, der kom i betragtning. Ganske uanset udsigter paa baggrund af en ren Frederiksberg-uddannelse, følte jeg det for ensformigt blot at fortsætte i det nu saa, ja for velkendte spor. Men hvordan faa skiftet spor? Uden egen fortjeneste skete igen det uventede, og en vej aabnedes.

Under disputatshandlingen, der forløb under livlig og – syntes jeg – fornøjelig diskussion med opponenterne, lagde jeg mærke til, at professor *Knud Faber* var en interesseret tilhører. Han var tilhører i embeds medfør, og ingen vilde have fundet det paafaldende, om han, som professorer saa ofte gør det, var gaaet efter kort tid og uden at have vist forestillingen større opmærksomhed. Det gjorde han altsaa ikke. Min kone havde fra sin beskedne tilhørerplads, hun var jo endnu ikke selv dr. med., ogsaa lagt mærke til Fabers øjensynlige interesse. – Kunde jeg engang faa plads hos ham, dansk medicins saa ubestridte førstemand ..... et lille hjertesuk, som fandt fuld genklang hos min kone.

Og saa skete det, at jeg faa dage senere hørte rygter om,

at Fabers daværende 2.reservelæge søgte 1. reservelægestilling i Københavns Hospitalsvæsen. En ven i hospitalsadministrationen blev orienteret og kunde snart ringe mig op og fortælle, at nu vilde stillingen hos Faber blive ledig.

Samme dag opsøgte jeg Faber. I nogen spænding, man sagde, at han ikke altid var let at tale med. Et citat fra en tidligere beskrivelse af audiensens forløb, modsiger ikke dette. Efter min indledning sagde han, lidt mut:

»Der er ingen plads ledig.«
»Jo, dr. Poul Iversen blev i aftes indstillet til 1. reservelægestillingen paa Bispebjerg.«
»De er godt underrettet.«
»Det maa man være.«
Pause.
»De har aldrig været paa Rigshospitalet før.«
»Jeg har hidtil faaet min uddannelse paa kommunale sygehuse.«
»De skal være de andre meget overlegen for at komme i betragtning.«
»Jeg forlanger ingen forrettigheder« – tager efter hatten.
»Hov, vent lidt. Det var en god disputats, der var klinik i den.«
»Glæder mig, professoren synes det.«

Med afsluttende bemærkninger skiltes vi – jeg med fornemmelsen af, at professoren var blevet mig venlig stemt.

Oktober flyttedag 1923 tiltraadte jeg som 2. reservelæge paa Rigshospitalets afdeling B.

I to aar kunde jeg blive i denne stilling – to aar, der fyldte langt mere, end tallet angiver, og som blev højdepunktet i min

uddannelsestid. Ikke alene ved, hvad jeg direkte kunde lære under arbejdet paa afdelingen, men langt mere ved mødet med *Knud Faber,* som fra den første dag viste mig tillid og venlighed.

KNUD FABER

Tonen paa afdeling B havde noget særligt over sig, som ikke kan defineres, og som vi dengang ikke tænkte paa at definere. Faber var chefen, men i modsætning til saa mange andre chefer blev han ikke diskuteret som saadan. Det saa absolut selvfølgelige diskuteres ikke. Vi kunde gøre vrøvl og rejse diskussioner over en eller anden af hans dispositioner i behandlingen af patienter, noget han aldrig tog fortrydeligt op. Han respekterede vore meninger, eller han overbeviste os om, at vi havde uret.

Uden at vi vistnok egentlig gjorde det klart for os selv, i hvert fald gjaldt det for mit vedkommende, ledede han afdelingen i samarbejde med os alle, læger som sygeplejersker, fordi han forstod at vejlede, saa vi følte, at det var i fællesskab, vi naaede resultatet.

Faber var ingen munter mand, vel snarest en alvorlig mand. Han syntes at være i ligevægt, selv om vi, naar vi kom ham nærmere, anede det skiftende temperament, han skriver om i sine erindringer, og som blev holdt saa stærkt i tømme. Mange dømte ham vist til at være en ret haard og en udpræget handlingens mand. Vel de færreste anede, i hvor høj grad og hvor længe han vejede spørgsmaalene for eller imod, før beslutningen blev taget. Og »haard« var saa helt ved siden af. Hans retsindighed forbød ham al deltagelse i klikevæsen, i kammeraderi, og de sædvanlige følger deraf: bare at holde sammen og hjælpe hinanden, uanset om det er ret og rigtigt.

Faber fulgte vor færden med interesse og støtte, men var sky, blufærdig og bange for at lukke sig op.

Selv om jeg løber en lille risiko ved at bruge stærke ord, kan jeg i virkeligheden ikke betegne min tid i afdeling B paa anden maade end ved at sige, at det var en festlig tid. Det følte i alle dagens timer. Fra om morgenen, naar vi samledes i professorens forværelse, selv om vi nu og da blev lukket ind til en noget dyster herre, eller naar vi begyndte stuegang med en truende sky af tilknappethed, som godt kunde holde sig noget op ad formiddagen, men aldrig var uigennemtrængelig. Den lettede, om ikke før, saa naar vi kom til sygesengen – til patienterne.

Faber var ikke og ønskede ikke at være den blændende diagnostiker, der straks i døren kunde se, hvad en patient fejlede. Han var den forsigtige, grundige – og sikre kliniker. Han prøvede heller ikke paa at »blænde« overfor patienterne under stuegangen, var næppe den »elskede« overlæge, men gav det, der var lige saa og maaske mere værdifuldt: tryghed, og han vandt patienternes agtelse og respekt.

Et enkelt træk, der viser Fabers rent personlige forhold til en ung assistent – Faber var født samme aar som min far.

Jeg var vistnok dengang lidt for fornøjet med tilværelsen og mig selv, i hvert fald husker jeg, at Faber en dag, da vi gik alene ned ad gangen, sagde: »Hør Frandsen, det er godt, at De har et godt humør, men tænk alligevel paa, at De er ved at blive saa gammel, at De ikke behøver at vise det hele tiden. Le lidt mindre, men bevar humøret.«

Bock's udbrud til mig, at jeg var en uforbederlig kliniker, der ikke burde taales paa et institut som Farmakologisk Institut, og Faber's om min disputats fra samme institut, at der var klinik i den, viser forskellen i Fabers og fysiologernes syn paa klinik og experimental videnskab. Faber grundlagde den kli-

nisk videnskabelige forskning her i landet og indførte kliniske forelæsninger. Et citat fra professor Fabers afskedsforelæsning 1932 fra den lærestol, han havde beklædt i 36 aar, udtrykker klart dette forhold:

»Naar det i saa høj grad er lykkedes mig at fange mine assistenters interesse for det videnskabelige arbejde, er det vel bl. a., fordi vi paa afdelingen har søgt at holde principperne for den kliniske forskning i ære. Forskellen paa den kliniske og den experimentelle forskning ligger ikke i de benyttede undersøgelsesmetoder, de er jo for en stor del de samme, og de bør være ligesaa exakte og nøjagtige i kliniken som andetsteds, d. v. s. akkurat saa nøjagtige, som det er nødvendigt for formaalet. Patienterne skal ikke vejes paa milligramvægt, men naar det gælder om blodsukkerbestemmelse, er det nødvendigt, at den maales med milligramprocents nøjagtighed. Nej, forskellen ligger i problemstillingen.

En kliniker bør søge sine problemer ved sygesengen og ikke i laboratoriet.«

Som før sagt blev tyverne en tid, der gav den interne medicin store fremskridt. Leverbehandling af den ondartede blodmangel og insulinbehandling af sukkersyge maa nævnes i første række. Sanocrysin'et skabte røre og fornyet interesse for en aktiv behandling af lungetuberkulosen uden at opfylde de altfor store forventninger, der blev stillet til dette nye middel. Men vi lærte at bruge røntgenundersøgelsen og uddybe kendskabet til forløbet af den tuberkuløse proces i et ganske andet omfang end tidligere.

Det var en tid, hvor interessen for medicinen var i stærk vækst og nu fuldt konkurrencedygtig i forhold til kirurgien. Som andre unge medicinere saa jeg forventningsfuld den nye tid med fortsat udvikling i møde.

Interessen for politik og samfundsforhold i det hele ophørte selvfølgelig ikke med den aktive deltagelse i *Venstres* ungdomsbevægelse 1912. Studiet krævede min tid og tog efterhaanden stærkt min interesse fanget – uden som sagt at hindre medleven i, hvad der rørte sig i tiden. Før krigen var vi optaget af spillet om grundlovsændringen, og ikke mindst I. C. Christensens manøvrer var for mange af os unge i Venstre mildt sagt uforstaaelige.

Det var vel nok især den Bojesen'ske fløj, der tiltrak mig. Men saa kom krigen, med dens ængstelse og senere de indenrigspolitiske følger, som vakte irriteret modvilje, men ogsaa en vis beundring for nogle af den tids hovedaktører. *Ove Rode* og *Edv. Brandes* var jo saa uimodsigeligt eller snarere uimodstaaeligt gode hoveder, at det maatte erkendes.

Vi var jo ikke klare over, i hvor høj grad P. Munch var den styrende og regulerende i den lille kreds paa 4–5 medlemmer af ministeriet *Zahle,* som regerede Danmark i de aar – saadan som det senere er blevet tegnet for os i hans erindringer og dagbøger.

Trods krigen kunde arbejdet med grundloven fortsættes, og 5. juni 1915 kunde den stadfæstes af Kongen, omend den jo først traadte i kraft 1918.

Den første rigsdag, der blev valgt efter den nye grundlov, traadte sammen til sit første møde – og det første møde paa Christiansborg, der dermed indviedes, den 28. maj 1918. Jeg vikarierede i den maaned for en praktiserende læge i Næstved, men havde faaet ordnet det, saa jeg kunde tage til København og udnytte det adgangskort til festligheden, som min ven fra Herning, folketingsmand Jens Westergaard, havde sendt.

Trods krig i verden og voksende politisk ufred herhjemme

var vi dog fælles om denne festdag. Alle var med fra Kongen helt ned til mig. Dette sidste undrede ogsaa en ældre ven fra studentertiden og nu meget rettroende radikal folketingsmand, der forfærdet spurgte mig, hvad jeg skulde der. – »Være vidne til de radikales omvendelse fra republikanere til Hans Majestæt's loyale undersaatter. – Omvendelsen« blev jo varig, ogsaa for den paagældende, som jeg mødte en halv snes aar senere ved en audiens, hvor han takkede for ridderkorset.

Min interesse for det politiske liv var blusset op, medens jeg var i Herning. Dels var folk der politisk meget vaagne – som iøvrigt i aandelige spørgsmaal, hvis man da tør henregne »politik« hertil – og dels var min nære forbindelse med kredsens folketingsmand, Jens Westergaard, og hans folk stærkt medvirkende til »at følge med«. Spændingen mellem regering og opposition var i stærk vækst. De politiske møder varede ofte mange timer, naar modparterne mødtes og temperamentet foldede sig ud.

Hertil kom saa Genforeningen med al sin glæde og taknemmelighed hos alle os i det brede folk – og med bitterhed og kiv i de politiske »inderkredse«.

Med forberedelsen til denne genforening øgedes spændingen. Vi fik paaskekrisen og en 3-dages regering, der rummede en læge, vor store Rovsing, som dermed udnævnte sit Hospitalstidende til »regeringsorgan«. Herligheden var kortvarig og afløstes af ministeriet *Friis*, som fik udskrevet det valg, der igen bragte regeringsforholdene paa ret køl med udnævnelse af ministeriet *Neergaard*.

Aaret 1920 med grundlovsændring og genforeningen bragte ialt tre folketingsvalg og to landstingsvalg foruden en folkeafstemning – alt i en stærk politisk spænding. Nok til at vedligeholde og tilmed styrke interessen for politik. Hertil kom yderligere en forespørgsel, gennem Westergaard, fra *Venstre*

om aktiv deltagelse ved opstilling i en valgkreds. Adskillige jævnaldrende fra Venstres ungdom blev opstillet ved disse valg, nogle opnaaede at blive valgt ved et valg for at falde ved det næste.

Jeg overvejede forespørgslen i et helt døgn, sagde saa nej. Jeg var for langt inde paa den lægevidenskabelige bane til at kunne bryde af. Det var mig en stor tilfredsstillelse, at Westergaard som svar paa mit afslag udbrød: Det var godt og klogt – men De skulde have tilbudet og uden paavirkning tage afgørelsen.

Westergaard og hans kone var blevet vore gode venner, som vi havde megen glæde af at komme sammen med i de aar – til 1924, da Westergaard ikke søgte genvalg til folketinget for helt at hellige sig arbejdet som direktør i Hedeselskabet. Gennem ham havde jeg fornøjelig forbindelse med adskillige Venstremænd. I »*den jydske klub*«, som de jydske rigsdagsmænds daglige kaffedrikning i Snapstinget ved 2–3 tiden saa fornemt blev kaldt, kom jeg, trods min sjællandsk-fynske rod, nu og da som gæst.

I. C. CHRISTENSEN

Men de ikke hyppige aftener, hvor I. C. Christensen kom til Westergaards, til l'hombre, husker jeg bedst. I. C. Christensen foldede sig der ud i en frihed, som han saa øjensynligt nød. Hvor blev jeg en aften sablet ned, da jeg talte de gammelmoderates sag, til lige stor fornøjelse for os begge. »Du var haard i aftes ved doktoren,« sagde Westergaard til I. C. Christensen dagen efter denne diskussion. »Hvad nyttede det, han tog vore penge,« var svaret. I. C. Christensen spillede altid dristigt og tabte ofte. Gevinsten var dog sløj, det var en 5-øres. – Af disse aftener husker jeg især den sidste. Det var

en dag i foraaret 1924. Rigsdagen var sendt hjem, der skulde være folketingsvalg. Min aftenstuegang paa afdeling B blev afbrudt af telefonen. »Den gamle vil spille kort, kom herind – til formandens lejlighed.« Det var Westergaard, som sammen med I. C. Christensen og folketingets formand *Jensen-Kleis* nu forlod folketinget. Det blev den fornøjeligste aften. I. C. Christensen prægede helt aftenen – dens spil og historier. Han var i humør som en skoledreng foran sommenferien. Og hans sædvanlige regel at slutte kl. 10 var sat ud af kraft. Det blev over midnat, før vi holdt op.

Ofte havde jeg kritiseret I. C. Christensen, oftere beundret ham, men alt paa den afstand, hans stilling og naturlige værdighed gjorde saa selvfølgelig. – For mig blev billedet af ham først fuldendt, da jeg oplevede ham i timer, hvor han efter fyraften kunde slippe det spændingsfyldte dagsarbejde og trygt hvile ud i venners lag.

Ministeriet Neergaard var indstillet paa at fremme sociallovgivningen. *K. K. Steincke* indrømmer i sine erindringer, at der »selv under Neergaards regering« skete noget paa dette omraade. Men der er ikke plads for overbærende overlegenhed. *Niels Neergaard*'s navn staar indskrevet i vor sociallovgivnings historie blandt grundlæggerne af den moderne danske socialpolitik. Han fulgte nu sin ungdoms klart afstukne linie paa dette omraade.

SOCIALMEDICIN

Af sociallovgivning fra denne regeringsperiode fik især invalideforsikringsloven af 6. maj 1921 betydning for lægerne og det lægelige arbejde – ogsaa for mig.

En dag i november 1921 blev jeg ringet op af præsidenten

for den nyoprettede invalideforsikringsret, *K. K. Steincke*. Han ønskede en samtale, hvori han tilbød mig et hverv som assisterende læge ved retten. Jeg var godt igang paa laboratoriet med mine undersøgelser, men var jo som reservelæge fri for bunden vagttjeneste – turde kort og godt paatage mig arbejdet, som, bortset fra deltagelse i retsmøder nu og da, kunde udføres hjemme, naar tiden var til det. Dog skulde dagsrationen af sager være færdig til afhentning næste dags morgen, saa det kunde blive natteroderi, naar bunken var stor. Arbejdet voksede hurtigt, og dermed lægestaben, jeg endte med at faa rang og titel af overlæge, en af disse papiroverlæger, som der senere er blevet saa mange af – væsentligst af lønmæssige hensyn.

Arbejdet i invalideforsikringsretten interesserede mig meget. Ikke mindst, fordi jeg kom med i organiseringen og i fastlæggelsen af de grundlæggende principper for bedømmelse af ansøgningerne. Det var et arbejde, der foruden den lægelige vurdering kaldte paa social forstaaelse og indsigt. Det var socialmedicin. Der var uddannelse i dette arbejde – i selve arbejdet med at afgive de lægelige skøn og vurderinger, men ogsaa ved deltagelse i retsmøderne, hvor man mødte ikke alene rettens to lægelige medlemmer, men ogsaa repræsentanter fra saavel arbejdsgiver- som arbejderside.

Det blev en lærerig tid, de aar, jeg var knyttet til invalideforsikringen. Især paa grund af samarbejdet med Steincke, rettens højt begavede og sjældent kundskabsrige første chef for institutionen.

K. K. STEINCKE

Han var egocentrisk og sygdomsoptaget med stort behov for drøftelse af de mange symptomer, som trods alt kunde finde en rimelig forklaring i perioder med reel sygdom. – Og han

var selvbevidst. Men alt dette er beskrevet i tekst og karrikaturer af andre. Bedst dog af ham selv, maaske i nogen grad ubevidst, men ogsaa bevidst med den selvironi, der gjorde ham til den irriterende og fascinerende personlighed, man ikke kunde gaa ligegyldig forbi, og som for mit vedkommende gjorde samværet med ham saa udbytterigt, saa vel de fredelige samtaler som diskussionerne, hvor vore forskellige synspunkter maatte holde for.

Igennem adskillige aar stod vi i nær forbindelse. Det ebbede langsomt ud. – En dag under hans sidste periode som justitsminister ringede min telefon. »Det er Steincke. Jeg er ved at revidere listen over personlige venner. Skal jeg stryge Deres navn?« spurgte han. Afgørelsen maatte jeg ganske henstille. Det var selvfølgelig holdt i en spøgefuld tone – men noget var der om det, ogsaa det vemodige i at erkende det.

I invalideforsikringsretten mødte jeg ogsaa unge sekretærer fra ministeriet, som jeg havde glæde af at omgaas. Af dem alle især *Povl Holck*. Vi blev hurtigt venner, og har holdt sammen til i dag, hvor Holck nu nyder sit otium, som det jo hedder, som fhv. amtmand over Randers amt og kammerherre.

Arbejdet med invalidesagerne hindrede eller sinkede hverken det videnskabelige arbejde eller den kliniske uddannelse, som det er fortalt tidligere. Det gjorde nu og da natten kortere og dagen længere. Men saa kunde jeg jo til gengæld som for laboratorie-tiden ogsaa her tidsmæssigt set gratis sætte endnu en linie til i den opremsning af dyder og kvalificerende bedrifter, som efter sæd og skik skal følge en korrekt ansøgning for at naa op paa næste trin af sygehuskarrieren.

Det trin, der aldrig blev taget.

Fra klinik til sundhedsstyrelse

I efteraaret 1925 udløb min tjenestetid som 2. reservelæge ved Rigshospitalets afdeling B. Et par aars ventetid, indtil 1. reservelægestillingen ved samme afdeling vilde blive ledig, maatte klares uden sygehustjeneste. Invalideretten, lidt praksis og et par afhandlinger gav arbejde til husbehov, men ikke nok til at stille længselen efter igen at komme indenfor sygehusets mure, ind til alt det nye, som i de aar ændrede den interne medicin og gjorde livet paa de medicinske afdelinger saa tillokkende. – Økonomisk klarede vi os som sædvanligt ved at hjælpe hinanden. Min kone var ansat paa Rigshospitalets øjenafdeling og blev snart 2. reservelæge der.

I efteraaret 1926 fik vi valg til folketinget med regeringsskifte som følge. Ministeriet *Madsen-Mygdal* afløste ministeriet *Stauning*. Der oprettedes et sundhedsministerium, vistnok mindre af interesse for sundhedsvæsenet, der spillede en ret beskeden rolle, end for at faa lejlighed til at nedlægge ministeriet Staunings nyoprettede Socialministerium. Den ansete overlæge, dr. med *Viktor Rubow,* blev sundhedsminister. Han havde siden 1921 repræsenteret Venstre i Københavns borgerrepræsentation. Valget af ham betød en haandsrækning til det dengang svage Københavnske Venstre.

Sundhedsministeren, som ministeriets øvrige medlemmer, maatte begynde med at gennemgaa budgetterne. Som saa ofte før og endnu tiere senere skulde der *spares*. Udgifterne be-

grænses til det absolut nødvendige, og der skulde vises yderste nøjsomhed og forsigtigt tempo i lovgivningsarbejdet.

Parolen morede saa givet ikke dr. Rubow, som gerne vilde reformere, sætte sig et spor i sundhedsvæsenets udvikling. I et interview viste han sig at interessere sig for sundhedsstyrelsen. Men først maatte de nye socialmedicinske omraader holde for. Navnlig invalideforsikringsretten, hvor K. K. Steincke som dens første præsident havde organiseret arbejdet paa forbilledlig maade. Der maatte trædes varsomt. Selv med den gamle socialpolitiker, N. Neergaard, som finansminister og godkender af eventuelle ændringer, vilde Steincke kunne blive en særdeles farlig modstander, som kun den, der til bunds kendte sagerne, vilde kunne hamle op med. Men Rubow var ikke som finansministeren og som indenrigsministeren, dr. phil. *O. Krag,* fortrolig med og hjemme i denne lovgivning – saa lidt som i det politiske liv og spil, som det formede sig paa Rigsdagen, hvor han tilmed aldrig havde været og ikke var medlem.

Med sin klare forstand og i det hele store begavelse formaaede Rubow dog i løbet af sin korte ministertid at aftvinge ogsaa Rigsdagens »gamle rotter« respekt og agtelse. Men starten var besværlig, og som sagt ikke uden en vis ulyst til »nedskæringen«.

En dag i januar 1927 stønnede han lidt utaalmodigt efter at have haft konference med sine embedsmænd: Er der da ikke en læge, der kender invalideret og den socialmedicinske lovgivning? Jeg er træt af kun at tale med jurister. – Ministersekretæren, *Ib Holck Schaldemose*, svarede: Dr. Frandsen. – Der blev da ringet efter mig, som kun havde mødt ministeren en enkelt gang hos professor Bock. Samtalen blev til flere, selvom ingen af os da anede, at jeg inden længe skulde blive hans officielle raadgiver i sundhedsmæssige sager. De-

partementschefen, *Johan Bülow*, mærkede »fremmed indblanding« og følte sig først beroliget da jeg efter et par besøg hos ministeren en dag paa vejen hjem derfra bankede paa hans dør og fortalte om min nye bestilling som privatpraktiserende raadgiver for sundhedsministeren. Bülow, der var en god bekendt af mig, lo befriet: Naa, ikke værre!

Hvad Rubow ikke havde nævnt i vore samtaler, og hvad der heller ikke vilde have vakt mindste interesse hos mig, var det afslag, han i en af sine første ministermaaneder gav den 72-aarige stabslæge *Norrie* paa en ansøgning om forlænget ansættelse i ny 6-aarig periode som næstformand i sundhedsstyrelsens lægeraad. Og dog fik dette langtrækkende følger for sundhedsstyrelsen og for mig.

Næstformandsstillingen i sundhedsstyrelsens lægeraad blev opslaaet ledig i februar 1927. Opslaget havde jeg ikke lagt mærke til, i hvert fald ikke vist det nogensomhelst interesse. Sundhedsstyrelsen kendte jeg næsten kun af navn, og den vedkom jo ikke i mindste maade mit arbejde og fremtidsplaner. – Indtil en af sundhedsstyrelsens konsulenter, overlæge G. E. Permin, min gamle lærer og gode ven, en dag stod i min stue med en opfordring fra sundhedsstyrelsens konsulenter til at søge den nævnte stilling. Permin lagde ikke skjul paa, at opfordringen havde længere sigte. Formanden, dr. *Gabriel Tryde,* var svagelig og henimod de 70. Konsulenterne skimtede i mig et kommende formandsemne. Det blev sagt til mig rent ud, at min gode lægelige uddannelse i forbindelse med politisk interesse og især kendskab til sociallovgivningen og dens socialmedicinske sider var baggrunden og begrundelsen for Permins henvendelse.

Den kom som lyn fra en klar himmel, men krævede hurtigt svar. Et svar, som imødekommende vilde betyde slut med alle fremtidsdrømme om en sygehuskarriere – og, hvad der greb

endnu dybere, et farvel til den egentlige lægegerning, til det liv, i arbejde med og for syge mennesker, som jo havde været det store maal.

Selv kendte jeg ikke meget til sundhedsstyrelsen, men spurgte mig for – hos en kontorchef i sundhedsministeriet. Denne formodede særligt sagkyndige udbad sig dog betænkningstid bl. a. og især for at sætte sig ind i lovgivningen derom. Han kunde derefter erklære, at loven sikrede en »smuk« stilling og gav muligheder for et tilfredsstillende arbejde. Det var dog især efter at have raadført sig med mine lærere og venner, professorerne Bock og Knud Faber, at jeg imødekom opfordringen og søgte stillingen. Dr. Rubow udtrykte sin glæde over at kunne følge sundhedsstyrelsens indstilling om udnævnelsen med tiltræden 1. juni 1927. Efter ønske fra dr. Tryde meldte jeg mig derefter som deltager i det netop i dette foraarssemester afholdte kursus for embedslæger, med afsluttende eksamen i løbet af maj maaned. Ogsaa eksamen blev klaret.

NÆSTFORMAND TIL FORMAND I SUNDHEDSSTYRELSEN

Vejen til sundhedsstyrelsen laa aaben den 1. juni. Det var i spænding den blev betraadt. Paa samme tid med aabent sind, forventningsfuldt overfor det nye, der laa forude, men ogsaa med blikket bagud til alt det, der maaske helt skulde forlades – »maaske«, for det var jo en halvdagsstilling, muligheden for at springe fra var der, i det mindste teoretisk.

Døren bag mig blev hurtigt lukket. Faa uger efter min tiltræden blev dr. Tryde syg. Uden varsel og uden kendskab til arbejdet, arbejdsformen og arbejdsgangen, sad jeg i formandstolen, fungerede i chefstillingen. Med et par maaneders af-

brydelse omkring nytaar med forsøg paa at genoptage arbejdet var dr. Tryde sygemeldt, til han sidst i november 1928 søgte og fik sin afsked.

Halvandet aar var gaaet. »Halvdagsstillingen« havde været endog mere end »heldags«, hurtigt var enhver tanke om at vende om blæst væk. Arbejdet havde fra første færd grebet mig. Den lille og hidtil upaaagtede sundhedsstyrelse, men med de store muligheder for et rigt og mangesidigt virke over et bredt felt af vort samfundsliv, stod nu for mig mere tillokkende end tidligere fremtidsdrømme og planer. Her kunde jeg ligefuldt tjene lægevidenskaben og lægekunsten, om ikke i direkte behandling af syge, saa ved at være med til at skabe gode vilkaar for det lægelige arbejde, vilkaar, der kunde sikre den fulde udnyttelse af videnskabens resultater i behandling som i forebyggelse.

Uden betænkning tog jeg denne gang mod opfordringen til nu helt og fuldt at gaa i sundhedsstyrelsens tjeneste i fast tjenestemandsansættelse som dens formand – saaledes som den blev givet af dr. Rubow, sundhedsministeren. Ganske vist ledsagede han opfordringen med en advarsel, bygget paa egen erfaring fra en stor og anset specialpraksis: indtægten vilde ikke kunne naa, hvad en lægepraksis vilde kunne give.

Jeg sagde ja, men paa én betingelse: Sundhedsstyrelsens lægeraad maatte høres om mine kvalifikationers tilstrækkelighed.

Kravet, at en sagkyndig vurdering af mine kvalifikationer skulde indhentes som raadgivende for den minister, der havde ansvaret for den endelige indstilling, var vist dengang usædvanligt og vilde næppe være blevet imødekommet, hvis ministeren ikke havde været læge. Blandt lægerne var krav om sagkyndig bistand for de besættende myndigheder stærkt le-

vende og blev faa aar efter gennem lægeloven til virkelighed for lægestillinger.

Senere, for faa aar siden, har vi jo faaet lovfæstet pligt for myndighederne til ved ledighed at opslaa de fleste af statens stillinger. Men dette er ikke fulgt op med en ordning om, at der ogsaa skal indhentes en saglig og uvildig vurdering af ansøgeres kvalifikationer som raadgivende for den ansættende myndighed. »Vi alene vide«-mentaliteten er næppe helt forsvundet, hvor talen er om udnævnelser, naar det gælder større stillinger. Netop ved de udnævnelser, hvor valget kræver en alsidig og helt uvildig vurdering af kvalifikationer, faglige som menneskelige, virker det uheldigt, naar den minister, der for kortere eller længere tid har faaet overladt magten til at udnævne, føler sig overbevist om samtidig dermed i tilgift at have faaet en særlig og underfuld evne til selv at kunde klare saadanne sager.

Rubow fandt ikke min betingelse urimelig, men den bragte ham i en lidt vanskelig situation. Han havde allerede faaet et ministermødes tilslutning til at indstille mig til Kongen's udnævnelse. Derfor stillede han den betingelse for at føje mig, at en udtalelse fra sundhedsstyrelsens lægeraad som ønsket skulde foreligge hos ministeren i løbet af den følgende formiddag.

Dette lovede jeg og sammenkaldte konsulenterne til næste morgen ved 9-tiden, hvor lægeraadet – uden formand og næstformand – konstituerede sig under ledelse af ældste medlem, professor *Monrad*.

Selvom resultatet syntes givet, at lægeraadet vilde svare, som det ogsaa gjorde, imødekommende paa ministerens spørgsmaal om min egnethed, var det dog et par timer, fulde af spænding, medens raadet forhandlede og affattede skrivelsen til ministeren. Jeg følte mig hjemløs. Jeg gik til min

gamle afdeling, afdeling B paa Rigshospitalet, den afdeling jeg nu aldrig vilde vende tilbage til, til chefen, min faderlige ven og den interne medicins førstemand, professor Knud Faber. Han lagde ikke skjul paa sin tilfredshed og glæde over, at sagen var bragt saa langt. Da jeg havde taget afsked, skrev han samme dag til mig. Et brev, som foruden at have betydning for mig, giver hans syn paa sundhedsstyrelsen – den sundhedsstyrelse, han selv havde skabt. Jeg har offentliggjort dette brev før, men gør det igen i denne sammenhæng, det var jo paa samme tid et farvel og et velkommen.

27.11.1928.

Kære dr. Frandsen!

Efter Deres Udtalelser idag betragter jeg Deres Udnævnelse som sikker, og jeg har derfor Lyst til at skrive et Par Ord til Dem, som jeg ikke fik sagt, og som jeg egentlig syntes det er dumt at vente med til HM. har rørt paa sig. Altsaa til Lykke med Stillingen! Jeg tror De i en sjælden Grad egner Dem til at beklæde den. For det første paa Grund af Deres klare medicinske Hoved, det trænges der nemlig til i den Stilling, selv om De hverken skal være Læge eller Videnskabsmand. Dernæst paa Grund af Deres Ildhu, som jeg er overbevist om vil holde sig, selvom De bliver ældre og mere sat (om Gud vil). De har jo et dejligt Initiativ i alle de Sager, De faar med at gøre. Og saa ikke mindst paa Grund af Deres store Forhandlingsdygtighed. Det er først og fremmest denne Egenskab, der har manglet i den øverste Medicinalstyrelse i et Par Menneskealdre, og Manglen blev paa den grundigste Maade dokumenteret, da Lehmann i sin Tid smed Jens Busk ud af Sundhedskollegiets Kontor som ganske uvedkommende, og før Muus'

kortvarige Regering saavel som i nærmeste Tid derefter var der jo aldrig nogen Sundhedsautoritet eller Institution, der nogensinde havde set nogen af de høje Herrer fra Styrelsen udenfor København. Alle disse fortræffelige og paa en sjælden Maade forenede Egenskaber, som jeg saa godt kender, vil gøre, at De bliver i Stand til at udrette overordentligt meget til Gavn for vort Land.

De vil forstaa, at det for mig som gammel Medicinalkommissionsformand er en stor Glæde, om Institutionen endelig kunde komme til at virke, som vi havde tænkt og haabet det. – Naturligvis har De endnu meget at lære, som vi alle har det. Deres naturlige »cyclothymiske« Livlighed og Gaaen med i Øjeblikkets Indskydelser har De formodentlig allerede lært at dæmpe ned, og noget skulde jo gerne bevares, da det hænger sammen med Deres bedste Egenskaber. De lærer vel tidsnok at skjule Deres Natur under en stiv Embedsmandsmaske à la Frederik 6te, men bevar Deres Indre friskt. Jeg er mere bange for, at De som Napoleon efterhaanden faar Lyst til at erobre hele Verden, foruden Veterinærerne, f. eks. Militæret, Fakultetet og Rigshospitalet, men det gaar nu ikke, saalænge jeg lever.

Men foruden Landet og Medicinalvæsenet er der nu ogsaa Dem selv at tænke paa. Jeg kan ikke tro andet end at De vil blive tilfreds med Gerningen, netop De vil føle, at den passer til Dem; gennem Deres Konsulenter vil De jo stadig være i Forbindelse med den sig udviklende Lægevidenskab og gennem Deres Kolleger i andre Lande vil De fornemme, hvor vigtige Opgaver, der er Dem betroet. Patienterne! Ja dem tror jeg nu De vil kunne undvære. Der gælder det helt eller intet. Det er

utilfredsstillende at have dem som en Biting. Naar De nu er over det værste Slid i den første Tid, naar De faar gode Hjælpere etc., saa vil De faa Tid til at være lidt Menneske ved Siden af Embedet. Det er ingen Skade til, og De har jo heldigvis Sans for at studere og udnytte Deres Medmennesker til Deres Formaal, man kalder det Politik, men det er noget af det mere underholdende.

Og saa dermed igen til Lykke. Quod felix faustumque sit.

Deres heng. Kn. Faber.

FORMAND FOR SUNDHEDSSTYRELSEN

Den 1. december 1928 tiltraadte jeg stillingen som formand for sundhedsstyrelsen. Det vil sige, jeg fortsatte med, hvad jeg slap aftenen forud, den 30. november, og hvor jeg havde arbejdet i det forløbne halvandet aar, siden 1. juni 1927.

Pressen viste ikke nogen forbavselse over udnævnelsen, trods den unge alder, godt 37 aar. Næstformandsperioden havde været fuld af arbejde, der paa flere omraader havde rettet offentlighedens opmærksomhed mod sundhedsstyrelsen. Det halvandet aar var for sundhedsstyrelsen blevet mere end en vikarperiode med en fungerende, forbigaaende chef, hvor vognen blot skulde holdes i gang. Nyt arbejde var sat i gang, der var vist selvstændigt initiativ, saa sundhedsstyrelsen var ved at kunne skimtes.

Med oprigtig beklagelse af dr. Trydes sygdom, som tvang ham til at søge afsked, og anerkendelse af hans fornemme og korrekte embedsgerning blev efterfølgeren hilst velkommen i venlige vendinger – som en allerede gammel kending.

Ugeskrift for Læger iagttog en kølig tavshed – »Han« skulde ses an, omend i al venlighed. Men fra mange, og adskillige blandt de førende læger, kom hilsener, der haabede og ønskede det bedste. Der var vist ikke en eneste, der misundte mig.

Den 2. december var hverdagen igen inde, fuld af liv og arbejde. Nu var det afgjort. Nu gjaldt det, som Kaalund sang:

Her har Livet sat dig Stævne,
her skal du din Prøve staa.

Sundhedsstyrelsen

Sundhedsstyrelsen blev arbejdspladsen. Og i lov om Sundhedsvæsenets Centralstyrelse af 30. april 1909 fandtes bestemmelserne om sundhedsstyrelsens beføjelser og om dens organisation – her var rammen for arbejdet givet.

I omtrent 200 aar, siden 9. april 1740, havde der til landets centralstyrelse været knyttet en overordnet medicinalstyrelse.

Den første, *Collegium Medicum,* blev i 1803 afløst af *Det Kongelige Sundhedskollegium,* der overlevede 1840'ernes og Grundlovens dybtgaaende ændringer af centraladministrationens organisation og arbejdsform – fra det kollegiale til det departementale.

I løbet af det nittende aarhundrede blev der især fra lægernes side gang paa gang løbet storm mod kollegiet med krav om ændringer og modernisering. Gentagne lovforslag herom udarbejdedes – og afvistes af Rigsdagen. Sundhedskollegiet svarede stadig til sit navn, forblev et kollegium, hvor en række af lægeverdenens og apotekernes førende personligheder havde sæde. En formand, dekanus, valgtes paa skift blandt kollegiets medlemmer, ledede forhandlinger og kollegiets administration. Medlemmerne var ulønnede. Sundhedskollegiet skulde som dets forgænger, Collegium Medicum, 1) deltage i centraladministrationens arbejde ved raad og henstillinger til ministerierne, 2) føre tilsyn med medicinalpersonalet: læger, tandlæger m. fl., med apotekervæsenet og have

overtilsyn med sygehuse, plejeanstalter og lignende, 3) indsamle, bearbejde og udgive det medicinalstatistiske materiale og 4) afgive raad og vejledninger til læger, institutioner, kommuner og lignende.

Hertil føjedes at afgive retsmedicinske erklæringer til domstolene.

Det var jo ikke saa mærkeligt, at kritikken over sundhedskollegiet i aarene ind i dette aarhundrede var levende og i stigen, det stod i sin kollegiale opbygning som et uhandleligt levn fra enevælden. Da kollegiet saa tilmed kom paa kant med A. Alberti, endte det i opløsning. Efter Alberti's fald blev den store »medicinalkommission« nedsat med den omfattende opgave at revidere den hele sundhedslovgivning, men med revision af sundhedsvæsenets centralstyrelse som første punkt paa dagsordenen. Professor Knud Faber blev kommissionens formand.

Med *Sundhedsstyrelsen* skabtes et tidssvarende led i landets administration, selv om det rummede rester af enevældens kollegiale styreform.

Sundhedsstyrelsen kom til at bestaa af et lægeraad og et apotekerraad med fælles formand, der skulde være læge, men med hver sin næstformand, henholdsvis læge og apoteker.

Arbejdsomraadet var stort set det samme som for sundhedskollegiet, dog blev de retsmedicinske erklæringer henlagt til et *Retslægeraad* under justitsministeriet.

Der var tilsyn og overtilsyn med sundhedsvæsenets personale og institutioner af forskellig art, og der var det vigtigste: Sundhedsstyrelsen som »øverste raadgiver for det offentlige i alle forhold, der kræver lægekyndig og apotekerkyndig indsigt. I denne egenskab er styrelsen at høre af centraladministrationens forskellige afdelinger i alle sager, hvis afgørelse

af vedkommende ministerium »skønnes« at kræve saadan indsigt«. – »Skønnet« havde voldt hovedbrud og debat i Landstinget. Nogle fandt det var for svagt, ønskede det ændret til pligt for det ministerium, der havde den endelige afgørelse. »Skønnet« sejrede, og helt op til min tid kunde det hænde, at et ministerium skønnede lidt for flot eller glemte at høre sundhedsstyrelsen. Det blev dog sjældent – »skønnet« blev i praksis til »pligt«, tilmed opfattet som en kærkommen hjælp for den ikke lægeligt kyndige administration.

Sundhedsstyrelsen skulde dog ikke alene udtale sig i sager, som blev sendt fra andre myndigheder, men kunde og ofte skulde selv »fremkomme« med de til sundhedsforholdenes forbedring egnede forslag.

Det var en »formand«, der var i spidsen for sundhedsstyrelsen, fordi 1909-lovens styrelse som sagt havde taget med fra kollegiet en rest af det kollegiale styre.

Sager af en vis betydning skulde behandles og afgøres af et tremands-raad, lægeraadet eller apotekerraadet: formand, næstformand og en af de til styrelsen knyttede sagkyndige konsulenter.

Loven tog først og fremmest sigte paa, at sundhedsstyrelsen i sin raadgivende virksomhed skulde være tilpasset centralstyrelsen, ministerierne. Der var ganske vist aabnet adgang til at forhandle med de kommunale raad. Men ved behandling af sager, »der vedrører særlige stedlige forhold«, foreskrev loven forhandling, skriftlig eller mundtlig, med de stedlige overordnede embedslæger. Kun i almenvigtige sager kunde sundhedsstyrelsen efter indhentet bemyndigelse fra ressortministeriet »tilkalde de overordnede embedslæger til møder i København og opfordre til deltagelse i møder sammesteds repræsentanter for kommunalraad og for bestaaende

organisationer samt tekniske fagmænd, dog at de tilkaldtes antal *ikke overstiger 20*« (!).

1909-loven betød et stort fremskridt. Ja mere end det. Med denne lov blev det offentliges interesse og ansvar for sundhedsplejen i videste forstand erkendt og sat i forreste række. Ikke fordi den gav sundhedsstyrelsen stærkere og bedre vilkaar for udøvelse af dens tilsynsmyndighed overfor helbredsanstalter og læger m. m., men fordi den gav sundhedsstyrelsen en ret og pligt til at arbejde med og for sundhedsplejen overalt, hvor dennes problemer og opgaver kun kan løses af det offentlige, det være sig stat eller kommune. Pligten til i samarbejde at raadgive ministerier saavel som de kommunale raad i dette arbejde og retten til overfor disse myndigheder selv at rejse sundhedsmæssige sager med forslag til løsning, naar saadant skønnedes nødvendigt. Yderligere fik den nye sundhedsstyrelse igennem det nu lovfæstede saa brede arbejdsomraade mulighed for at samle det fulde kendskab til forholdene paa det sundhedsmæssige omraade, landet over, til at ensrette og undgaa overlapning – kort sagt til afgørende at medvirke til opbygning af et virkeligt sundhedsvæsen.

Det er rigtigt, at hovedvægten i loven blev lagt paa sundhedsstyrelsens stilling i centraladministrationen, i dens forhold til ministerierne. Men dens bestemmelser udelukkede ikke, muliggjorde tværtimod *et folkeligt præget virke for folkesundheden* – ud over den røde bygnings mure ind i Rigsdagen, ud til kommunale raad og til frivillige organisationer og foreninger for samarbejde om de sundhedsmæssige opgaver. At faa sat det mangesidige sundhedsvæsen midt ind i samfundslivet, at faa vundet den brede befolknings fulde forstaaelse af nødvendigheden og værdien af sundhedsvæsenets arbejde for folkesundheden.

De første 20 aar viste alligevel ikke sundhedsstyrelsen som en betydende faktor i vort samfund. For den første halve snes aar kan dette delvis forklares ved mangel paa inspirerende arbejdsstof. Men heller ikke i det følgende tiaar blev sygdomsbekæmpelsen sat øverst paa dagsordenen. Sociallovgivningen med invalideforsikringens og sygekasselovgivningens socialmedicinske sider overskyggede endogsaa lægernes interesse for samfundshygiejnen.

Især var det vel 1909-lovens egne bestemmelser med det stærke sigte paa sundhedsstyrelsens statslige virke indenfor centraladministrationen foruden bevarelsen af den kollegiale behandling af vigtigere spørgsmaal, der vanskeliggjorde den fulde udnyttelse af lovens positive beføjelser.

Sundhedsstyrelsens virksomhed, bedømt ved sagernes antal, forblev da ogsaa i dens første to aartier ringe og uden vækst.

De første ti aar sorterede sundhedsstyrelsen under justitsministeren som det kongelige sundhedskollegium forud. Dette forhold havde uheldige følger. Justitsministeriet kunde ikke vænne sig til de ny forhold og deriblandt især det centrale i den nye lov: at sundhedsstyrelsen ikke var justitsministeriets ejendom, selvom den rent tjenstligt sorterede derunder. Sundhedsstyrelsen var – og er – raadgiveren for *alle* ministerier, som ikke længere skulde gaa om ad ressortministeriet for at faa dens sagkyndige udtalelse i sager af sundhedsmæssig art. Som sagt, det kneb for justitsministeriet at lære dette og slippe taget paa sundhedsvæsenet. Endnu i 1927 mødte jeg den gamle aand i forespørgsler fra ministerier, om den direkte vej til sundhedsstyrelsen var aaben. Selvsagt blev saadanne vildfarelser retledet og svandt hurtigt. Baade sundhedsministeriet og efter 1929 indenrigsministeriet, der da fik sundhedsstyrelsen underlagt, hjalp loyalt med til at faa udryddet rester fra sundhedskollegiets dage med justitsministe-

riets regimente over sundhedsvæsenet. Men alligevel kunde man helt op til vor tid møde tilbagefald. Især de yngste embedsmænd i centraladministrationen – og visse ministre – kunde gribes i den forestilling, at det at være blevet minister for sundhedsstyrelsen maatte være ensbetydende med at være blevet »sundhedsminister« (!).

1909-loven var ikke desto mindre det store brud med fortiden og det store fremskridt.

Den skulde fortolkes paa rette maade og bruges derefter. Der var adgangen for samarbejde med kommunerne, omend omgærdet med uforstaaelige bureaukratiske forsigtighedsregler. Det kunde man dog let komme udenom ved at opsøge de kommunale raad og administrative myndigheder, hvor de havde hjemme, oftest dog efter indbydelse. Og den taabelige bestemmelse om ikke selv at maatte indbyde mere end 20 (!) til møder blev simpelthen glemt – af alle.

Der kunde arbejdes med 1909-loven – og blev det. Samarbejdet mellem sundhedsstyrelsen og amts- og købstadskommunerne for sygehusenes udvikling blev begyndt i 1927 paa Hjørring amtsraads initiativ. Og tuberkulosebekæmpelsens slutfase: oprettelse af tuberkulosestationer omkring selvstændige kommunale tuberkuloseafdelinger, knyttet til visse sygehuse, de senere centralsygehuse, tog sin begyndelse paa sundhedsstyrelsens initiativ i de sønderjydske amter i 1928.

For blot med dette at nævne to store arbejdsomraader, som blev taget op under den gamle lov.

REVISION AF 1909-LOVEN

Men ønsket om en revision af sundhedsstyrelsens lovfæstede organisation steg hurtigt til et krav. Især bestemmelsen om

kollegial behandling af sagerne maatte fjernes. Formelt blev den fulgt, reelt og bevidst ladet ude af betragtning. Samarbejdet mellem formand og konsulenterne var det bedste og stærkest mulige, i fuld forstaaelse og anerkendelse af formandens særlige ansvar og dermed afgørende indflydelse.

Derfor skrev jeg den 20. februar 1931 efter godt 3 aars arbejde under den gamle lov til indenrigsministeren, *Bertel Dahlgaard,* bl. a.:

> »I et møde, som afholdtes den 14. ds., og hvori deltog samtlige sundhedsstyrelsens lægekyndige konsulenter, forelagde jeg disse spørgsmaal om revision af loven og redegjorde for dem mit syn herpaa i overensstemmelse med, hvad jeg foran har fremført.
>
> Jeg fandt enstemmig tilslutning og bemyndigelse til overfor ministeren at henstille, at loven af 30. april 1909 nu tages op til revision for at faa loven bragt i fuld overensstemmelse med den siden dens ikrafttræden vedtagne øvrige sundhedslovgivning og faa sundhedsstyrelsens sammensætning ændret saaledes, at den arbejdsmæssigt bliver et smidigt og fuldt ydedygtigt administrativt organ, men under den bestemte forudsætning, at dens nuværende virksomhedsomraade ikke forrykkes og dens saglige styrke ikke forringes saa lidt som den mulighed, der findes i den nugældende lov for at øge dens sagkundskab, naar det skønnes paakrævet.«

Et lille udvalg blev nedsat med fire folketingsmedlemmer – et for hvert parti – en repræsentant for konsulenterne og lægeforeningens formand samt en repræsentant for indenrigsministeriet og med mig som formand.

Udvalget afgav enstemmig betænkning, ledsaget af udkast til lovforslag, som blev forelagt Rigsdagen, der med faa æn-

dringer vedtog det. Den reviderede lov om sundhedsvæsenets centralstyrelse af 23. juni 1932 traadte i kraft 1. januar 1933.

»Formanden« var blevet til »medicinaldirektøren«, som fremtidig behandler og afgør sagerne under eget ansvar.

KONSULENTINSTITUTIONEN

Den kollegiale styreform blev dermed ophævet. Men *konsulentinstitutionen* blev opretholdt som et lovfæstet, uundværligt led af sundhedsstyrelsen. Konsulenterne blev raadgivere for medicinaldirektøren, der til gengæld fik ansvaret for at bruge al den gode og store sagkundskab, som paa den maade blev stillet til raadighed for ham, for sundhedsstyrelsen og derigennem for administrationen og bevillingsmyndighederne i stat og kommuner.

Konsulenterne mistede medbestemmelsesretten, men indflydelsen blev sikret ved lovfæstede halvaarsmøder, hvor de alle vilde faa underretning om hele virksomheden og faa lejlighed til aaben drøftelse deraf. Foruden læger knyttedes til konsulentvirksomheden en jurist (dengang en højesteretsdommer) og en sygehusadministrator. De kommunale raad blev ogsaa knyttet til sundhedsstyrelsens lægeraad ved to repræsentanter.

Det havde under udvalgsarbejdet været mig meget magtpaaliggende at bevare konsulenterne, der repræsenterer lægevidenskabens og lægekunstens forskellige specialer, den praktiserende læges og tandlægens arbejde og arbejdsforhold iberegnet, og som bør vælges blandt de ypperste. De har deres gerning blandt patienter paa sygehus og i konsultationsstue eller i videnskabelige instituters laboratorier. De bringer ind i kontorerne, og især da medicinaldirektørens, deres rige erfaringer fra livet i det daglige arbejde med behandling af syge

og med videnskabelig forsken af sygdomme. En ligesaa uundværlig som uvurderlig støtte og inspirationskilde for sundhedsstyrelsen og dens chef – og en enestaaende foreteelse som et led i et lands administration. De ikke lægelige medlemmer af lægeraadet kunde paa samme maade give og har givet bidrag af stor værdi for sundhedsstyrelsen.

Den gamle lovs »lægeraad« var opløst, men navnet bevarede vi til det nye led af sundhedsstyrelsen, konsulenternes forsamling, selv om andre end læger deltog i dets forhandlinger af ikke rent lægelig art og derved gjorde raadet stærkere og mere alsidigt.

Navnet »lægeraadet« blev mange aar senere – for kort tid siden – brugt som et af argumenterne blandt andre for at søge selve konsulentinstitutionen med det samlede organ »Raadet« under medicinaldirektørens forsæde ophævet ved en revision af 1932-loven. Ændringer af visse mindre væsentlige og nu forældede dele af loven var der næppe noget at sige til. Men ophævelse af »raadet« forskrækkede bl. a. ogsaa mig. Det vilde for sundhedsstyrelsen være vejen tilbage til en rent bureaukratisk status og, hvad værre vilde være, et skridt mod afhængigheden af den enkelte minister, ressortministeren, og – det enkelte ministeriums embedsmænd. – Heldigvis forstod saavel indenrigsministeren som Folketinget situationens alvor. »Raadet« blev bevaret uskadt, men med »læge« strøget i navnet. – De sagkyndige raadgivere og de kommunale repræsentanter har som hidtil den lovbefæstede adgang gennem mindst to aarlige møder til at følge med i sundhedsstyrelsens hele virksomhed med aaben mulighed for fælles drøftelse af denne virksomhed – til støtte for medicinaldirektøren og hjælp for den enkelte til at følge ens eget interessefelt og behandlingen af ens »egne« sager. Det værdifulde princip fra 1932-loven blev ført over i den reviderede lov af 1965.

Men sundhedsstyrelsen reddede ogsaa gennem 1932-revisionens skær den enestaaende stilling i centraladministrationen, som den fik i 1909: Raadgiveren for alle ministerierne. Raadgiveren, der ikke har afgørelsens magt og ikke ønsker at have den. Afgørelsen ligger i den politiske ministers hænder – enhver minister, der under sit omraade har sager, der kræver lægelig eller apotekerkyndig indsigt. Denne enestaaende stilling i centraladministrationen blev yderligere understreget, da Landstinget fulgte forslaget fra *Sv. Rytter,* en af sundhedsstyrelsens tidligere ressortministre, om at stryge lovforslagets: »under indenrigsministeriet«, netop med henvisning til forbindelsen med samtlige ministerier.

I et af de første møder i udvalget til revision af 1909-loven rejste folketingsmedlem fru *Elna Munch* meget energisk spørgsmaalet, om man nu ikke skulde forlade sundhedsstyrelsens hidtidige, mærkværdige status, dreje ind paa normale baner og gøre sundhedsstyrelsen til et sundheds*departement* i et bestemt ministerium, – »saa vilde medicinaldirektøren jo ogsaa faa uniform med kaarde og trekantet hat til festlige lejligheder«.

Det vilde næppe, mente hun, være vanskeligt at vinde stemning for et saadant forslag, der vilde være paa linie med ordningen i vistnok alle andre lande.

Jeg havde dengang ikke arbejdet i sundhedsstyrelsen i mere end godt tre aar og var jo ret ung, men gammel nok og med erfaringer nok til at forstaa de muligheder, som netop denne »mærkværdige« status gav sundhedsstyrelsen til i frihed at kunne arbejde for folkesundheden, faa saavel myndigheder, raads- og rigsdagsmedlemmer, som menigmand til at forstaa mening og maal med dette arbejde, faa det gjort til en levende del af samfundets liv. Instinktivt følte jeg, at dette

ikke vilde kunde gøres fra en departementschefstol – i hvert fald ikke af mig.

Heftigt imødegik jeg Elna Munch, som ikke senere rejste spørgsmaalet.

Lovrevisionen var nødvendig. Vi, konsulenter og den ny formand, forstod det, som før sagt, saasnart arbejdet med nye opgaver blev taget op.

Til slut i omtalen af den i 1932 reviderede lov om sundhedsvæsenets centralstyrelse maa nævnes denne lovs § 2 stk. 2, hvor der staar: »Sundhedsstyrelsens Virksomhed omfatter, for saa vidt angaar Sundheds- og Sygepleje, ogsaa de Hæren og Flaaden vedrørende Forhold og Rigshospitalet . . .«. Det var en ændring af den gamle lov fra 1909, hvor netop disse forhold var unddraget sundhedsstyrelsens virksomhedsområde.

For Rigshospitalets vedkommende betød ændringen ikke meget. Hospitalet betød et stort fremskridt, sammenlignet med Kgl. Frederiks Hospital, som det afløste 1910, men var iøvrigt allerede da paa vej til at blive forældet. Men for at rette dette var jo kun at bygge et nyt snarest, og det er i gang nu, ikke »i fuld gang«, men dog i gang med haab om fuldendelse omkring 1970.

Anderledes med bestemmelsen om det militære sundhedsvæsen. Det kneb lidt for lægecheferne i hær og flaade at forstaa denne situation, som ikke skyldtes sundhedsstyrelsen eller kommissionen, men al forsvars trofaste vogter, det konservative folkeparti, som stillede forslag og fik tilslutning til denne ændring.

Jeg blev dog modtaget med venlighed, kom ud at sejle i et krigsskib, men sat i land, da de skulde til at skyde, og jeg var til lands efter verdenskrigens afslutning som regel med en dag

af de større efteraarsmanøvrers øvelser. Militærets sundhedsmæssige problemer kom mig paa nærmere hold. Principperne for deres behandling og løsning maatte selvfølgelig være analoge med, hvad der gælder i det civile liv med tilføjelse af de rent militære hensyn.

I tiden op mod krigsudbruddet 1939 og i det halve aar derefter indtil besættelsen var samarbejdet mellem militæret og sundhedsstyrelsen stort og nært med udarbejdelse af planer for hele det lægelige arbejde – militært som civilt – under eventuelle militære handlinger i vort land. Vi afsluttede dette arbejde under general *Ebbe Gørtz'* og min ledelse den 8. april 1940 hen mod midnat paa mit kontor i sundhedsstyrelsen.

FLYTNING TIL »DEN RØDE BYGNING«

Allerede fra første færd rejste der sig for os et andet spørgsmaal af næsten afgørende betydning for en god start og for det fremtidige arbejde: Sundhedsstyrelsens bopæl. Ikke spørgsmaalet om, hvordan lokalerne var, men hvor de var. Det var selve beliggenheden, det gjaldt. Vi havde til huse i Amaliegade 23², i samme hus, hvor Invalideretten boede, og hvor vi var nabo til Fabriktilsynet. Disse saavel som andre ministerielle direktorater kunde bo og trives i lokaliteter, der var valgt uden hensyn til afstanden mellem ministerierne og direktorat. For sundhedsstyrelsen var det anderledes. Skulde det blive muligt at vække lovens bestemmelser om sundhedsstyrelsens raadgiven frit til alle sider, lovens ord og aand, til live, maatte vi være, hvor der var stærkest brug for os – i centraladministrationen. Men centraladministrationens afdelinger boede dengang alle paa Slotsholmen. Vi maatte derfor søge at finde plads der, og tilfældet, skæbnen om man vil, var os gunstig.

Sundhedsministeren forstod helt vor situation, og departementschefen baade i sundhedsministeriet og i indenrigsministeriet, som herskede over Slotsholmens bygninger, *Johan Bülow,* var vor gode ven og hjælper. Allerede den 3. januar 1928 kunde jeg som endnu fungerende formand ansøge om lokaler i Slotsholmsgade 12, som netop var købt af staten, og i november 1929 kunde sundhedsstyrelsen flytte ind i sine nye lokaler i denne ejendom.

Knud Faber vurderede denne flytning som en af de mest betydningsfulde i sundhedsstyrelsens hidtidige tilværelse.

De første fem aar. 1927–32

Hvordan var forholdene saa, da jeg overtog opgaver og ansvar?

Alene dette, at sundhedsstyrelsen sidst i tyverne var saa lidt kendt, siger os, at der ikke dengang kunde være tale om et egentligt sundhedsvæsen, hvor de enkelte dele hver for sig har sin funktion i samfundet, men som samlet udgør et harmonisk afpasset hele, der afgørende er med til at forme samfundet, give det liv og ansigt.

Man talte om en sundhedslovgivning og forstod dermed Medicinalkommissionens lange række af love, som foruden sundhedsstyrelsesloven tog sigte paa at faa bygget et administrativt fundament for et sundhedsvæsen.

Kommunerne havde ansvaret for størstedelen af den offentlige sundhedspleje, som epidemibekæmpelsen, foranstaltninger mod kønssygdomme, men især dog for sygehusene.

Som et første tegn paa muligheden for et vaarbrud med forstaaelse for en indsats for sygdomsbekæmpelsen stod tuberkuloselovene fra 1905, men dog især *Nationalforeningen til Tuberkulosens Bekæmpelse,* rejst paa det private initiativ, men knæsat af det offentlige i de nævnte love.

Sygebehandlingen, ved de praktiserende læger og i sygehusene – var da som nu et yndet samtalemene. Men der var ikke blevet kaldt, havde ikke været grundlag for at kalde paa det offentlige til et vidtspændende initiativ for reformer og bevillinger paa dette omraade.

Nutidens mange hjælpemidler for lægens undersøgelse og behandling fandtes ikke. Heller ikke det store tal af specialister. Den praktiserende læge, familiens læge, »Doktoren«, maatte klare sagen, naar sygdom indtraf, med indlæggelse paa sygehus, naar operation var nødvendig. De medicinske patienter blev i langt de fleste tilfælde behandlet hjemme, plejet af familien – med hjælp af hjemmesygeplejersker, hvor der var en sygeplejeforening. Der var i København og i nogle faa – meget faa – af de større købstæder kommunale medicinske sygehusafdelinger, foruden Rigshospitalet der kunde modtage patienter fra hele landet. Sygehusbehandling af syge med medicinske lidelser maatte, hvor behandlingen ikke kunde gennemføres hjemme, henvises til det lokale sygehus med dets kirurgisk uddannede overlæge.

Spredt ud over landet fandtes en række mindre og mellemstore sygehuse, der blev ledet af kirurger, og derfor stort set var kirurgiske afdelinger.

Kirurgien havde allerede store landvindinger bag sig og saa frem mod en endnu mere straalende fremtid. Kirurgien bestemte behovet for sygehuse, og dens udøvere, de dygtige pionerer havde, som hel- eller halvlærte, sommetider selvlærte, i begejstring for, hvad der kunde naas ved kirurgisk behandling af tidligere haabløse tilfælde, formaaet at vække forstaaelse for nødvendigheden af moderne sygehuse – men altsaa indtil videre som kirurgiske sygehuse.

De gamle sygehuse var i aarhundredets første aartier blevet moderniseret, og nye var blevet bygget. Flest nye var der i Jylland i de egne, som havde længst til hovedstadens store og fremmeligste sygehuse. Sjælland var kommet sidst med i moderniseringen af det iøvrigt rigelige antal af smaa, ofte for smaa, sygehuse. Afstanden imellem dem svarede til den hestetrukne sygevogns aktionsradius.

Næsten alle sygehusene var dengang som nu kommunale, oftest amts- og bysygehuse, enkelte rene amtssygehuse, andre bysygehuse i samarbejde med amtskommunen. Hele billedet med det stykvise sundhedsvæsen var langt enklere end senere tiders.

Et bevidst, bredt sygdomsforebyggende og sundhedsbevarende arbejde var ikke organiseret. Men opgaverne for et sundhedsvæsen var der nu – lige om hjørnet. De var der, og de kaldte paa læger og lægmænd, der havde hverv at røgte i den offentlige hygiejnes tjeneste, eller som »blot« havde faaet øje og interesse for disse opgaver. Ogsaa – og stærkt – paa mig, som nu havde faaet det som livsgerning i heldagstjeneste at virke for at udvikle vort lands sundhedsvæsen.

Det kan derfor ikke undre, at denne tjeneste faar den store plads i denne fortælling, omend maaske ikke saa stor, som det turde ventes, hvis jeg ikke allerede havde skrevet herom tidligere. I bogen »Sundhedsvæsenet 1927–1961, oplevelser og erfaringer« har jeg givet en delvis dokumentarisk fremstilling af sundhedsvæsenets udvikling i den tid, jeg var chef for sundhedsstyrelsen.

Kun enkelte dele derfra vil jeg gengive, men ellers prøve paa friere og kortere at fortælle om oplevelser fra aarene i tjenesten for sundhedsvæsenet – side om side med, hvad jeg ellers tør finde værd at fortælle fra min færden og interessesfære i manddomsaarene og op i alderdommens graanende dage.

En stor sag, rettere en sag, der blev til en stor sag, laa og ventede paa mig, allerede da jeg den 1. juni 1927 begyndte som næstformand i sundhedsstyrelsen.

I Sønderjylland var amtmændene i Haderslev og Sønderborg blevet uenige om de tre østlige amters fællesdrift af et

lille tuberkulosehospital ved sygehuset i Aabenraa og vilde have det nedlagt. Overlæge Permin, konsulent i tuberkulosesager, havde henstillet, at jeg skulde prøve at forlige amtmændene og redde hospitalet. Paa hovedet ud paa dybt vand med det samme. – Besøg hos amtmændene blev resultatløst. Derefter informeredes sundhedsministeren, som indkaldte de fire sønderjydske amtmænd til en forhandling. Under denne fremsatte jeg forslag, udarbejdet af dr. Permin og mig, om oprettelse af kommunale tuberkulosestationer, der skulde ledes fra det omstridte tuberkulosehospital, som fremtidig skulde drives af alle de sønderjydske amts- og købstadkommuner. Sanatoriearbejdet skulde forøges med det forebyggende arbejde – kontrol med smittekilderne, beskyttelse af de raske mod smitte. Ministeren og departementschef Bülow støttede mig, amtmændene var forbeholdne, det var jo ogsaa i sidste instans amts- og byraad, der havde afgørelsen. Disse raad blev saa – af sundhedsstyrelsen – indbudt til møde den 23. november 1927 i Aabenraa.

Det var mit første møde med kommunale raad og tilmed mange raad paa én gang. Aabenraa-amtmanden *Kr. Refslund Thomsen,* min gode ven, indledte. Han ønskede et heldigt forløb af mødet, men var meget nervøs. Bülow havde jeg faaet overtalt til at rejse med mig, jeg var jo ogsaa nervøs og trængte til en overlegen dirigent for forhandlingerne. Det gik dog over forventning. Forslaget vakte raadsmedlemmernes interesse. Der var lidt ængstelse for udgifterne, men efterhaanden kom diskussionen i gang – og i det rigtige spor. Man naaede til at drille hinanden med, hvem der var mest »fedtet« og – kort og godt, da der var givet frokost paa ministeriets regning og lovet et ekstra statstilskud paa 17.000 kr. udover den lovfæstede halvdel af udgifterne, blev en overenskomst underskrevet af alle deltagerne. Det sønderjydske tuberku-

losehospital med de dertil knyttede tuberkulosestationer var sikret.

Det første skridt mod tuberkulosebekæmpelsens slutfase var taget.

Det første sygehus, jeg besøgte i mit nyerhvervede »embedsmedfør« som næstformand, var amts- og bysygehuset i Hjørring. Det var i juni 1927. Sygehusets forhold stod da forrest paa amtsraadets dagsorden, men foreløbig med drøftelser indbyrdes og med den nyudnævnte overlæge ved den aaret før oprettede medicinske afdeling.

Det var to aar senere, at amtsraadet for alvor kaldte paa sundhedsstyrelsen om raad for nyordning af amtets sygehuse. Amtsraadets tanker om i Hjørring sygehus at faa et »centralt sygehus« blev behandlet og uddybet. Resultatet blev et forslag fra sundhedsstyrelsen om oprettelse af et *centralsygehus* i Hjørring med flere specialafdelinger, i samarbejde med amtets andre sygehuse.

Det kan være en god hjælp for begynderen at faa fodfæste i offentlighedens bevidsthed, saa tidligt som muligt, men helst uden selv at trænge sig paa.

Jeg var saa heldig allerede i *efteraaret 1927* at blive indbudt af stadsdyrlægen paa Frederiksberg, dr. med. vetr. *H. M. Høyberg* til at holde *et foredrag om kostaldens hygiejne* for en lille, men meget sagkyndig kreds fra landbrug, mejeribrug og veterinærhygiejnen. Det var med nogen betænkelighed, jeg sagde ja til opfordringen. Emnet laa ikke i centrum af, hvad vi forstod ved mælkekontrol, der dengang nøjedes med at give regler for børnemælksbesætninger. – Alt som dagen nærmede sig, steg min nervøsitet. Jeg besøgte min broder Thorvald Frandsen's gammeldags stald i min fødegaard

og gennemgik med ham, hvor meget man turde forlange af stalden og af personalet uden at møde det sædvanlige overbærende smil og bemærkninger om københavnere og det praktiske liv. Han var mig en god kammerat, der hjalp mig med gode raad, tilmed vidtgaaende raad, og hjælpen blev ikke mindre ved, at det blev kendt, at han stod bag mig med sin stilfærdige autoritet.

Foredraget blev holdt, og de krav og forslag, jeg i min nyfødte sagkundskab havde dristet mig til at fremsætte, fandt saa god jordbund, at formanden for de sjællandske landboforeninger, *Niels Nielsen,* Farringløse, opfordrede mig til at gentage det ved de sjællandske kontrolforeningers aarsmøde 14. marts 1928 med flere hundrede deltagere. Samtidig lod Niels Nielsen foredraget trykke efter mit manuskript og sende rundt til mejerikredsenes medlemmer.

Denne indførelse i mejeribrugets kredse fik et nært og venskabeligt samarbejde mellem sundhedsstyrelsen og mejeribrugets mænd og organisationer til følge. I aarenes løb blev der ikke sjældent kaldt paa mig til at indlede forhandlinger om fælleshygiejniske interesser.

Det var dog nær gaaet galt i starten, da mejeribrugets ledere og jeg første gang skulde mødes i det praktiske liv. Mejerikredse omkring Aarhus vægrede sig mod at modtage sundhedskommissionens dyrlæger til at kontrollere produktionen af børnemælk, men ønskede mælkeproducenternes egne dyrlæger. Et møde hos landbrugsministeren, *Kr. Bording,* skulde afgøre denne vanskelige og for den offentlige hygiejne saa betydningsfulde sag. Der var veterinærer og mejeribrugets førende folk med den unge formand, *Søren Overgaard,* i spidsen. Jeg stred drabeligt, forklarede, at sundhedskommissionens veterinærer ikke ønskede at være politi, men at være

vejledere, og at de nu engang var mere kyndige paa disse forhold end de almindelige dyrlæger. Søren Overgaard forstod mig, vi skiltes i enighed – et principspørgsmaal var klaret. Men om aftenen var nytaarets aftenfest hos Kongen paa Christiansborg. Der mødte jeg gamle *Pinstrup*. Han var rent ud rasende, bebrejdede mig i haarde ord min stilling og resultatet af mødet hos Bording med til slut et: Og nu troede vi, at vi havde faaet en god mand paa den plads! – Han havde nu intet haft med min ansættelse at gøre. Men hans »vi« kunde maaske nok dække visse ældre, men faatallige kredses syn.

Det var ikke alene tuberkulosebekæmpelsen og sygehusenes forhold, der blev taget op til revision og fornyelse i de første par aar efter 1927.

Lægernes forhold blev paa sundhedsministerens initiativ taget op til behandling i en kommission, hvor jeg blev medlem, og som begyndte sit arbejde omkring 1928. Et gammelt ønske fra lægeside om at faa lovgivning for læger og lægens gerning skulde dermed søges opfyldt.

Et bevidst arbejde for *sygdomsforebyggelse* for at bevare sundheden udover, hvad der blev gjort for at stække de smitsomme sygdomme, tuberkulosen ikke at forglemme, var ikke naaet længere end til teoretiske afhandlinger og artikler med forslag.

Hygiejnikeren, professor *Fridericia,* og børnelægen, professor *Monrad,* begge konsulenter i sundhedsstyrelsen, var meget bekymrede over den høje *spædbørnsdødelighed* og talte meget derom. Dr. *Thorvald Madsen,* Seruminstitutets direktør og mangeaarige formand for Folkeforbundets hygiejnekomité, delte professorernes interesse for spædbørnene. Han fik hen-

ledt Rockefeller-Fondens opmærksomhed paa vort problem og paa Danmarks egnethed som forsøgsmark for et studium af dette hygiejnisk saa vigtige spørgsmaal. Forhandling herom mellem Rockefeller-Fonden og sundhedsstyrelsen kom igang. Rockefeller-Fonden tilbød at ville afholde halvdelen af udgifterne til et forsøgsarbejde, der havde til maal at finde vejen til bekæmpelse af dødeligheden blandt spædbørn. Vi gik til kommunerne, til Københavns magistrat og Holbæk og Vejle amtsraad, og mødte forstaaelse for det planlagte arbejde og villighed til at gaa ind i dette med oprettelse af et forsøgsdistrikt i hvert omraade og deltagelse i udgifterne med halvdelen.

Jeg var saa heldig at dumpe lige ind i sagen paa dens første trin og overtog snart sammen med professor Monrad forhandlingerne og ledelsen af de følgende aars forsøgsarbejde.

En særligt uddannet sygeplejerske (sundhedsplejerske) blev ansat i hvert distrikt for at hjælpe mødrene med raad og vejledning i det spæde barns pleje og ernæring, bistaaet af embedslægen og en ung børnelæge, assistent for Monrad og mig.

Et pionerarbejde, der ikke blev ledet af frygt for kendt sygdom, men for at bevare sundheden for de sunde, kunde begynde 1. april 1929.

Det var ikke alene kommunerne og private organisationer som mejeribruget, vi søgte som medarbejdere i større omfang end hidtil.

Samarbejdet skulde udbygges og fæstnes med de andre ministerier, som det da ogsaa blev det lidt efter lidt.

Der var jo nogle af de ældre jurister, som ikke forstod, hvad sundhedsstyrelsen skulde i den røde bygning efter. Med taknemmelighed mindes jeg justitsministeriets dengang unge

departementschef, *Aage Svendsen,* som snart viste mig en aldrig svigtende venlighed og forstaaelse. Anderledes med den store mand i finansministeriet, departementschef *K. H. Kofoed,* han, som selv var kommet ind udefra, over folketinget og lønningskommission til embedsstolen. Nu mere embedsmand end nogen fra enevældens dage – og ikke saa lidt magtsyg. Vi sloges – jeg, den lille, der skulde knægtes, til at begynde med i nødværge med ryggen mod muren – til vi ad aare naaede en rimelig status af væbnet og smilende neutralitet. De bevillinger, jeg var interesseret i, naaede oftest i havn, sommetider under modstand fra Kofoed, men med hjælp fra forstaaende ministre. En eneste lille historie blandt de mange: En dag midt i trediverne mødte jeg paa den lange gang landbrugsministeren, Kr. Bording. – Hør Frandsen, kan De ikke hjælpe mig. Kofoed har stoppet en ansøgning om en bevilling til forsøg med et eller andet ukrudtmiddel. Det kan De da heller ikke finde Dem i, forsøgene har jo sundhedsmæssig interesse. Jeg sagde noget om, at naar en minister ikke kunde, saa ..... men jeg lovede at prøve. Jeg gik med det samme ind til Kofoed, fortalte ham om min samtale med Bording og antydede en misforstaaelse. For vi to – Kofoed og jeg – var jo begge naturvidenskabeligt uddannet og forstod i modsætning til husets mange jurister værdien af de omhandlede forsøg. Kofoed vred sig, jeg havde det bestemte indtryk, at han aldeles ikke brød sig om at blive mindet om sine naturvidenskabelige kvalifikationer, hvis hans ulyst til at drøfte sagen da ikke skulde skyldes, at jeg lidt frækt placerede mig paa lige fod med ham. Men Bording fik sin bevilling.

Ikke mindst takket være dr. Rubow følte vi os i den tid, han var sundhedsminister – mine første to aar – trygge i vort forhold til centraladministrationen, saa langt vi der var naaet,

og havde allerede gode varsler om et gryende samarbejde med kommunale raad og myndigheder.

Men saa tabte *Christmas Møller* en dag sidst i marts 1929 terrinen, hvoraf Venstre med ministeriet Madsen-Mygdal og de konservative hidtil havde spist i fællesskab. Vi fik ingen finanslov, men folketingsvalg – og derefter et ministerium *Stauning-Munch*.

Da ministeriet var under dannelse, blev jeg ringet op af Steincke, som nu skulde have det genoprettede socialministerium. Han fortalte mig, at sundhedsstyrelsen skulde føres tilbage til indenrigsministeriet, hvorunder den havde sorteret i det første ministerium Stauning, 1924–26, og han bad mig til næste dags morgen at have rede en fortegnelse over, hvilke grupper af sager jeg maatte ønske flyttet sammen med sundhedsstyrelsen fra det nedlagte sundhedsministerium til indenrigsministeriet. Da dette i forvejen havde kommunernes forhold underlagt, var der nu en god lejlighed til at faa samlet under samme ministerium saa stor en del af sundhedsvæsenets omraade, som det var sagligt rimeligt og gennemførligt. Mine forslag blev fulgt. Flytningen blev budt velkommen af indenrigsministeriets departementschef, *Martensen-Larsen*, mindre varmt af ministeren. I socialministeriet var forholdet, at man beklagede den flytning, som deres minister udfra strengt saglige hensyn havde medvirket til at gøre saa stor.

Det var med nogen spænding og usikkerhed overfor fremtiden, at jeg imødesaa denne flytning. Jeg kendte ikke *Bertel Dahlgaard*, havde kun mødt ham faa gange. Han var ung som jeg, et par aar ældre, og af bondeæt fra et grundtvigsk milieu. Der maatte være mulighed for et godt samarbejde – men som sagt, jeg var lidt usikker. Vort første møde, da jeg aflagde ham besøg og præsenterede mig, tegnede ikke frem-

tiden helt godt. Han sagde med det samme, at han ikke havde tænkt sig at skulle være »jordemoderminister«, hvortil der jo kun kunde svares, at jeg ikke tvivlede paa hans ubetingede interesse for mine sager, naar han saa, hvad det var, det drejede sig om. Saa betroede han mig, at jeg ikke havde »direkte referat«. Dette magiske ord og begreb: foretræde hos ministeren med mundtlig forelæggelse af sager til ministerens resolution. Dertil kunde der jo kun svares, at det var jeg ganske klar over, saavel som over sundhedsstyrelsens særlige stilling i det hele taget, og at jeg ikke tænkte paa at trænge mig paa, men gerne kom, hvis der blev kaldt, og hvis jeg var velkommen.

Bagefter har jeg ofte tænkt paa, at Dahlgaard vel var lige saa usikker overfor den stab af embedsmænd, han stod overfor, som vi overfor ham, og derfor værgede sig ved en kølig, forbeholden holdning. I hvert fald varede det kun kort, før vi fandt melodien og fik 11 aars godt og fortroligt samarbejde. Senere – naa ja, lad det vente – eller ligge.

VICTOR RUBOW

Regeringsskiftet ramte dr. Rubow haardere end de andre udskiftede ministre. Med liv og sjæl var han gaaet op i det for ham uvante arbejde som minister, især var rigsdagsarbejdet uvant og maa have kostet slid og spænding. Han naaede igennem og frem til hjemmevant at kunne klare rigsdagens skær i udvalg saavel som debatterne i salen – og til at finde stærkt behag i denne form for liv og arbejde, saa langt fjernet fra sygehusafdeling og mondæn konsultation.

Saa stoppede det brat og brutalt. Der var ingen vej fremad, kun tilbage til Finseninstitutet, hvor han havde løst sin opgave: at undersøge lysbehandlingens virkning paa hjerte-

patienter. Der var ingen virkning. Selv var han blevet den kendte og højt værdsatte specialist i hjertesygdomme. Det hele kedede ham nu, da han kom fra det stærkt pulserende og saa stærkt krævende liv. Den nu mere end midaldrende mand havde givet alt dette nye alle sine kræfter. Han fik i oktober 1929 den pludselige død, som i vor tid rammer saa mange travle mænd. Uegennyttigt havde han i sin ministertid set det som en af sine første opgaver at medvirke til at give sundhedsstyrelsen bedre arbejdsmuligheder for den fornyelsesperiode, der maatte forestaa.

Dr. Rubows død fik vidtrækkende følger for *Finseninstitutet.*

Overlægestillingen blev opslaaet ledig, og ansøgere havde meldt sig, da jeg ved en samtale med den unge radiolog, dr. *Jens Juul,* fik øjet aabent for, at den nystartede Forening til Kræftens Bekæmpelse burde oprette sin planlagte radiumstation i Finseninstitutet og i dr. Rubows hidtidige medicinske afdeling. Udfra den betragtning, at straalebehandling af kræftlidelser naturligt hørte hjemme paa Finseninstitutet, og at den medicinske afdeling nu burde vige, til bedre tider vilde muliggøre nybyggeri. Planen blev forelagt indenrigsministeren, som fik et ministermødes tilslutning til at tage den op overfor direktionen.

Der rejste sig en storm af protester, men radiumstationen i Finseninstitutet blev snart en realitet med den nu velkendte stærke udvikling foran sig.

Igen blev jeg indbudt til at holde foredrag i en kreds, som jeg gerne vilde i forbindelse med, og saa tilmed paa det heldigst valgte tidspunkt med en ny regering og dermed følgende ændringer i synspunkter m. m. Indbyder var »*Selskabet for Sundhedsplejen i Danmark*«, som til sine aarsmøder samler repræ-

sentanter for sundhedskommissioner med borgmestre, politimestre og embedslæger foruden andre interesserede medlemmer. Mødet blev holdt i *oktober 1929,* og emnet for mit foredrag valgte jeg, saa vidt jeg husker, selv. Det var »*Hygiejne og Sociallovgivning*«. Indenrigsminister Bertel Dahlgaard og socialminister K. K. Steincke var indbudt og deltog i diskussionen efter foredraget.

I foredraget blev der peget paa det sygdomsforebyggende arbejde overfor de ikke-smitsomme sygdomme, som i stigende grad maatte kalde paa hygiejnikeren. Det intime sammenspil mellem sundhedstilstand og sociale forhold, med andre ord mellem fattigdom og sygdom, maatte føre hygiejnen ind paa sociale baner. Som *Disraëli* havde udtrykt det i det engelske Parlament i 1873. »Forbedring af folkets sundhedstilstand er den sociale opgave, som maa gaa forud for alle andre opgaver, og som i første linie maa lægge beslag paa opmærksomheden hos statsmanden og politikeren af ethvert parti«.

Det blev beklaget, at sociallovgivningen kun i ringe og i hvert fald for ringe grad hidtil havde ænset den sociale hygiejne, som ikke mindst forholdene vedrørende børnehygiejnen og erhvervshygiejnen viste det. Jeg sluttede med:

> »Det er mit haab, at det maa lykkes os at vinde denne tillid, saa der paa det betydningsfulde omraade, hvor de sociale og de hygiejniske problemer er sammenknyttede med uløselige baand, gives hygiejnen den plads, den tilkommer og bør have, uden at de sociale maal derved fortones eller forringes, og uden at sammenblande de sociale og de hygiejniske opgaver.«

Dahlgaard var første deltager i den efterfølgende debat og sluttede sit indlæg med:

»Jeg takker altsaa dr. Frandsen for foredraget og udtaler haabet om, at den moderne hygiejniker og den moderne socialreformator i kommende tider maa kunne mødes i gavnligt arbejde til øget sundhed og lykkeligere forhold for vort folk.«

Steincke holdt som sædvanlig et helt lille foredrag om sit eget. Han stod jo selv midt i forberedelserne til den kommende socialreform og var stort set enig i min kritik og betragtninger, men trøstede mig med, at jeg jo var blevet medlem af flere af de udvalg, som deltog i dette arbejde. Og saa iøvrigt med, at hans krav vilde koste saa meget, at der foreløbig næppe vilde blive noget til mig.

Det blev et godt møde for deltagerne, der var stærkt interesserede i foredrag og diskussion – og for mig, der her mødte saa mange fremtidige medarbejdere fra de forskellige egne og lejre.

Det var ikke travlheden, der gav de første aar, de første fem aar, sit særlige præg, saa de i erindringen staar i saa stærkt et lys. Heller ikke alene, at arbejdet var nyt for mig, som det for størstedelen blev det ogsaa for sundhedsstyrelsen. Men dette, at opgaver, problemer, der kaldte paa initiativ og planlægning, blev givet i spørgsmaal og i forslag fra kommuner, fra læger og kunde findes i højtidelige ministerielle skrivelser – bevidste og sommetider ubevidste for brevskriveren.

Og ud fra dette arbejde med opgaver i vækst, i antal som omfang, kunde et sundhedsvæsen under opbygning skimtes og et arbejdsprogram for den nærmeste fremtids opgaver lægges.

Tiden til at møde den store gruppe af uundværlige medarbejdere: lægerne, maatte være inde. Sundhedsstyrelsen havde hidtil kun kunnet vække lægernes interesse, naar den gav anledning til kritik og kaldte paa forbigaaende, nu og da misforstaaet, reformiver. Dette gjaldt selvfølgelig ikke den mindre kreds af hygiejnisk interesserede som især sundhedsstyrelsens konsulenter.

Lægeforeningens førende personligheder havde jeg mødt i lægelovskommissionen og ved andre mere officielle ærinder. Men den brede kontakt, jeg stilede imod, fandt foreløbig sit stærkeste udtryk i kritik af indehaveren af hvervet som konsulent ved behandling af sager, der vedrørte den praktiserende læge.

Professor Sv. Monrad, den kendte overlæge ved Dronning Louises Børnehospital, havde bestridt dette hverv uantastet i en aarrække – indtil professor Monrad efter min udnævnelse til formand ogsaa paatog sig næstformandstillingen. En storm imod denne disposition udløste en ulmende misfornøjelse med den fine speciallæge som repræsentant for de praktiserende læger. Sagen blev løst til omtrent alles tilfredshed – ogsaa lægeforeningens, under formandens, generallæge *Skot-Hansens* kloge ledelse. Monrad kom væk, men kom igen som konsulent i børnehygiejne, en meget værdifuld nydannelse i sundhedsstyrelsens organisation. Og den unge, praktiserende læge, *K. H. Backer,* afløste med lægeforeningens fulde tilslutning Monrad i den omstridte stilling. Ministeren var ikke tilfreds. Det voldte ham i hvert fald flere maaneders bekymringsfuldt hovedbrud, før udnævnelsen af Backer blev underskrevet. Den kendte nordsjællandske læge og radikale amtsraadsmedlem

A. Skovgaard søgte ogsaa den ledige konsulentstilling. Heldigvis fik dr. Skovgaards og mit gode forhold ikke mindste skaar. Han var og forblev for mig en værdifuld støtte, ikke mindst under forhandlinger med Frederiksborg amtsraad.

Tiden til at finde vej frem imod bedre og stærkere forbindelse med lægerne som stand var nu inde. Og heldigvis var der læger, som nærede samme ønske. Fra *Københavns medicinske Selskab* fik jeg indbydelse til at holde foredrag. Den *8. marts 1932* talte jeg i selskabet »*Om den offentlige sundhedsplejes udvikling og fremtidige opgaver med særligt henblik paa socialhygiejnen*«.

Som i 1929 i Selskabet for Sundhedsplejen pegede jeg i dette foredrag stærkt paa sociallovgivningens rige muligheder for *sundhedsplejens forebyggende sider,* men maatte beklage, at der endnu manglede forstaaelse eller i hvert fald vilje til at imødekomme hygiejnikerens ønske og krav om at faa forebyggelsen sat paa lige fod med forsorgen.

Af de mest *nærliggende socialhygiejniske opgaver* indenfor den offentlige sundhedspleje nævntes arbejdet for at *værne spædbørnene* mod den alt for høje dødelighed. Der blev gjort rede for det igangværende forsøgsarbejde med sundhedsplejersker.

Svangerskabet, fødslen og barselsengen: barnet i moders liv og under fødselen kaldte paa os med krav om en rationel *svangerskabshygiejne,* sideordnet med spædbarnshygiejnen.

Forebyggelse af erhvervssygdomme blev omtalt og vurderet som en af den offentlige sundhedsplejes vigtigste opgaver.

Sygdomsforebyggelsen var repræsenteret i foredragets arbejdsprogram med fortsættelse af det lige igangsatte arbejde for oprettelse af kommunale tuberkulosestationer.

Sygebehandlingen udenfor sygehus blev omtalt med forslag om støtte ved at fremme en almindelig kommunal hjemmesygepleje.

»Den endnu betydningsfuldeste del af vor sundhedsplejes institutioner«: *vore sygehuse* blev til slut indgaaende behandlet. Og gentaget kort tid efter i et selvstændigt foredrag for anden forsamling.

Foredraget, der blev offentliggjort i Ugeskrift for Læger, vakte interesse og debat i forsamlingen.

Nu, de mange aar efter, viser det, hvor naturligt den offentlige sundhedsplejes problemer og opgaver blev set i lys af den sociallovgivning, som dengang optog lægernes tanker og forestillinger, som det selvfølgelige hjemsted for socialmedicinen.

Men det var noget nyt, at sundhedsstyrelsen tog initiativet overfor stat og kommune til løsning af rent sundhedsmæssige opgaver, som det allerede var paabegyndt, og det var endnu mere nyt, at der nu derfra kunde fremlægges et helt program for fortsættelse i den nærmere fremtid.

Sundhedsstyrelsen havde placeret sig i lægeverdenen til samarbejde i enighed eller, om nødvendigt, efter at misforstaaelser om kompetence og lovfortolkninger var ryddet af vejen.

Selv følte jeg at have naaet det første skridt mod det afgørende maal, jeg fra første færd havde sat mig: Det tillidsfulde forhold til lægerne, som var nødvendigt for at naa frem til det direkte samarbejde, hvor opgaver og arbejde gjorde det naturligt og ønskeligt.

Det var ikke alene lægerne, jeg søgte at komme paa talefod med, saavel om de nærmest liggende opgaver indenfor den offentlige sundhedspleje i bred forstand som om arbejdspla-

nen paa længere sigt, som den tegnede sig for sundhedsstyrelsen.

I amts- og byraad, i Rigsdagen og mand og mand imellem var det utvivlsomt sygebehandlingens problemer, behandling af de syge i og udenfor sygehuse, som i første række tiltrak sig opmærksomheden. Og maatte det ogsaa for hygiejnikeren, fordi, som jeg fik sagt det til amtsraadsforeningens medlemmer: »den rette og rettidigt udførte behandling af syge mennesker er et af de værdifuldeste led i den offentlige sundhedsplejes sygdomsforebyggende og sygdomsbekæmpende arbejde«.

Tiden var nu ogsaa inde til at søge den brede forbindelse med de kommunale raad, som havde pligt og ansvar overfor driften af det fornødne antal sygehuse. Erfaringerne fra Hjørring amt og fra det daglige arbejde med sygehuse andetsteds, ikke at forglemme det kendskab til sygehuslivet, som jeg havde oplevet det i assistenttjeneste, havde givet mig grundlag og mod til at give en vurdering af sygehusenes status og en plan for fremtiden. – Ogsaa her kom tilfældet eller, hvad man nu vil kalde en uventet hjælp, mig i møde.

En af den tids førende læger, den før omtalte dr. A. Skovgaard, der praktiserede i Ølstykke og blandt meget andet var medlem af Frederiksborg amtsraad, overværede mødet i Medicinsk Selskab og tog interesseret del i den paafølgende diskussion. Især var han interesseret i den del af foredraget, der behandlede sygehusforhold. Saa interesseret, at han foreslog amtmanden og *amtsraadsforeningens bestyrelse* at indbyde mig til at tale om »*Vort Sygehusvæsen*« ved foreningens tilstundende aarsmøde, der skulde holdes i *Hillerød den 2. juli samme aar – 1932*.

Jeg sagde ja tak. Og mødte, noget nervøs og spændt, den store forsamling af repræsentanter fra alle amtsraadene med

amtmændene i spidsen, og foreningens gæster fra byraad og sogneraad – foruden et par ministre, indenrigsministeren selvfølgelig, med deres embedsmænd. Der stod meget paa spil for mig. Kunde denne forsamling vindes, vilde vejen ud til den enkelte være lettere at finde.

Foredraget om »Vort Sygehusvæsen«, der ikke omfattede sindssygehospitalerne, blev indledt med en kort oversigt over sygehusenes historie. Om den kongelige forordning af 6. juni 1806, der lagde pligten til at oprette sygehuse og ansvaret for driften af dem paa amts- og købstadskommunerne, og om, hvordan kirurgiens stærke udvikling og sygekasselovgivningens økonomiske hjælp havde givet stødet til den stærke vækst i sygehusenes antal i aarhundredets første aartier. Det var især sygehusene udenfor hovedstaden, som foredraget tog sigte paa.

Jeg stillede spørgsmaalet: »Har vi igennem den sidste menneskealders store arbejde paa at udvikle vort sygehusvæsen og de meget betydelige økonomiske ofre, der er ydet til dette arbejde, naaet at faa ikke alene en række velbyggede og velindrettede enkeltsygehuse, men en organisation af sygehusvæsenet og en driftsform for sygehusene, som gør det muligt for os med tryghed at imødese fremtiden paa dette omraade med de krav om nye eller ændrede behandlingsmetoder, som uundgaaeligt stadigt vil blive stillet til sygehusvæsenet, fordi dets opgave jo er at udnytte i den praktiske lægegerning en levende, ja tilmed meget frodig, videnskabelig forsknings resultater.«

Det blev besvaret med: »Og lad mig sige med det samme, at efter min mening kan dette spørgsmaal ikke besvares bekræftende.«

Den interne medicin var ved at vokse sig stærk, den »kræver af sin dyrker lige saa fuldt den udelte interesse og det

intense arbejde, som kirurgien kræver af kirurgen«. Den krævede derfor nu selvstændige afdelinger, men saadanne fandtes kun i et faatal, saa jeg turde sige: »Jeg drister mig til at sige, at vort sygehusvæsens organisation er ved at svigte, ja svigter allerede«.

Det blev foreslaaet at arbejde for i hvert amt at have et stort sygehus, et *centralsygehus* med mindst tre afdelinger, en kirurgisk, en medicinsk og en røntgenafdeling, og være rede til at knytte endnu flere speciallæger til centralsygehuset: »For centralsygehusets lægelige arbejde, behandlingen af de til det henviste patienter, vil det være af største betydning at faa saa mange af lægevidenskabens forskellige specialer som muligt samlet der«.

Det udbyggede centralsygehus vilde dog ikke, omend i fuldt samarbejde med amtets andre sygehuse, kunne klare hele spørgsmaalet om de syges behandling – som det stod for os dengang. Presset paa sygehusene maatte ventes at ville vokse, alt byggeri og nyoprettelser tiltrods, naar kendskab til de store landvindinger paa lægevidenskabens og lægekunstens omraade netop gennem et reorganiseret sygehusvæsen blev almindeligt. Den praktiserende læge maatte med i udviklingen, hans indsats ikke gøres ringere end sygehuslægens. Men dette krævede, at han fik adgang til samarbejde med sygehusets speciallæger og specielle installationer. I stedet for at flytte sygehusets mure maatte det være muligt at føre sygehusarbejdet ud over sygehusets mure til de praktiserende læger i intim forbindelse mellem dem og sygehuset.

Jeg foreslog dette løst ved til den medicinske afdeling at knytte en ambulant undersøgelsesafdeling, som jeg kaldte *diagnosestation*. Det skulde jeg ikke have gjort. Lægerne saa i dette navn en underkendelse af deres arbejde, og lægeforeningen protesterede. Jeg maatte opgive planen, men naaede

ved forhandling lægernes tilslutning til i fællesskab at arbejde for at faa laboratorieafdelinger paa sygehusene saa store, at der kunde foretages ambulante undersøgelser, som rekvireredes af praktiserende læger.

Allerede dengang var spørgsmaalet om aflastning af sygehusene for de kroniske patienter, som ikke behøvede egentlig sygehusbehandling, brændende. I foredraget blev der slaaet til lyd for en velordnet hjemmesygepleje, men især for oprettelse af plejehjem og i denne forbindelse henstillet til forsamlingen »at rette opmærksomheden mod et af de smaa overflødige sygehuse, der sikkert findes i amtet – eller i naboamtet – indrettet ved passende lejlighed til hjem for amtets, eventuelt to amters kronisk syge«.

Der var stort bifald fra forsamlingen, men ingen diskussion. Tavsheden betød ikke ligegyldighed. Tværtimod, der blev den dag bygget en bro mellem amtsraadene og sundhedsstyrelsen, som viste sig at kunne holde og styrkes igennem kommende aartiers nært samarbejde. Samarbejde mellem raadgiveren og raadspørgeren, der holdt afgørelserne i sin haand.

Umiddelbart efter mødet kom, som den første, medlem af Roskilde amtsraad, senere minister, *Jørgen Jørgensen* og indbød mig til at besøge amtssygehuset i Roskilde og mødes med sygehusbestyrelsen.

En trinvis reorganisering af Roskildes sygehuse fulgte efter, og slutresultatet blev indvielsen af et nybygget centralsygehus for Roskilde amt og by i februar 1940.

Foruden fra Roskilde kom der i aarene, der fulgte, indbydelser fra amtsraad og byraad landet over.

De to møder – med lægerne og med kommunerne – og foredragene der blev offentliggjorte, gjorde *1932 skelsættende* for sundhedsstyrelsens stilling i samfundet.

Med rette kunde vi tale om *sygehusreorganisationen af 1932,* selv om Hjørring amt var fem aar forud. Et landsomfattende arbejde for en reorganisation med en begyndende opbygning af et sygehusvæsen for øje, amtets sygehuse i organiseret samarbejde, til afløsning af de hidtil enkeltstaaende sygehuse, finder sin begyndelse i 1932. Og dette arbejde bæres af den nyskabte forbindelse mellem sundhedsstyrelsen og amts- og byraadene i tillidsfuldt samarbejde. Et samarbejde, der rakte udover sygehusene til tuberkulosebekæmpelsen og de kommunale sundhedsmæssige opgaver i det hele.

Det gik langsommere med at vinde lægernes fortrolighed og tillid, men foredraget i Medicinsk Selskab, som gennem Ugeskrift for Læger naaede ud til hele lægestanden, og hvor jeg gjorde rede for de første fem aar og – især – gav arbejdsplanen for den nærmere fremtid, gav et godt skub i den rigtige retning.

Næsten alt, som voksede sig stærkt og stort i aarene, der fulgte, spirede frem i disse første 5–6 aar. De aar, der blev ikke alene begivenhedsrige, men for mig rige, omend det vist kunde knibe med helt at fatte det i øjeblikket – at se skoven for bare træer.

Nordiske forbindelser

MEDICINALDIREKTØRMØDER

I marts 1929, faa maaneder efter min udnævnelse, besøgte jeg de to kolleger i *Sverige* og *Norge*. Vi fik aftalt at skulle mødes af og til.

»De nordiske medicinaldirektør-møder« begyndte dermed, men i frihed og efter trang. Det endte under Nordisk Raads auspicier, og nu udvidet med *Finlands* og *Islands* medicinaldirektører, som regelmæssige, omtrent tvungne møder, med fornemme middage efter sædvanlig nordisk samværs ritual. Saa blev de efterhaanden kedelige, men længe forblev vor kammeratlige forbindelse en frisk og inspirerende foreteelse.

Den svenske kollega, *Nils Hellstrøm,* blev en trofast ven, sit liv ud. Efterfølgerne, *Axel Højer* og *Arthur Engel,* fulgte ogsaa efter i venskabet. – *Karl Evang* i Oslo var min diametrale modsætning i livsanskuelse og i mit syn paa det sundhedsmæssige arbejde som et folkeligt arbejde. Det kunde ingen af os gøre for – eller gøre noget ved.

FÆRØERNE

Sommeren 1929 besøgte jeg sammen med professor Monrad *Færøerne*. Det blev et festligt besøg, men det var jo mere de danske end færingerne, vi var sammen med. Kun en af lægerne var færing – sygehuslægen i Klaksvik, *Zachariassen*. Dog, *Jòannes Patursson,* kongsbonden i Kirkebø og landstings-

mand, besøgte vi i hans meget smukke hjem. – Jeg rejste hjem med det fortsæt at faa de tre lægestillinger, amtslægen, overlægen ved sygehuset i Thorshavn og overlægen ved tuberkuloseanatoriet, ved lejlighed besat med færinger. Det lykkedes i løbet af faa aar.

ISLAND

Efter tilskyndelse af den islandskfødte læge, dr. *Skuli Gudjonsson,* indbød Islands lægeforening mig til sammen med professor Fridericia at besøge *Island* i sommeren 1931 og holde nogle foredrag om sundhedsvæsenet, suppleret af Fridericia med forelæsninger over hygiejniske emner.

Embedsmæssigt havde jeg intet med Island at gøre, men havde til gengæld stor lyst til at knytte forbindelser med islandske læger og Island i det hele taget. Islandske sagaer havde været yndet læsning fra min tidlige barndom, hvor vi i vor grundtvigske friskole havde sunget og faaet fortalt om sagalandet.

Men forholdet mellem vore to lande var jo dengang lidt forsigtigt. I Dansk-Islandsk Nævn kom dette ogsaa klart frem under forhandlinger om islandske lægers uddannelse i Danmark. Sagen blev rejst i 1925 paa initiativ af lægeautoriteter i Island, universitet og lægeforening, gennem den islandske regering. Den blev behandlet paa flere møder – lagt hen og taget op igen. Den islandske afdelings medlemmer var ængstelige for, at der ved den eneste fornuftige løsning vilde blive givet islandske lægekandidater en fortrinsstilling, der vist maatte betragtes som uværdigt for Island. Professor *Ejnar Arnorsson,* som under nævnets møde i 1927 var den islandske forhandlingsleder, udtalte dengang, at han »fandt det utilraadeligt at give islandske kandidater nogen fortrinsstilling i Danmark fremfor de danske kandidater, hvad der

ogsaa vilde kunne vække misstemning hos deres danske kolleger«. – Hvilket vilde sige, at sagen igen blev lagt hen.

Det var den senere Aarhus-professor Gudjonssons haab, at vort besøg vilde kunne bidrage til at gøre forholdet mellem vore lande venligere og bl. a. ogsaa til at løse spørgsmaalet om lægeuddannelsen.

Jeg fandt det dog bedst at spørge statsministeren om hans syn paa indbydelsen og en eventuel indblanding fra min side i lægesagen, som mine fingre stærkt kløede efter at faa tag i.

Stauning knurrede paa sin hyggelige og saa venlige maade noget lignende som – »Jo mere, des bedre.«

Saa rejste vi, min kone og jeg. Fridericia kom et par dage efter.

Vi kom til Reykjavik en morgen. Samme formiddag aflagde jeg besøg hos førsteministeren, *Tryggvi Thorhallsson*. Han var elskværdig og bød mig velkommen med et tilbud om »regeringens bil« til en udflugt – et morsomt billede paa Island dengang. Men saa kunde jeg ikke holde mine tanker om uddannelsen af de islandske læger tilbage – selv om det kunde siges at være at falde med døren ind i huset. Islands universitet i Reykjavik kunde uddanne læger, men Islands sygehuse kunde dengang ikke give plads til disse lægers efteruddannelse, en turnustjeneste. Jeg fortalte førsteministeren, at jeg kendte forhandlingerne i Dansk-Islandsk Nævn, der blev resultatløse, selv om begge parter erkendte trangen til en positiv løsning. Derfor maatte der gives sagen et skub udefra, og det var jeg villig til, hvis ministeren kunde billige det. Tryggvi Thorhalsson gav glad og opmuntrende sit minde til mit forslag.

Rejsens største resultat var vundet i den første halve dag af det mere end ugelange besøg.

Læger fra hele landet var kommet til Reykjavik og fyldte foredragssalen, opmærksomt lyttende til vore foredrag.

Gæstfrie Island! Korte og lange ture ud i landet – til Tingvalla og til Akureyri ad den nyanlagte automobilvej. Store fester og hyggelige sammenkomster i hjemmene i nyvundne venners kreds – venskaber, som holdt. Island – lige foran sin selvstændighed og sin eksplosive udvikling, men endnu sagaøen.

Da vi kom hjem igen, gik jeg med det samme til Stauning, fortalte ham om samtalen med Tryggvi Thorhallsson og fik hans fulde bifald til at tage fat paa egen haand.

Islands læger i lægeforeningen og i fakultetet skønnede, at adgang for fem unge lægekandidater om aaret til turnustjeneste ved danske sygehuse vilde være den bedste form for hjælp til den praktiske sygehusuddannelse – indtil Islands eget sygehusvæsen ad aare, sikkert en lang række aar, selv vilde kunne klare ogsaa denne del af lægeuddannelsen. De islændinge, som vilde fortsætte med en specialuddannelse ved vore sygehuse, vilde efter turnusaaret have lettere ved selv at opnaa dette, naar de var introduceret og blevet sproget mægtig.

Bestyrelsen for sygehusene (centralsygehuse) i Viborg, Vejle, Odense, Gentofte og Hillerød gik beredvilligt med til at oprette hver en ekstraordinær turnusplads med kost og bolig paa sygehuset for en islandsk læge, der skulde gøre fuld tjeneste. Pengeløn, 1000 kr. om aaret, blev ydet af Dansk-Islandsk Forbundsfond og Islands regering, med hver halvdelen.

Forhandlingerne med sygehusene gik hurtigt og let, bestyrelser som overlæger og administration forstod, at denne opgave skulde løses. Selvfølgelig blev pengene til lønnen bevilget, og den islandske del sendt til min bankkonto uden nogensinde et ord om kvittering eller regnskab. At saadant til enhver tid fandtes i fuld revideret stand var en selvfølge.

Administration af ordningen paatog jeg mig med bistand

af to udvalg, et i Island, nedsat af lægeforeningen, og et i Danmark, hver med 4–5 medlemmer, fremstaaende læger og her i landet tillige med kontorchef i indenrigsministeriet, *Aage Finsen,* og Islands gesandt, *Sveinn Bjørnsson.* I Island var professor *Gudmundur Hannesson* vor turnusordnings bærende kraft.

Det blev et meget fornøjeligt og taknemligt arbejde, som bragte mig nær til Islands lægestand og til Sveinn Bjørnsson, der viste mig stor tillid. – Som da han en dag ringede mig op og bad mig gaa med ham til statsministeren for at faa klaret en sag om en tandlæge i Island, hvor han vidste, at jeg ansaa det islandske standpunkt for det rette. Vi gik saa sammen til statsministeren, hvem jeg maatte forklare, at jeg nu kom som hjælper for Islands repræsentant. Stauning smilede forstaaende – og vi fik ordnet affæren til Islands tilfredshed.

Turnuskandidaterne fra Island kom saa aar efter aar, fem hvert aar. Det blev en fast institution, et kulturelt brobygningsarbejde mellem de to lande var begyndt og føjede sig godt til andet med samme maal.

GRØNLAND

Grønland maatte ikke forbigaas. Her mødte mig et ikke ringe arbejde, som kun for en kortere tid kunde klares fra skrivebordet, eller ved forhandlinger og samtaler med Grønlands styrelse, hvor oplysende og uundværlige disse end var. Et besøg eller – højtideligere – en inspektionsrejse viste sig nødvendig. I sommeren 1933 blev der tid til dette besøg, som jo dengang ikke kunde naas paa en ugestid, men tog 6–7 uger. Min kone, der er øjenlæge, var med og gav speciallægehjælp til grønlænderne, hvor lægerne deroppe fandt saadant ønskeligt. Hun samlede samtidig materiale til sin doktordisputats.

Overlæge *Paul Guildal,* konsulent i sundhedsstyrelsen, var ogsaa med – for at undersøge følgerne efter en børnelammelsesepidemi. Stauning, der var minister for Grønland og interesseret i vor rejse, havde indbudt vor 11-aarige søn til at følge os, saa vi var en hyggelig »lægeekspedition« under rejsekyndig ledelse af den gamle grønlandslæge og forfatter *A. Bertelsen.*

Det blev en oplevelse, som ikke kan faas i dag. Vort »store« 1200 tons nye »Disko«, med den uforlignelige kaptajn, senere skibsinspektør *Hansen,* var vort hjemsted, som vi tyede til imellem de lange baadfarter langs vestkysten op til Jakobshavn. Det var det gamle Grønland, vi mødte, med græstørvshytterne og med hundeslæder og konebaade, men ogsaa med motorbaade, Det nye Grønland var jo ved at komme ud af svøbet. Sundhedsforholdene afslørede for os mange sider, der krævede reformarbejde. Lægerne deroppe gjorde en beundringsværdig indsats, det var unge og yngre læger, der gav ungdommens vovemod og kræfter i fuldhjertet tjeneste for Grønland – og gjorde det godt. De kunde fremsætte reformplaner, forskellige fra sted til sted, men alle præget af hengivenhed til folket og kærlighed til landet. Det blev hurtigt klart for os, at forslag om reformer maatte regne med et tempo, der blev afpasset efter de særlige forhold i Grønland – og efter styrelsens forsigtige og ikke revolutionært prægede syn og vilje.

Et værdifuldt udbytte af rejsen var den personlige kontakt, vi fik med mennesker i Grønland – foruden lægerne de mange andre tjenestemænd, baade de tilfredse og den opposition, som under skiftende former og maal har givet styrelsen af Grønland præg og liv i menneskealdre. Det største resultat blev dog det gode forhold til Grønlands styrelse og dens stærke og dygtige direktør, *Jens Daugaard-Jensen.*

Det var aabenbart, at man i Grønlands styrelse, og det vilde sige Daugaard-Jensen, havde set med et i hvert fald ikke ringe forbehold paa chefskiftet i sundhedsstyrelsen. Forholdet mellem de to styrelser havde hidtil været køligt, i al høflighed. Daugaard-Jensen kunde ikke lide indblanding i sit enevældigt styrede rige og var paa vagt overfor forstyrrelser i denne stiltiende anerkendte status.

De mange samtaler med Grønlands styrelse og især med direktøren, som fulgte efter vor hjemkomst, for at faa forklaring og svar paa de mange spørgsmaal, som havde mødt os deroppe, og faa lagt frem de planer og forslag til reformer paa sundhedsvæsenets omraade, som syntes os ønskelige, maaske endog nødvendige, viste mig Daugaard-Jensen i et helt andet lys. Vel var han konservativ og forsigtig, men hans kærlighed til Grønland, landet som folket, var umiskendelig og bar al hans virke i Grønlands tjeneste. Jeg lærte af hans indsigt og dybtgaaende kendskab til Grønland – og han prøvede interesseret at forstaa sundhedsstyrelsens synspunkter og forslag og at imødekomme dem i et tempo, som bevillingerne kunde strække til.

Jeg lærte at respektere Daugaard-Jensen for hans trofasthed overfor den livsgerning, der var blevet hans, og som han røgtede saa dygtigt og fast. Men Daugaard-Jensen stod med begge ben i det forrige slægtleds traditionsbundne grønlandske leve- og styresæt og havde svært ved at se de muligheder, som den lægevidenskabelige udvikling ogsaa havde at give Grønlands sundhedsvæsen.

ROCKEFELLER-REJSER
FINLAND – POLEN – U. S. A.

Om efteraaret i 1933 fik jeg indbydelse fra *Rockefeller Fonden* til at besøge det nybyggede Hygiejne-Institut i Warszawa. Paa to betingelser modtog jeg indbydelsen: At professor Monrad skulde med, og at rejsen skulde gaa over Finland med nogle dages ophold i Helsingfors og omegn, for at vi kunde se de svensk-finske sundhedsplejersker i arbejde og besøge den skole, hvor Svenska Folket i Finland uddannede disse. Betingelserne blev imødekommet, og vi rejste.

Vi lærte meget i *Finland* om sundhedsplejerskers plads i sundhedsvæsenets forebyggende arbejde og af besøget paa skolen for uddannelse af sundheds- og sygeplejersker.

Generaldirektøren for medicinalstyrelsen, *Ryoma,* en fremstaaende politiker, i flere perioder minister, var ikke i sin styrelse, men stærkt optaget af arbejde i Rigsdagen, saa jeg traf ham kun ganske flygtigt under et kort besøg, som han aflagde paa mit hotel. Men jeg traf den sygeplejerske, der ledede medicinalstyrelsens sygeplejeafdeling, og fik af hende saa stærkt et indtryk af denne afdelings fortrinlige organisation og arbejde, at det stod mig klart, at blandt det meget, vi havde at gøre hjemme, maatte sygeplejen som et fast led af sundhedsstyrelsen stilles i forreste række. Vi havde jo dengang end ikke en sygeplejerske knyttet til sundhedsstyrelsens konsulentstab.

Besøget i *Warszava* var en interessant og fornøjelig turistmæssig oplevelse, der forøgede sorgen, da ulykken og rædslerne ramte Polen saa haardt.

Endnu en rejse i disse aar. Foraaret 1934 rejste jeg efter indbydelse fra Rockefeller Fonden til *De Forenede Stater* med et kort besøg i *Toronto*. Overlæge *Guildal* fulgtes med mig, for egen regning – til Rockefeller-folkenes forundring og beundring og til fornøjelse og nytte for mig.

Det var en stor oplevelse eller rettere en lang række af oplevelser, som kunde fylde side efter side, men begrænses her til et par enkelte begivenheder.

Præsidenten for Academy of Medicine i New York, en meget fornem lægeforsamling, indbød mig en af de sidste dage til en frokost i akademiet. Vi modtog selvfølgelig indbydelsen – jeg med lidt bange anelser, der gik i opfyldelse. Jeg blev introduceret til den ikke ringe forsamling af prominente læger om at jeg kom fra Danmark med dets fremskredne »socialmedicin«, som derovre dengang blankt blev forstaaet som socialistisk medicin, og at jeg under frokosten vilde give en redegørelse for vor sociallovgivning. Mit engelske var ikke straalende, men dog godt nok til at de amerikanske kolleger forstod mig fuldt ud – og rasede. Roosevelt's New Deal var under fuld udvikling, og lægerne og deres organisation i fuld rustning imod den. Og her imod mig, fordi mit nøgterne referat af vore forhold gav et billede, som lignede det truende fremtidsbillede derovre saa meget. Jeg maatte jo være ren kommunist. Det var i det mindste en uvenlig behandling, der blev gæsten til del, omend det kom til en happy end. En af de mest rasende spørgere raabte til mig: Er der en eneste læge i Danmark, der er millionær? Hvor var jeg taknemlig for Guildal, da jeg kunde pege paa ham og sige: Ja – her er en af dem. Forløsende latter – – –. Præsidenten for selskabet forklarede bagefter, at han var klar over, hvordan frokosten vilde for-

løbe, men havde følt det som sin pligt at faa fortalt sine medlemmer, at man kunde leve under de forhold, som uundgaaeligt var ved at blive ogsaa Amerikas. – I dag, godt tredive aar efter, er der endnu et stykke til vejs ende.

I Toronto besøgte vi universitetet og mødte der det sygeplejerskefakultet, som for os syntes forbilledligt. Det blev mønster for os ved oprettelsen af skolen ved Aarhus universitet.

Men størst betydning for os havde denne rejse som en bekræftelse og styrkelse af vort venskab med Rockefeller Fonden, der dengang stod som den største og stærkeste faktor i det internationale arbejde for sundhedsvæsenets opbygning og udbygning Verden over. Mange baand var allerede knyttet mellem danske læger, i første række dr. Thorvald Madsen, og Rockefeller Fonden. Det blev mig til stor hjælp – og personlig glæde – at have lært Fondens ledere at kende, og forbindelsen mellem os holdt ved brevveksling og besøg, indtil *Verdenssundhedsorganisationen (W. H. O.)* lidt efter lidt overtog en del af Rockefeller Fondens funktioner.

Aarene indtil besættelsen. 1932–1940

Hvad der var sat igang i de første grødefulde aar fortsattes, og nyt kom til igennem trediverne. Sundhedsstyrelsen havde fundet sin plads i samfundslivet, i centraladministrationen og i samarbejde med kommunernes raad og administration. Det gjaldt om at udnytte vunden tillid og indflydelse i det alsidige arbejde for sundhedsvæsenets op- og udbygning.

Opgaven var stor og tog mig helt – i tid som tanker. Vi var ikke mange om arbejdet, blev tid efter anden flere, men uden at kunne holde trit med arbejdets vækst.

Forhandlingerne med de kommunale raad var jeg som regel ene om. Hertil kom de ikke faa foredrag, som jeg blev indbudt til at holde saavel for de kommunale landsorganisationer som for forskellige foreninger, hvor især mejeriforeningernes fællesorganisation gav mig oplevelser, som jeg husker med glæde.

Det gjaldt i det hele taget, at samarbejdet med kommunerne, især amtsraadene, ikke mindst i disse aar indtil krigen, var ikke alene fornøjeligt, men særdeles positivt med resultater, der maatte overraske og kalde paa min beundring. Beundring for mod og vilje hos amtsraadenes landborepræsentanter, oftest i flertalsgruppen, til saa helhjertet at gaa igang med sygehusreorganisationen og dens krav om store bevillinger – i de aar, hvor landbruget stod i de sidste menneskealdres største økonomiske krise. Og beundring for de vælgere, som ikke svigtede disse repræsentanter ved næste valg. – De mange

amtsraadsmøder, hvor jeg hørte paa og deltog i debatten om mine forslag om omordning af sygehusene, er for mig uforglemmelige. Bøndernes »fedtethed« og »mangel paa social forstaaelse«, som i de aar saa frejdigt og let faldt byboen og især københavneren i munden, blev gjort grundigt til skamme. – I et sidespring: var Venstres deltagelse i Kanslergade-forliget ikke udtryk for samme samfundssind? – – I aarene 1929–40 blev 13 kommunale sygehuse udenfor København omdannet til centralsygehuse med de om- og nybygninger og den forøgelse af personalestaben, dette havde til følge.

Og i de samme aar oprettedes 16 amts- og købstadkommunale tuberkulosestationer med hver sit selvstændige tuberkulosehospital.

Det var de kommunale opgaver og den raadgivende virksomhed overfor kommunerne, som fyldte saa meget, og som stærkest havde offentlighedens bevaagenhed. Interessen for sygehusene og for sundhedsstyrelsens initiativ i den paagaaende reorganisation af 1932 var i stadig vækst. Sundhedsstyrelsen blev kendt ud over landet, i medvind og – sjældnere – i modvind, altid rede til aaben forhandling om planlægning af sygehusenes udvikling amt for amt til et samlet sygehusvæsen.

Men større var dog det daglige arbejde i sundhedsstyrelsen – i kontorerne – i samarbejdet med ministerierne og her især med indenrigsministeriet og i kommissioner og i udvalg. Foruden tilsynsvirksomheden og forbindelsen med læger, apotekere o. s. v., delvis gennem embedslægerne. En stor del af dette samledes i samarbejdet med indenrigsministeriet og med indenrigsministeren – det manglende »direkte referat« til trods.

For et ministerium er lovgivningsarbejdet som bekendt af særlig betydning. En ministers politiske indsats vurderes vist ofte

efter den lovhøst, han efterlader sig. Selvom sundhedsvæsenet ikke var den store bidragyder, blev der dog i aarene indtil 1940 afgivet nogle meget betydningsfulde lovforslag til indenrigsministerens forelæggelse for rigsdagen. Af kernen i den daværende sundhedslovgivning, som hvilede paa medicinalkommissionens store arbejde i aarene 1908–1919, blev som før omtalt loven om sundhedsstyrelsen revideret efter forslag fra sundhedsstyrelsen og udarbejdet af et udvalg, jeg var formand for. Apotekerloven blev ogsaa revideret for at faa afløst de reelle privilegier, som vist især var regeringens radikale støtteparti en torn i øjet.

Medicinalkommissionen havde ikke naaet at faa forberedt en lovgivning om sygeplejersker og en lægelov. Dansk Sygeplejeraad havde under *Charlotte Munck*'s stærke og kloge ledelse taget arbejdet for sygeplejerskerne op og kunde omkring 1930 præsentere sundhedsstyrelsen og ministerium for udkast til et forslag om *Lov om autoriserede Sygeplejersker,* som blev vedtaget i 1933. Sundhedsstyrelsen havde efter besøget i Finland naaet at faa sat ind i udkastet til lovforslag en bestemmelse, der gav hjemmel til at faa en sygeplejerske knyttet til sundhedsstyrelsen. Det blev grundlag for en sygeplejerskeafdeling i sundhedsstyrelsen.

Dr. Rubow havde, da han var sundhedsminister, nedsat en *lægelovskommission,* der i sin betænkning gav udkast til lovforslag, som indenrigsministeren fulgte ved forelæggelsen 1933. Dette forslag fik dog en vanskelig gang gennem rigsdagen. I folketinget blev det ændret og stærkt forringet under pres især fra den radikale *Mads Larsen,* men ogsaa Venstres repræsentant i udvalget, *Svend Nielsen,* gjorde sit til at gøre forslaget uantageligt. Bertel Dahlgaard kunde ikke holde stand overfor modstanden fra de kvaksalvervenlige folketingsmedlemmer, der fik delvis held med sig. Det mishandlede

lovforslag blev dog rettet op i landstinget, hvor Sv. Rytter, den tidligere justitsminister, greb ind og fik med ministerens tilslutning vedtaget en ogsaa for læger antagelig *Lov om lægers Retsstilling* af 14.3.1934. Det kan alt læses i rigsdagstidende.

I 1932 nedsatte indenrigsministeren et *husholdningsudvalg* efter henstilling fra husholdningsinteresserede kredse. Udvalget skulde finde ud af, paa hvilken maade man vilde kunne organisere et arbejde til fremme af den mest rationelle husførelse. Jeg blev formand for udvalget, og vi naaede til at udarbejde et lovforslag om oprettelse af et *husholdningsraad,* som stort set blev fulgt af minister og rigsdag.

Men det er »*Lov om bekæmpelse af sygelighed og dødelighed blandt børn i det første leveaar*«, der bærer prisen blandt de love af sundhedsmæssig betydning, som blev vedtaget i aarene før krigen. Lovforslaget blev udarbejdet af sundhedsstyrelsen paa grundlag af resultaterne af det tidligere omtalte forsøgsarbejde i Holbæk og Vejle amter og i København. Det arbejde, som blev financieret med halvdelen af de to amtsraad og Københavns kommune og halvdelen af Rockefeller Fonden. Resultaterne var saa overbevisende, at ministeren helt kunde følge sundhedsstyrelsens forslag og rigsdagen enstemmigt ophøje det til lov. – Det blev den første rene sundhedslov, der alene tog sigte paa at bevare sundheden for den sunde uden, som ellers sædvanligt, at maatte spille paa skræk for kendt og frygtet sygdom. Kun i lovens titel blev den gamle traver trukket af stald – der averteres ogsaa her med kamp mod sygdom og død.

Det blev ingen stor lovhøst, Bertel Dahlgaard fik ud af det arbejde med den væsentlige del af sundhedsvæsenet og det samarbejde med sundhedsstyrelsen, som den 11-aarige ministerperiode gav ham. Til gengæld var lovforslagene vel forberedte, naar han fik dem, og bortset fra lægeloven fik de

en let gang igennem rigsdagen. Og det var en betydningsfuld lovgivning, der blev øvet – for sundhedsstyrelsen, for sygeplejen og for sundhedsplejerskerne, der bar arbejdet med spædbørnene.

Jeg er ikke sikker paa, at det var den del af hans ministergerning, der havde Bertel Dahlgaards fulde hjerte og interesse. Den »politiske« side holdt ham stærkere fanget. Det lille støtteparti følte vist stærkt ansvaret for at værne om den radikale politik. Men Bertel Dahlgaard havde forstaaelse for vore spørgsmaals værdi og betydning for vort folk, og gav vi ham end blomster, der var lette at plukke, saa skulde der dog være vilje og tid til at plukke – og den havde han.

Husholdningens problemer var stadig under diskussion i kvindeforeninger, der ikke kunde føle sig tilfredsstillet med husholdningsraadet som det offentliges bidrag til organisationernes egen store og fortløbende indsats. Forskellige ministre blev i aarene derefter »plaget« med forslag om veje til at faa interessen for husholdning yderligere vakt og styrket, saa statsministeren til sidst selv maatte tage affære.

En dag i foraaret 1935 kaldte Stauning i telefonen og bad mig komme til hans kontor. Her fortalte han om de mange kvinders raab om hjælp og om de raadløse ministre, som nu i et ministermøde havde vedtaget, at statsministeren selv maatte nedsætte en kommission og bede mig overtage formandsposten. Det gjorde han saa paa den hyggelige maade, som var ham egen, og som gjorde det vanskeligt at sige nej – hvad jeg da heller ikke havde lyst til. Tretten højt begavede kvinder med mødedisciplin og evne til at fatte sig kort og klart blev mine medarbejdere foruden to helt første klasses sekretærer, *K. O. Møller* og *E. A. Koch,* den første nu amtmand, den anden administrator ved Københavns universitet. I løbet af godt

et halvt aar var vi færdige med en betænkning og et udkast til lovforslag, der vilde løse alle knuder, blev det blot gjort til lov. Men det blev det ikke. Undervisningsministeren, Jørgen Jørgensen, skulde forvalte vore gode ideer og forslag – og saa blev det ødelagt, forslagene halveret. Vi maatte nøjes med overstrømmende ros fra hele Norden. Derfor nøjes jeg med denne korte nekrolog. Men med tak og beundring mindes jeg husholdningskommissionen og dens medlemmer med aldrespræsidenten *Magdalene Lauridsen* fra Ankerhus i Sorø i Spidsen.

Bedre held var der med arbejdet for *sygeplejerskernes uddannelse* – blandt de opgaver, der blev givet mig i trediverne, den sidste, som skal omtales her.

Igennem Dansk Sygeplejeraad havde sygeplejerskerne kunnet klare deres egne sager uden at søge – og ogsaa uden at faa – hjælp fra lægernes officielle organer.

Charlotte Munck havde nok søgt sundhedsstyrelsens hjælp og forstaaelse, da hun arbejdede for en lovfæstet statsautorisation, og hun havde selv forstaaet, at en lov herom maatte medføre samarbejde med sundhedsstyrelsen i større omfang end tidligere. Dette havde ogsaa medført, at en sygeplejerske, forstanderinden ved Rigshospitalet, den unge frk. *Eli Magnussen,* blev fast knyttet til sundhedsstyrelsen. Men samtidig havde sundhedsstyrelsens øjensynlige interesse for sygeplejerskernes forhold sat Dansk Sygeplejeraad i et slags vagtberedskab, hvis »interessen« skulde blive for nærgaaende netop nu, hvor de mente bedre end nogensinde at kunne klare sig selv.

Min overraskelse var derfor stor, da jeg engang i 1936 i telefonen blev spurgt fra sygeplejeraadet, om jeg vilde hjælpe i forhandlinger med forstander *Vagn Møller* om at faa om-

dannet Rødkilde højskole til en forskole for vordende sygeplejeelever. Paa Testrup højskole, som Dansk Sygeplejeraad havde købt i 1927, sad *Maren Groesen* som forstander, og hun havde vist, hvordan en højskole kunde drives som »Forskolen i Højskolen«. Nu mente man, at der var plads og brug for endnu en højskole, og en medforstander var rede – *Maria Madsen*. Den 1. december 1936 kunde Rødkilde højskole med forskole for vordende sygeplejeelever aabne for det første hold.

Succes'en fra Testrup genoptoges, og 4–5 andre højskoler er fulgt efter i de følgende aar. Det var mig en stor glæde at arbejde for disse skoler, et arbejde, der rakte ud over embede og embedspligt. For folkehøjskolen der i sit arbejde rækker ud over fagskolens kundskabsmeddelelse og giver:

»først og sidst med folkerøst
oplysningen om livet«.

Samtidig med at deltage i oprettelse af folkehøjskoler med forskoleundervisning indledte jeg forhandlinger med Rockefeller Fondens direktør, dr. *Strode,* om oprettelse af en skole ved Aarhus universitet for sygeplejersker, der søger videregaaende uddannelse. Forhandlingerne lykkedes. Fra Rockefeller Fonden og livsforsikringsselskaberne fik jeg – ligeligt delt – penge til skolens drift i fire aar. Gik skolen, som vi ventede, turde vi regne med, at staten vilde fortsætte, som vi havde begyndt. Og saadan gik det.

Den treaarige sygehustjeneste, der hidtil havde udgjort læretiden for sygeplejersker, var nu blevet udbygget med forskolen i højskolen, og det afsluttende led: videreuddannelsen ved Aarhus universitet. Nu ventede vi paa en lovfæstet reorganisering af reglerne for den egentlige læretid, uddannelsen paa sygehusene.

Forholdet mellem lægerne og sundhedsstyrelsen blev i disse aar stadigt mere positivt. Lægerne opdagede sundhedsstyrelsen, og det blev lettere aar for aar at opnaa kontakt i gensidig tillid. Det fik et smukt udtryk i samarbejdet om »Den store Sundhedsudstilling« i foraaret 1939. Det var Berlingske Tidende, der havde taget initiativet og den økonomiske risiko. Statsminister Stauning var protektor, og jeg var formand for udstillingskomiteen. Til expertudvalgene havde en lang række læger fra hele landet modtaget indbydelsen. Jeg følte det som en venlighed fra kredse, som til daglig ikke havde forbindelse med sundhedsstyrelsen.

Venlige var ogsaa indenrigsministerens ord i et diskussionsindlæg efter mit foredrag ved amtsraadsforeningens generalforsamling i Haderslev den 1. juli 1939, da han bl. a. sagde: »..... For ca. 11–12 aar siden, da jeg var medlem af finansudvalget, udtalte jeg, at sundhedsstyrelsen var den mest bureaukratiske institution her i landet..... Nu er sundhedsstyrelsen blevet en institution, hvor dørene altid staar aabne for dem, der fra de kommunale raad og fra anden side ønsker vejledning, og hvor dørene ogsaa er aabne i den forstand, at der fra sundhedsstyrelsens og medicinaldirektørens side er personlig kontakt med kommunalraad og kommunale organisationer, saa det nu kan siges, at sundhedsstyrelsen er den mindst bureaukratiske institution her i landet. Sundhedsstyrelsen er blevet, hvad jeg vil kalde, en levende institution, der følger udviklingen. .....«

Selvom livet gik sin gang i tilsyneladende ro og »normal« tilstand, var trediverne spændingsfyldte og angstfyldte, stærkere alt som vi nærmede os 1939.

Fremsynet kaldte paa beredskab. Den verdenskendte kemi-

ker, professor *S. P. L. Sørensen* ved Carlsberg-laboratoriet, stillede sig i spidsen for dannelse af et luftværn, saa vi kunde være rede »hvis ulykken skulde ramme os«, som han stilfærdigt udtrykte sig. Men han var ikke stilfærdig i sine krav og i sit utrættelige arbejde for at vække os, at vi ikke skulde blive taget uforberedte paa sengen en skønne nat.

Overlæge *Ole Chievitz* brændte, ikke af angst, men for at vække til modstand mod den skæbne, han var overbevist om, vi gik imøde. Og i hvert fald bygge et civilt beredskab op. Han skrev og talte, indtil han rejste til Finland som chef for Dansk Røde Kors' Finlandsambulance i vinterkrigen 1939–40. Min gamle lærer og ven, professor Johs. Bock var ogsaa med i dette arbejde fra første begyndelse. I 1933–39 som meget sagkyndigt medlem af giftgaskommissionen, i 1934–39 som formand for luftværnsforeningens instruktionsudvalg. Langt op i halvfjerdserne gav han fuldhjertet sin store viden og sin arbejdskraft for at opbygge et værn mod den fare, ogsaa han saa saa truende nær. Men det kneb med at faa regeringen og navnlig dens radikale fløj til at tage fat. Det stemte saa daarligt med radikalt syn paa muligheden for krig – og paa, hvad vi skulde gøre, hvis det skete – eller lade være at gøre. Kritikken mod Dahlgaard var haard. Jeg husker tydeligt, at min egen medfødte optimisme ogsaa hindrede mig i fra begyndelsen at følge trop med de ivrigste. Men snart maatte jeg tage del i arbejdet med den lægelige side af forberedelsen.

I 1937/38 blev der givet en større bevilling til beredskabsindkøb. Der var ikke tænkt paa sundhedsvæsenet, men vi fik reddet en del af bevillingen til indkøb af reservelagre af det nødvendigste materiel og medicin til sygehusenes drift.

Allerede ved disse indkøb indbød jeg repræsentanter for organisationen af fabrikanter og forhandlere i den medicinske og kirurgiske branche, for importører af lægemidler og for

medicinfabrikanter til at hjælpe med indkøb og oplagring. I to udvalg fik disse repræsentanter for det private erhvervsliv sæde. De tjente her det offentlige, men fik til gengæld en afgørende indflydelse paa samme »offentliges« forvaltning af indkøb m. v., som normalt var deres egne affærer.

Saa naaede vi frem til krigens udbrud september 1939. *Det erhvervsøkonomiske raad* blev oprettet. Jeg blev medlem af dette og blev formand for raadets ernærings- og husholdningsnævn og for dets medicinalnævn.

For medicinalnævnets vedkommende kunde jeg fortsætte med de alt oprettede udvalg med statslig og privat repræsentation som i selve det erhvervsøkonomiske raad.

Mine nævn bestod krigstiden ud og derudover i overgangstiden mod normale forhold. De gjorde megen nytte. De indkøbte lagre strakte langt og blev fornyede, ogsaa efter besættelsen, ved mirakuløse indkøb, først og fremmest i Schweiz, selv paa den tid, hvor Tyskland var i nød for varer af samme art, som vore busser var fyldt med, naar de kørte fra Schweiz til Danmark. Min uforglemmelige sekretær, fuldmægtig i indenrigsministeriet *Bent Fischer,* havde humør og frækhed til at overvinde vanskeligheder ved disse ture – – som da han engang paa vej til Schweiz i Berlin skulde have den sædvanlige række stempler paa papirerne og fandt det af ham velkendte kontor raseret af bombeexplosion og den lige saa velkendte og »forstaaende« kontormand med stemplerne forsvundet. Men i ruinerne fandt Fischer stemplerne – og brugte dem som de skulde for at kørslen kunde fortsættes.

I de to nævnsafdelinger var det direktørerne *Johs. Hørslev* og *M. Thygesen Poulsen*, der sammen med sundhedsstyrelsens egne folk trak det store læs fra den første til den sidste dag.

Vi lavede levertran af egne torsk i hjemmelavede bryggerier og samlede gulerødder for statsbevilling til uddeling i

skoler og andetsteds. Vi reklamerede for disse sundhedskilder, bistaaet godt af »*Ærbødigst*«, som lod os lægge ryg til, saa folk smilede højt. Men varen blev solgt og spist.

Og saa fik vi sat en vatfabrikation af hvide klude i gang. En dag først i besættelsestiden kom formanden for Danske Kvinders Nationalraad, vor meget gode veninde, den uegennyttige og varmhjertede fru *Kirsten Gloerfeldt-Tarp* hjem til os, lidt udkørt af formandshvervets besværligheder. Uden indledning hilste hun med: Frandsen, Frandsen, hjælp mig med at finde en opgave, et arbejde til mine medlemmer. – Gulerødderne var ikke nok, selvom en byretsdommer i flere dage stod i lange støvler og læssede frosne – mange halvraadne – gulerødder af jernbanevogne. Det var dengang, da et par dages haard frost uventet spredte ødelæggelse i de for tidligt aabnede kuler.

»Hvide klude« var det øjeblikkelige svar. Af dem kunde vi faa vat. Saa trillede jernbanevogne fra hele landet mod København, fyldt med indsamlede hvide klude som omdannet til vat blev en tiltrængt og værdifuld hjælp i sygeplejen paa sygehuse og i hjemmene.

Men vi har allerede overskredet grænsen til besættelsestiden.

Den 9. april 1940 blev alt anderledes, selvom alt i vor ydre verden stod uforandret fra dagen før.

Friheden var taget fra os. Gaarsdagens haab og maal var ikke mere. Hvordan og hvormed faa fyldt tomheden med andre maal og haab – udover hvad selvopholdelsen kunde kræve og give. Holde hjulene igang, medens vi ikke turde naa længere i den gamle 1864-sang end til: »Har du anden tanke nu end lid og taal« – og saa alligevel skævede vi til sangbogen og læste videre – »saa forkynd, o Danmark, mig dit fremtidsmaal«. – Det maatte vi jo finde!

Besættelsesaarene

9. APRIL 1940

Den 9. april 1940 var i sundhedsstyrelsen forberedt som en lille festdag, forholdene tillod jo ikke at fejre dagen i større stil, selv om det var 200-aars dagen for oprettelsen af Collegium Medicum, det første centrale styre for rigets sundhedsvæsen. Der var forberedt et chokoladebord til husets folk og nærmeste venner fra ministerierne. Og i dagspressen var jubilæet annonceret med pæne ord om sundhedsstyrelsen.

Den 9. april 1940 gav os andet at tænke paa eller rettere lammede vor evne til at tænke saa lidt paa fortid som paa fremtid – i hvert fald i nogle timer kunde vi kun rumme at høre om alt det, der skete uden vor sædvanlige medvirken, og viderebringe rygter om tyskernes huseren i og med vor by og om, hvad der skete og var sket udenfor, rundt i landet. Alt det, der er skrevet saa meget om af folk, som forstaar at skrive og skildre, saa jeg staar mig bedst ved at henvise dertil og selv begrænse mig til at konstatere »hugget«, som ikke dræbte, men kaldte paa kræfter til modstand – kaldte liv af dvale.

Allerede hen paa eftermiddagen den 9. begyndte telefonen at ringe. Det var fra sygehuse, hvor tyske officerer var trængt ind med krav paa hele eller halve afdelinger. Man spurgte om raad, mente vel, at jeg var nærmest til at give raad eller direkte yde hjælp. Dette og andre spørgsmaal af forskellig art fra læge- og sygehusverdenen fortsatte i dagene, der fulgte. Saa snart aftalen mellem den tyske værnemagt og regeringen

om, at alle civile spørgsmaal skulde behandles over udenrigsministeriet, medens militære spørgsmaal skulde henvises til forhandling mellem ligestillede militære instanser, henviste jeg de spørgsmaal og ønsker om hjælp, der var blevet rettet til mig, til udenrigsministeriet. Herfra fik jeg omgaaende besked, at jeg selv maatte klare de sager af sundhedsmæssig art, som maatte blive rejst overfor sundhedsstyrelsen og mig af det tyske militære sundhedsvæsen. Man betragtede mig som militær person, fordi vort militære sundhedsvæsen siden lovrevisionen af 1932 var underlagt sundhedsstyrelsens tilsyn.

Saa maatte jeg i gang, hvor nødigt jeg end vilde, og hvor nervøs jeg end var ved det. Det var en tysk oberst *Petersen* fra Tønder, stabschef hos overfaldets general, jeg skulde henvende mig til for at faa stoppet forsøgene paa at beslaglægge sygehuspladser – og i det hele bragt orden i den ret kaotiske forvirring, der var ved at opstaa omkring sygehusene. Med en stab paa 2–3 medarbejdere, hvoriblandt stabsintendant *Degen,* direktør for Militærhospitalet, som vi vurderede til at kunne blive et særligt ømt punkt, drog jeg til Kastelsvej. Det styrkede, at Degen kom i uniform med en meget stor og lang sabel, som kontrasterede lidt til hans egen højde, som ikke var imponerende. Til gengæld var han inde i sagerne, saa jeg var tryg ved at have ham med – blot han kunde styre sit temperament.

BESØG HOS DEN TYSKE VÆRNEMAGT

Besøget hos oberst Petersen forløb tilfredsstillende og fik følger, der rakte besættelsestiden ud. – Vi blev modtaget uden ventetid og fandt obersten omgivet af officerer med 3–4 militærlæger paa første række. Paa mit forslag betjente vi os af vort fælles modersmaal – det gjorde det lettere for mig. Jeg

havde skrevet ned de punkter, jeg ønskede klaret, og denne »dagsorden« blev fulgt, saavelsom de ønsker og forslag, jeg fremførte. De tyske officerers ukaldede besøg paa sygehusene blev omgaaende stoppet. Mit ønske om at faa meddelt regelmæssige oplysninger om eventuelle tilfælde af smitsomme sygdomme blandt de fremmede soldater blev omsat til ordre til de tyske militærlæger – men tilsvarende ønske blev udtalt fra disse med hensyn til epidemier her i landet. Dette var jo logisk, og jeg lovede at sende den officielle og fuldt offentlige liste over tilfælde af smitsomme sygdomme hos os. Forskellige andre rent lægelig-tekniske spørgsmaal blev klaret. Til slut sagde jeg til hr. Petersen, at denne gang var jeg kommet til ham, men for fremtiden maatte jeg finde det rimeligt og mest hensigtsmæssigt, at eventuelle forhandlinger af sundhedsmæssig art foregik paa mit kontor. Ogsaa dette blev omsat i en ordre, der fik til følge, at de overordnede tyske militærlæger meldte sig hos mig ved til- og afgang – foruden, naar forhandling var nødvendig.

DE TYSKE LÆGER

Bortset fra den sidste havde vi ikke vanskeligheder med generallægerne, for en af dem det modsatte. Det var generallæge *Eckl,* der var her i landet fra august 1943 til februar 1945. Ved sin tiltrædelsesvisit var det ham saa klart magtpaaliggende at fortælle, at han var fra Bayern og tilhørte den katolske kirke. Jeg var meget reserveret, men fik snart haandgribelige beviser paa, at han mente noget dermed og med, hvad han sagde ved en senere samtale: at han gjorde, hvad han kunde for at lempe forholdene for os. – Vi slap igennem besættelsen uden skade paa vort sygehusvæsen. Et par ældre sygehuse overtog tyskerne helt mod vor protest og bemandede med eget perso-

nale, som den gamle sygehusbygning paa Nyelandsvej, der blev stedet, hvortil saa mange haardt saarede af vore frihedskæmpere blev bragt.

ANGREB PAA VORE SYGEHUSE

Tid efter anden og i stigende grad, alt som tyskernes egne kræfter og muligheder for at opretholde sygehuse og feltlazaretter aftog, kløede fingrene selvfølgelig efter vore stadigt velholdte og – trods mangelfulde tilførsler – fuldt ydedygtige sygehuse. Her var Eckl bolværk for os. To af mange episoder maa jeg kort fortælle. En dag, vist hen paa aaret 1944, ringede udenrigsministeriet, at det tyske hovedkvarter i Silkeborg havde besluttet at tage et af de jydske centralsygehuse. Dekretet herom laa paa generalens bord til underskrift. Man spurgte, om vor forbindelse med generallæge Eckl, som ved flere lejligheder havde vist sig at være en stærk mand, mon kunde mobiliseres til modstand? – Eckl viste sig at være her i byen og paa sit værelse i d'Angleterre. Min gode medarbejder, den sprogkyndige og særdeles forhandlingsdygtige dr. *E. Juel Henningsen,* blev omgaaende sendt til hotellet og vendte tilbage efter en times tid med fint resultat. Eckl var blevet rasende over det truende indgreb i hans domæne og havde med det samme kaldt sin jydske næstkommanderende i telefonen. Juel Henningsen blev anmodet om at gaa ud under den paafølgende samtale mellem d'herrer tyskere. Ingen dør kunde dog hindre, at Juel Henningsen hørte »samtalen« eller vist rettere ordren i meget ublide ord om at hindre det planlagte.

Den største sag af denne art var dog angrebet paa Militærhospitalet. Det var, da vort eget militær helt var sat ud af spillet, og tyskerne gik paa erobringstogt af militære anlæg – deriblandt Militærhospitalet. Generallæge Eckl kaldte mig i

telefonen, at nu var »de« paa vej til dette hospital. – »De« betød SS'er, som Eckl beærede med en glødende, aabent og temperamentsfuldt udtalt, højt kvalificeret foragt. – Jeg begyndte at gentage mine saa ofte udtalte erklæringer, at hospitalet var helt overvejende til civilt brug paa linie med Københavns andre sygehuse – men blev straks standset, det vidste og godtog Eckl fuldt ud, men nu maatte der handles, d. v. s. jeg maatte omgaaende sende et fotografi af hospitalet med et par kontorvinduer afmærket. Dette vilde generallægen sende til Berlin med meddelelse om, at han bag disse vinduer havde sit domicil og ingen brug havde for mere militær. Mest bemærkelsesværdigt var det, at der fulgte ikke antydning af ønske om adgang til sygehusets afdelinger, saa lidt som til stuen bag vinduerne. Saa var det slag afværget.

Værre var det med de lagre af sygehusmateriel, vi havde i hospitalets kældre. Her fandt tyskerne nogle plakater, der angav, at visse dele tilhørte vort eget militær – var altsaa fint krigsbytte. Igen telefonerede Eckl. – Samtidig med eller faa dage efter det lige fortalte angreb paa sygehuset. – Han kunde holde stillingen en dag eller to, vi maatte derfor omgaaende hente hele lageret – og »kør det saa ud af byen, fordel det paa sygehusene« raabte han i telefonen – – – og saa føjede han til: sig det ikke til nogen, ellers bliver Bayeren værre end preusserne(!).

Mon det ikke forstaas, at jeg, saa snart jeg i W. H. O. kom i forbindelse med sundhedsmyndighederne i Bonn, prøvede at faa oplysninger om den mand – men forgæves. Han blev brat – og uden afsked med os – kaldt fra Danmark engang i februar 1945. Krigen havde ogsaa behandlet ham ilde. Hans søn var faldet, og hans hus i München var overtaget af andre myndigheder, der havde flyttet hans kone til et eller andet »hjem«.

Principielt holdt vi sygehusene klar af tyskerne. I enkelttilfældene var det ikke saa let. Vi blev spurgt, om syge tyske soldater, der laa i afdeling paa faa mennesker og fjernt fra lazaret og anden lægehjælp, kunde modtages i nærliggende dansk sygehus. Vi sagde nej, men aabnede døren paa klem for de alvorligste smitsomme sygdomme, og hvor omgaaende operation var nødvendig for at redde livet. I saadanne tilfælde stod vor egen lægeetik, der er gammel og eviggyldig, om hjælp uden tanke paa, om det er ven eller fjende, med sit uafviselige krav. Lægeforeningens formand, overkirurg *Mogens Fenger* og jeg enedes om visse faa og ganske enkle forholdsregler derfor. De tyskere, som kom og krævede adgang til at besøge deres indlagte syge soldater, endogsaa til at overvære operationer, blev skarpt henvist til reglerne for paarørendes besøg – og rettede sig derefter. Sundhedsstyrelsen fulgte omfanget af denne hjælpetjeneste. Det blev ikke til mange indlæggelser, og der var ingen vrøvl med disse patienter, som blev behandlet ganske under samme kaar som vore egne.

Mogens Fenger var en varmhjertet og stærkt nationalt følende mand – og frygtløs. Han opnaaede tyskernes indvilligelse i en ordning, hvorefter han kunde besøge Nyelandsvejsygehuset for at se til de danske fanger, som blev behandlet der. Dette sygehus laa udenfor det militære lægevæsens omraade, saa det var andre myndigheder, der raadede der.

Fenger og jeg havde et lydeløst samarbejde, vist for begge til nytte – i hvert fald til støtte.

Det sidste halve og især det sidste fjerdingaar af besættelsestiden gav megen besvær – blandet med glæden over nu klart at have Tysklands sammenbrud og vor frihed for øje. Der kom de store skibstransporter med flygtninge fra Østtyskland til Københavns havn. Skoler og andre bygninger blev beslaglagt, og saa stod vi overfor spørgsmaalet om sygehuspladser,

spørgsmaal, der for visse grupper var uafviselige. Vi – lægeforeningen og sundhedsstyrelsen – enedes ogsaa her om visse, snævre linier at følge ved indlæggelser. Heldigvis havde tyskerne jo selv læger heroppe, det gjorde det lettere, naar en afvisning kunde blive en henvisning til egne læger. Men svært var det for en sygehuslæge at lade ambulancen køre videre med alvorligt syge til det mere end overfyldte og fjernt beliggende tyske lazaret. Men vi maatte stille de meget snævre grænser for indlæggelse paa vore sygehuse for at hindre, at flygtningestrømmen kvalte enhver mulighed for at kunne modtage og behandle de faa, der var saa syge, at vi lukkede dem ind. De meget frygtede epidemisygdomme, som vi normalt var fri for her i landet, lykkedes det at faa hold paa ved isolation af mistænkte tilfælde, fortrinsvis i de bygninger, tyskerne havde rekvireret, og under tyske læger.

Det var en anden af mine faa medarbejdere, dr. *C. J. Møllenbach,* der ved dette arbejde med flygtningestrømmen over København med de mange forhandlinger og meget andet trak det store læs – dygtigt og med et fast greb om sagerne.

Ogsaa Københavns sundhedskommission gjorde under karantænelægen, dr. med. *Knud Bojléns* ledelse en fremragende indsats i forebyggelsen af spredning af smitsomme sygdomme.

KRAV PAA ET SINDSSYGEHOSPITAL

Endelig i marts 1945 kom kravet om at faa frigjort et af de store sindssygehospitaler. Det havde ulmet i nogen tid, men først da de havde faaet en ægte nazist i spidsen for lægevæsenet, gik tyskerne til angreb. Denne oberartz hed *Nissen*, var fra Haderslev og, som han selv sagde, af gammel kongelig dansk embedsmandsfamilie. Men særdeles utiltalende og skin-

hellig af et blegt, asketisk ydre. Hos mig fik han selvfølgelig blankt afslag paa anmodningen om at faa Vordingborg (Oringe) sindssygehospital overladt til de østtyske flygtninge. Der var kun en vej for ham at gaa: magtens og imod dansk absolut protest. Han beklagede sig til en af mine medarbejdere over danskernes og navnlig min mangel paa kristeligt sind, naar vi saa haardt kunde lukke døren for flygtningene. – Vi kendte jo dengang nazisternes metoder til at tømme sindssygehospitaler paa, saa hans tale om vor haardhed lod os kolde og fast afvisende.

HJULENE HOLDES I GANG I DAGENS GERNING OG I FREMSKRIDT

Hjulene skulde holdes i gang, selv med tyskere i landet, som jeg sagde det før. Det gjaldt ogsaa for sundhedsstyrelsen og her tilmed mere end holdes i gang – om muligt. Sundhedsstyrelsen var jo under opbygning og i stærk vækst med ansvar for hele sundhedsvæsenets vækst og udbygning. Dette arbejde maatte ikke standses, saa vist som vi deri kunde og vilde bekræfte vor tro paa Danmarks fremtid i frihed og selvstændighed. Og uanset tidens bekymringer og vanskeligheder, der kunde hæmme, men ikke standse, blev hjulene holdt i gang, ogsaa i fremskridt.

Sygehusreorganisationen fortsattes, og dens 1. etape afsluttedes med oprettelse af endnu fire centralsygehuse i løbet af krigsaarene. Med disse var landet dækket med centralsygehuse, som dog for størstedelen ikke naaede væsentlig ud over de først planlagte tre afdelinger.

Af krigstidens nybyggede sygehuse kunde Frederiksborg amtsraad den 30. marts 1943, midt i besættelsestiden, indvie sit smukke, arkitektonisk rent danske centralsygehus i Hille-

rød. Dronningen var der og Kronprinsen og Kronprinsessen sammen med mange andre i festligt samvær under stilfulde og stilfærdige former i sammenhold og i tro paa fremtiden. I stejl trods mod undertrykkeren, der nok havde kræfter til at tage det aflagte i brug, men ikke mod til at krænke, hvad der her blev indviet til helsebod og velsignelse for landets egne. Amtmand *Kay Ulrich* var festens statelige og myndige vært.

Arbejdet med at oprette kommunale tuberkulosestationer kunde fortsættes, indtil landet med udgangen af 1944 var dækket. I krigsaarene blev 9 af samtlige 28 oprettet.

DIFTERIVACCINATION

Vi havde i aarene før krigen haft kendskab til, at bl. a. Berlin var plaget af ondartede tilfælde af difteri. Dr. Th. Madsen, direktøren for Statens Seruminstitut, havde været stærkt optaget deraf, saa en truende fare for os og lod institutet arbejde stærkt for at naa frem til den rene vaccine mod difteri. Dette blev naaet, men difterien optraadte kun i saa faa tilfælde og tilmed saa mildt forløbende, at vi maatte anse det for vanskeligt at faa først indenrigsministeren og dernæst eventuelt rigsdagen overbevist om nødvendigheden af en lovgivning om adgang til almindelig difterivaccination.

Men saa fik vi i et af de første krigsaar en difteriepidemi i Aalborg af typen, vi kendte fra Tyskland, alvorlige tilfælde med høj dødelighed. Aalborg-epidemien var heldigvis begrænset til et moderat antal tilfælde, men med en usædvanlig stor dødelighed. Der var for os ingen tvivl om, at smitten var formidlet med de tyske soldater, og at hurtig indgriben var nødvendig. Indenrigsministeren – nu *Knud Kristensen* – var for-

staaende og straks villig til at forelægge lovforslag om vederlagsfri vaccination mod difteri til enhver under 18 aar. Den farefri og komplikationsfri, men fuldt beskyttende vaccine havde seruminstitutet nu rede. – Loven blev stadfæstet 19. april 1943. Takket være vaccinationen har vi praktisk taget været fri for difteri siden.

FORSYNINGER

Jeg har fortalt om beredskabsindkøb af forsyninger til brug ved pleje og behandling af syge i og udenfor sygehuse i aarene før besættelsen, og om de to nævn, der arbejdede med dette og fortsatte krigstiden ud i snævreste samarbejde med sundhedsstyrelsen.

Efter 9. april fortsatte vi, saa godt det lod sig gøre, med at opretholde en import, især fra Schweitz, men maatte ogsaa ty til egne hjælpekilder. Vi fik sat igang en produktion fra egne torsk af levertran, som under navnet »Vitaminol« og ved hjælp af kunstnerisk meget smuk reklamering gled ned i smaabørn saavel som skolebørn. De hvide klude var, omsat til vat, en meget stor hjælp.

En stordaad paa medicinproduktionens omraade blev øvet i de aar. Financieret af Løvens Kemiske Fabrik lykkedes det for professor *K. A. Jensen* bistaaet af dr. agron. *Cecil Treschow,* at fremstille penicillin og producere det i saa stort et omfang, at det blev til stor hjælp i sygehusbehandlingen af livsfarlige tilfælde.

Ernæringsudvalgets opgaver bestod bl. a. ogsaa i at beskytte vore egne forsyninger mod for stor export. Vi har vist aldrig spist saa mange kartofler som i de aar, men frygtede at i hvert fald børnene maatte savne vitaminer. Foruden levertranen prø-

vede vi derfor paa de vitaminholdige gulerødder til skolefrokosten. Forskellige uheld ramte os der – som det bl. a. fandt udtryk i et brev til mig af 2. maj 1940 fra et indtil 10. april medlem af nævnet, hvorefter handelsminister, Christmas Møller. Hans brev viser samtidig hans temperamentsfyldte utaalmodighed:

> »Vi trængte jo ikke igennem med Gulerødderne, som vi skulde. Hvis det ikke er imod Deres Principper, vilde jeg gerne – ogsaa som gammelt Medlem af Deres Nævn – have Lov til at høre fra Dem om, hvilke Foranstaltninger De mener, der skal gøres for at have saa stor Beholdning og Produktion af Medicinvarer som muligt. – Jeg er rent ud sagt ved at fortvivle over den Mangel paa System og Orden, der er i Tinget, og aner ikke, hvorledes man skal faa det til at gaa rigtigt.«

Der blev vist stor opfindsomhed i et eksemplarisk samarbejde med godt humør fra alle sider, saa vi klarede os igennem.

Sundhedsstyrelsens arbejde blev fortsat, trods besættelse og, efter 29/8 43, uden rigsdag og regering, men dog med 9-mandsudvalget, der kunde raadspørges med svar af afgørende vægt til følge. Indendørs – i sundhedsstyrelsen – holdt vi sammen, og samarbejdet med centraladministrationen og – ikke mindst – med de kommunale myndigheder fortsattes uformindsket i det saglige, forstærket i samfølelsen om det fælles.

Men hvor meget dette end optog tid og kræfter, blev det, der optog mine tanker og fyldte mit sind fra besættelsens første dag som en generalnævner, der ikke overskyggede, men kastede sit stærke lys over dagene, der fulgte: arbejdet med,

medvirken til at samle saa store kredse som muligt til at forstaa nødvendigheden af klart »at vedgaa arv og gæld« fra vor historie og vor kultur, eller som *Frode Kristensen* sagde det »finde tilbage til grundlaget for vor kultur, til demokratiets respekt for det enkelte menneske«.

Det arbejde, der blev planlagt og iværksat i 1940 af, hvad andre senere kaldte »*De ældres Raad*«, og som snart gik i det snævrest mulige fællesskab med »*Dansk Ungdomssamvirke*«, der fik *Hal Koch* til formand for sit repræsentantskab og dermed midtpunktet for sin hele virksomhed.

DE ÆLDRES RAAD

I bogen »Paa Dansk Friheds Grund« om »Dansk Ungdomssamvirke og De ældres Raad 1940–45« har de to historikere *Henrik S. Nissen* og *Henning Poulsen* fra Udgiverselskabet for Danmarks nyeste Historie (Gyldendal, 1963) givet denne bevægelses historie, dels dokumentarisk belyst og dels paa indsamlet mundtlige beretninger fra dem af den tids »aktører«, som var i live, og som turde give deres erindringer derom mere end tyve aar efter.

Jeg hører til dem, der har bidraget med oplysninger og skriftligt materiale til historikernes bearbejdelse og har intet at føje til, hvad bogen fortæller, udover et par supplerende ord.

Den 10. april 1940 samledes ernæringsnævnet til møde. Christmas Møller kom ogsaa, men i jaket, han skulde sammen med de fem andre nye ministre til Kongen samme formiddag og maatte dermed forlade nævnet. I mit forværelse mødte jeg ham, og under vor samtale om gaardsdagen – og morgendagen vist især – blev jeg inspireret til at sammenligne vor situation med billedet fra Det gamle Testamente (med gyldighed i vor tids Israel) om at værge vort land med mur-

skeen i den ene haand og sværdet i den anden. Til dette billede sluttede sig da uundgaaeligt en varm opfordring til Christmas Møller om at bruge sværdet: sin veltalenhed med de stærke og varme ord til at vække, at give mod, at rejse kræfterne til at staa imod, hvad der maatte komme.

Et par uger senere føjede jeg hertil en opfordring til sammen med Jørgen Jørgensen, Jens Rosenkjær og mig at samle ligesindede om, hvad der snart blev De ældre Raads opgave. Her kom saa afslaget, som er beskrevet i bogen. –

Derimod sluttede *biskop Rosendal* og *Knud Kristensen* sig til os, saa vi var fem, som samledes i Roskilde bispegaard til det første møde med vore fremtidige medarbejdere fra Sjælland. – Men det staar ogsaa at læse i bogen.

Det faldt i min lod at holde sammen paa vor egen kreds med korrespondance, telefon og besøg af de enkelte, som havde noget paa hjerte. Egentlige møder holdt vi hjemme. En vis forsigtighed iagttog vi selvfølgelig.

Ungdomssamvirket fik snart eget kontor og egen administration. Denne strakte sig dog ikke til indtægtssiden, den blev det overdraget mig at røgte. Det aarlige budget voksede udover udgifterne til kontoret, der var i stadig vækst, til udgivelse af »Lederbladet« og til en sangbog. Snart kom ogsaa hertil, saa vidt jeg husker, hele to rejsesekretærer.

Det var klart fra begyndelsen, at den sædvanlige skik og brug: at samle bidrag, større og mindre, fra forskellig side, var uanvendelig. Jeg valgte at søge hovedbankerne til aarlige bidrag. Først til Nationalbanken, til den elskværdigt, men bistert brummende *Bramsnæs,* som var klar over, at han skulde lægge for – og gjorde det. Beløbet var jo ganske enkelt en fjerdedel af budgettets slutsum – udbetalt uden diskussion og med et smil. – Til extraordinære udgifter fandt vi enkelte andre gode kilder, som Arbejdsgiverforeningen med formanden *T. K. Thomsen.*

Vort arbejde var fra begyndelsen lagt an paa at bygge op en dansk front imod tyskhed og undertrykkelse med uvis lang fremtid for øje – som sønderjyderne havde evnet det igennem de mange aar fra 1864 til 1920. Men alt som tiden gik, kunde selv de mest forsigtige mørkseere se, at det gik mod slutningen for Hitlers styre. Samtidig voksede den aktive modstand i øget tempo. I vor kreds begyndte vore sammenkomster ogsaa at præges af drøftelser om denne aktivitet med sabotager, der fik koncentrationslejr og mord i følge. Vor egen indsats paa den saakaldte passive modstands front havde jo, trods alt, styrket modstandssindet og, saa vidt jeg kan se, hos mange betydet en forberedelse til at gaa ind i den aktive front. For alle os, der havde sønner og venner i den lejr, og som forstod dem – ogsaa med hjælp af forskellig art – maatte det synes en naturlig følge, at mange, og det var jo ikke de ringeste, af vore unge sluttede sig til den aktive front. Selv om vi samtidig uden mindste vaklen eller tvivl stadig maatte se paa vejen, vi valgte, da vi lagde ud paa det brede folkehav, som den dengang eneste farbare med udsigt til at faa stort følge og dermed være med til at bygge grundlaget for et fremtidens Danmark.

SCAVENIUSMINISTERIET
JØRGEN JØRGENSEN
KNUD KRISTENSEN

Efter 29/8 1943 blev spændingen ogsaa mellem os mere mærkbar. Selve regeringsskiftet dengang aabenbarede forskellen i temperament og vurdering af situationen, som vi mødte det hos de to aktive politikere i De ældres Raad: Jørgen Jørgensen og Knud Kristensen. Knud Kristensen nægtede at fortsætte i Scavenius' ministerium, medens Jørgen Jørgensen fortsatte.

Det var ingen hurtig eller let beslutning for nogen af dem at tage. Hal Koch har fortalt om den lange samtale, han havde med Jørgen Jørgensen om aftenen den 7. november, og der fik forstaaelse af hans vaande overfor det vanskelige valg. Hal Koch takkede Jørgen Jørgensen og følte sig nærmere knyttet til ham nu end før.

En af de foregaaende dage havde jeg haft en samtale med Knud Kristensen om samme situation: ja eller nej til *Scavenius*. En lille deputation med chefredaktøren for Sorø Amtstidende, *Waldemar Petersen,* i spidsen henvendte sig til mig og bad mig paavirke Knud Kristensen til at give denne deputation fra Venstrefolks side tilsagn om at ville fortsætte som minister ogsaa under Scavenius' ledelse. Jeg lovede at prøve og opsøgte Knud Kristensen. – Han havde, tung som han var, tænkt dybt over dette og gav mig alle sine grunde for, at han ikke kunde gaa med. Det stod mig til slut helt klart, at her var et staalsat menneske, som med alle forhold grundigt overvejet havde taget sin urokkelige beslutning. Jeg husker tydeligt, at der for mig kun var at sige, at jeg forstod ham, forstod, at han maatte give afslag til deputationen, som nu stod i forværelset.

Da Jørgen Jørgensen den nat, hvor afgørelsen faldt, telefonerede til mig og bad mig tale med Knud Kristensen om at ændre sit standpunkt, kunde jeg kun sige, at det vilde være nytteløst.

Efterlod denne forskel hos de to mænd i vurderingen af den vanskelige situation en vis bitterhed hos Jørgen Jørgensen mod Knud Kristensen? Jeg ved det ikke, men vilde i saa fald ikke med mit indgaaende kendskab til dem begge to, som jeg regnede til mine gode venner, kunne finde nogen begrundelse herfor.

Halvandet aar senere, da baade regering og rigsdag var sat paa porten af tyskerne, var forhandlinger i gang mellem Frihedsraadet og repræsentanter for politikerne, om besættelse af posterne i det ministerium, der ventedes udnævnt efter den nu sikkert forestaaende befrielse. Der skulde være modstand fra Sovjets side mod i dette ministerium at finde medlemmer fra Scavenius-ministeriet.

Et saadant »forbud« vilde ramme – og ramte – saa gode og højt ansete mænd som Chr. Bording, *Niels Elgaard, Halfdan Hendriksen* og – Jørgen Jørgensen. Saa vidt jeg ved, var det Frihedsraadets repræsentant, der førte dette frem i forhandlingerne. Og altsaa med positivt resultat. Knud Kristensen fortalte mig senere, at han under disse forhandlinger havde givet udtryk for, at det jo alene var sagen og enigheden, det nu gjaldt, og ikke navne og personer. Et medlem af Frihedsraadet fortalte mig om det russiske krav, der var fremme, og bad mig hilse dem af de fire, som jeg maatte komme i samtale med i de dage, at ogsaa Frihedsraadet var ked af og beklagede den hele affære.

Hvordan sommerens samlingsministerium vilde have set ud under andre forhandlingsforhold, ved jeg ikke, men jeg husker, hvor haardt begivenhederne ved dets dannelse ramte Jørgen Jørgensen. Han blev bitter og lod ogsaa bitterheden ramme Knud Kristensen, hvor uretfærdigt det end maatte forekomme. Jeg gjorde, hvad jeg formaaede for at hele den spalte, der nu var slaaet imellem dem – eller var det snarere en genopblussen af, hvad der hændte i efteraaret 1943? Helt godt blev det ikke imellem de to gamle venner og mine venner i De ældres Raad. Man kunde spørge: Fik denne udvikling længere rækkende følger?

Efterkrigsaarene. 1945-1950

AKTIV I POLITIK

Saa oplevede vi den 4. maj's aften med budskabet i radioen om tyskernes overgivelse og vor frigivelse – og den 5. maj med al dens jubel og tak. I dagene, der fulgte, forberedtes den nye hverdag. *Vilh. Buhl* dannede sommerens samlingsministerium med repræsentanter fra de politiske partier og fra modstandsbevægelsen. Christmas Møller kom hjem og blev udenrigsminister, og Knud Kristensen, Venstres formand, blev indenrigsminister.

Sommerens hverdag kom ikke til at ligne den, vi huskede fra før krigen – og heller ikke krigstidens. Den havde over sig et næsten uvirkeligt skær af lykkefølelsen over den genvundne frihed, som vi først nu forstod værdien af. Den manglede dog samtidig balance – harmoni, var fuld af modsætninger, og med den straffelovgivning, der fik saa bredt et felt som de fleste af os dengang fandt nødvendigt, saa længe krigstidens terror og vold sad i os – men som senere kunde føles tyngende.

Det blev en urolig sommer med gæster fra de allieredes »besættelses«-tropper, især læger, som kom til sundhedsstyrelsen, dels i tjenstligt ærinde for at spørge, om der var noget, de kunde hjælpe os med, og dels i ærinder, som vi aldrig fik rede paa, men som gav os glæden af igen at møde engelske og amerikanske kolleger og høre nyt.

Brigadier-General *Crowe* var den første. Han kom mandag

den 7. maj paa mit kontor og hilste mig med et stort smil og et: I have heard a good deal about you. Det var nok en høflig, indledende elskværdighed, han havde jo ikke set mig før – men hvor var han velkommen i sin engelske uniform efter de mange aar med besøg af tyske uniformer. Og saa spurgte han tilmed om, hvad han skulde hjælpe os med. Om vort sundhedsvæsens tilstand efter de mange aars afspærring og – navnlig – hvad vi manglede for at genoprette det formodede sønderbrudte sundhedsvæsen, især sygehusenes tilstand. Dertil kunde jeg svare, at jeg vilde være glad for 1 kg jod. Jeg maatte gentage dette. Vi havde allerede afgivet regulære ordrer paa varer, vi manglede; Penicillin lavede vi, som det eneste land paa vor side af krigens jerntæppe, jo selv. Forbløffelsen var øjensynlig, og jeg var glad ved, at vi heller ikke nu overfor venner behøvede at gaa tiggergang.

Vi havde i den første tid af sommeren næsten daglige forhandlinger med de engelsk-amerikanske militærlæger om fælles interesser og fælles opgaver som bl. a. anbringelse af de tyske flygtninge i lejre, der jo skulde indrettes paa forsvarlig vis. Tidligere minister *Johs. Kjærbøl* ledede dette arbejde paa eksemplarisk vis. I sundhedsstyrelsen var vi rent ud stolte af, at det lykkedes os ved hjælp af vaccinationer at holde en lejr i Jylland helt fri af en levnedsmiddelepidemi, som huserede blandt den danske befolkning rundt om lejren. De engelske læger var imponerede – de tyske forhaabentlig taknemlige.

Men det var ikke alene i kontorerne, vi mødte de saa velkomne kolleger. Foruden ved de store, officielle festligheder mødte vi dem i hyggelige, smaa middagsselskaber hjemme.

Det kneb med balancen i den sommer, men vi levede og oplevede livet paa ny.

Det daglige arbejde skulde vi dog have skik paa.

Forsyningsnævnene fra før krigen fortsatte som under besættelsen, men kunde nu begynde at fylde hullerne og arbejde paa at gøre sig selv overflødige.

Anderledes med arbejdet paa at op- og udbygge sundhedsvæsenet, hvor sundhedsstyrelsen havde sin store andel at røgte.

Vi stod et øjeblik stille i den mærkelige sommer 1945, saa os om for at gøre op, hvad der var naaet, før besættelsen tvang os til at sagtne farten eller her og der at holde helt op. Og saa finde klarhed over fremtiden, om de maal, der nu maatte stilles, om veje og midler, der maatte søges for at vinde fremad.

I store træk tegnede billedet af vort sundhedsvæsen sig i sommeren 1945 da saadan:

Sygehusreorganisationen af 1932, oprettelse i hvert amt af mindst eet centralsygehus, kunde siges i strengeste forstand at være afsluttet i løbet af besættelsestiden. Hvert amt havde da sit centralsygehus, nogle ved om- og udbygning af et af de bestaaende sygehuse, andre – faa – steder ved nybygninger, og endelig ved rent foreløbig at udnytte et bestaaende sygehus uden bygningsforanstaltning, men med ansættelse af speciallægerne.

Fra den første begyndelse havde jeg i foredrag og under forhandlinger i mindre kredse stærkt fremhævet, at reorganisationen maatte ikke standse med opfyldelse af det opstillede mindste krav. Fremtidens centralsygehus vilde rumme adskillige specialafdelinger, hvor mange maatte afhænge af den fremtidige udspecialisering af lægegerningen.

Men *grundlaget* for sygehusvæsenets næste epoke var lagt – og fuldført.

TUBERKULOSEN

I 1944 var arbejdet med oprettelse af tuberkulosestationer afsluttet, landet var i løbet af 16 aar blevet dækket med tuberkulosestationer og tuberkuloseafdelinger.

Her kunde arbejdet fortsættes efter de afstukne linier – forhaabentlig med et endegyldigt, godt resultat.

LOVGIVNING

Med lægeloven og med loven om statsautoriseret sygeplejerske var først i 30.erne lovgivningen om medicinalpersonalet blevet afrundet. Men i aarene derefter blev den egentlige sundhedslovgivning grundlagt. Først med loven om spædbørnenes sundhed i 1937, senere i 1943 den omtalte lov om forebyggelse af difteri.

Naar saa hertil kunde føjes, at en kommission forberedte en sygehuslov og en anden kommission en lov om skolelæger, begge fra før krigstiden, men standset af denne, vil man forstaa, at vi heller ikke paa lovgivningens og forebyggelsens omraade behøvede at spejde efter nye projekter. Vi kunde fortsætte, grundlaget for næste epokes arbejde var lagt, derudfra vilde saa fremtidens nye opgaver og retningslinier for udviklingen vokse.

En begyndelse eller fortsættelsen af den med spædbørnsloven paabegyndte sundhedslovgivning fik vi allerede i sommerhalvaaret 1945 – før folketingsvalget. Paa sundhedsstyrelsens indstilling forelagde indenrigsministeren, Knud Kristensen, et lovforslag, hvorefter blodprøver fra svangre skulde kunne undersøges gratis paa seruminstitutet. I folketingsudvalget, hvor der var mange af tingets kvindelige medlemmer, *Elin Appel*

var formand, vaktes interessen for at beskytte graviditeten i sin helhed. Det ene ord greb det andet, kronerne begyndte at rulle – samraad med ministeren blev begæret. Fra udvalget ilede et mandligt medlem, lægen *Jensen-Gørding,* sporenstrengs til mit kontor for at fortælle mig, at nu havde jeg den store chance, jeg maatte snarest forberede mig paa at følge med ministeren til samraad og i lommen at have forslag til en svangerskabskontrol ved læger og jordemødre – og vederlagsfrit.

Kyndige fødselslæger instruerede mig, saa jeg fuldt rustet kunde gaa til udvalget, da der blev kaldt. Her skete det saa fornøjeligt uformelle – og ukorrekte, at ministeren bad mig overtage samraadet, han havde travlt andetsteds – det gik hurtigt den sommer. Formanden for udvalget var lidt forvirret, da jeg hilste fra ministeren og fortalte, at jeg maatte gaa ud fra at have fuldmagt til at forhandle. Man fandt sig i det, navnlig da jeg hurtigt fandt melodien, kunde med mine notater synge for og give udvalget valget mellem to forsvarlige forslag – et dyrere og et lidt billigere. Det dyre blev straks valgt, jeg gav tilsagn og meddelte Knud Kristensen, da jeg mødte ham umiddelbart efter mødet, at hele affæren havde kostet ham og staten 1 million kroner mere end budgetteret, men at de ogsaa havde faaet fuld værdi for pengene. Vi fik en svangerskabskontrol, som kunde staa selv for de mest krævendes kritik.

Denne lov gav os sammen med spædbørnsloven fra 1937 den første del af den sundhedslovgivning, som vi i overmodige stunder havde drømt om skulde give os en fuld helbredskontrol med vore børn indtil skoletidens afslutning.

Valg til Folketinget – det første efter befrielsen – var udskrevet til 30. oktober.

For mig betød det ogsaa et valg – valget om jeg vilde imødekomme ønsket fra Venstre i Gentoftekredsen, hvor jeg selv boede, om at stille mig som dets kandidat.

Valget var for saa vidt truffet, som jeg allerede havde faaet opfordringen fra vor Venstreforening engang i 1940 eller 1941 og havde været opstillet ved valget 1943. Men tilsagnet skulde fornyes, og nu var vi i »normale« tider igen.

Ved valget 1943 var situationen jo helt udover det normale. Her gjaldt det om at samle saa mange stemmer til de »samarbejdende« danske partier som muligt som en magtfuld demonstration overfor besættelsesmagten for Danmark og danskheden. Det partipolitiske traadte i baggrunden for det meget større: det, der samlede os alle. Det havde været let, en ganske selvfølgelig sag for mig at følge Venstres opfordring til at række haand til det valg, naar man vilde vise mig tilliden. Ganske vist var min vælgerforenings bestyrelse ikke tilfreds med fremgangen i vort stemmetal – jeg var fuldt ud tilfreds, optimist som altid.

Nu begyndte det at blive alvor. Ganske vist syntes jeg at være helgarderet overfor muligheden for at blive valgt, saa forhaandsbekymringer, om det vilde være muligt rent arbejdsmæssigt at overkomme embede og mandat, kunde jeg efter alle solemærker og valgkredsens aldeles overmægtige konservative parti roligt lade ligge. Men selv uden valg vilde en opstilling og dermed følgende valgkampagne stærkere end hidtil og nu helt placere mig i partipolitisk henseende. Adva-

rende røster lod sig allerede høre – vilde jeg nu sætte den vundne goodwill for sundhedsstyrelse og mig selv overstyr o. s. v.? Det var advarsler, der væsentligst kom fra læger og embedsmænd, som til daglig ikke havde vist forstaaelse af eller forstand paa det politiske livs betydning ogsaa for sundhedsstyrelsens og sundhedsvæsenets stilling og arbejdsvilkaar. Derimod ikke fra politikere i rigsdag og i de kommunale raad, som jeg saa ofte mødte i samarbejde.

Jeg maatte tilbagevise disse advarsler og i det hele taget »gode raad«, der gik imod min eventuelle aktive deltagelse i det politiske liv. Jeg maatte vise, at det som for enhver anden borger ogsaa var min ret, og tilmed min pligt at gaa med, naar der blev kaldt til deltagelse i lovgivningsarbejdet for samfundets fælles sager.

At det var Venstre, der kaldte paa mig, og at det var i Venstre og for Venstres liberale politik, jeg kunde tænke mig at gøre en direkte indsats i det politiske liv, om jeg maatte blive valgt, faldt som en selvfølge.

Som jeg har fortalt, voksede jeg op i et stærkt politisk interesseret milieu, og familiekredsen tilhørte enstemmigt Venstre, nærmere betegnet det Bojsenske Venstre eller det gammel-moderate. Venstre var jo dengang, som det hændte baade før og senere, spaltet i flere dele. Dog omkring 1900 samlet i spændingen om et regeringsskifte og Højres endelige fald. Min første sted- og tidfaste erindring fra det politiske liv er fra sommeren 1901. Jeg kan endnu se for mig Far en dag i høsten komme ilende ned i laden, hvor vi var i færd med at køre sæd ind, med den nye avis (Sorø Amtstidende) og høre ham raabe til karle og piger: Nu er Deuntzer blevet konseilspræsident. Dermed havde Kongen bøjet sig, og folketingsparlamentarismen var knæsat.

Det var Højre, der skulde kæmpes imod, og som skulde bekæmpes. Socialismen var artsfremmed, men socialistforskrækkelse kendtes ikke i den kreds. Derimod samfølelse med landsmænd, ikke mindst »de smaa«. Farfar blev valgt til de kommunale raad af husmænd og ligestillede, uanset hans eget hartkorn. – Og *H. P. Hansen*, borgmesteren i Slagelse, folketingets formand og flere gange minister, fortalte mig engang med synlig glæde om valget i 1910, da *Holger Neergaard* var fælleskandidat i Slagelse for Højre og Venstre mod H. P. Hansen, som først blev valgt i 1913, – fortalte om, hvordan han paa valgdagen havde mødt den gamle Hans Frandsen, Gudum, som standsede sin vogn for at kalde den unge H. P. Hansen til sig og fortælle ham, at han, Hans Frandsen, havde givet H. P. Hansen sin stemme – han var for gammel til at gaa i spænd med Højre.

Min politiske interesse var med dette udgangspunkt altid levende, men i ungdommens dage ikke uden dragning til det i 1905 udbrudte Venstreparti, det radikale Venstre.

Vi var dengang mange unge, der stod uforstaaende overfor den spalte, som vi syntes maatte kunne heles igen. P. Munch's kolde afvisning, da vi søgte forbindelse med begge de to venstrepartier ved dannelsen af Studenterforeningens Venstreforening, var en stor skuffelse.

Beundringen for Ove Rode og Edvard Brandes vedligeholdt dog længe hos mig sympati for det radikale Venstres liberale synspunkter, en sympati, som – ret usagligt – blev understøttet af venskabelige forbindelser med jævnaldrende medlemmer af dette parti. Men alt som tiden gik og første generation afløstes af det næste hold, blev det vanskeligere at finde det liberale islæt i det radikale Venstres politik, omend opretholdt i programmernes ord. Støttepartiets deltagelse i socialdemokratiets regering overskyggede og løsnede forbin-

delsen med Venstre. Det blev P. Munch, der herskede, som hans erindringer jo nu aabenbarer, at han har hersket over partiet helt fra dets yngste dage – de meget frodigere begavelser blandt hans ældre kolleger til trods.

Det var for mig i efteraaret 1945 – som det i løbet af 30erne var blevet det i stigende og afgørende grad – helt klart, at venstresind kun frit kunde trives i Venstre. Dette mærkelige parti, hvor diskussionerne altid var igang, og sammenholdet kunde synes svagt, fordi trangen til frie og selvstændige meninger var saa stærk – og blev respekteret. Det spændte vidt, som i Madsen-Mygdal's ministerium fra regeringschefen, den sidste repræsentant for den doktrinære, haarde Manchester-liberalisme, til Niels Neergaards sociale liberalisme. Neergaard havde jo været en af pionererne allerede fra aarene omkring 1890 – og var vel at mærke fulgt med i udviklingen, som han havde vist det i ministeriet Neergaard 1920–1924.

Og det spænder stadig vidt, dette Venstre, der holder de mange forskellige indenfor sine vægge – saa længe det liberale grundsyn, mere som en livsanskuelse end et politisk program, bærer fællesskabet. Brister dette, kommer skilsmissen, men oftest faar det lov at knage længe, somme tider for længe, før bristepunktet er naaet.

Heldigvis er det for de fleste saadan, at venskaber knyttes og varer udover politiske skel. Fra ungdommens dage havde jeg venskaber blandt det radikale Venstre og har det endnu.

Ogsaa blandt de kommunale raad og blandt rigsdagens medlemmer mødte jeg kvinder og mænd fra de forskellige partier, som jeg havde faaet et godt og venskabeligt samarbejde med, i fælles interesse og forstaaelse af sundhedsvæsenets samfundsmæssige betydning og værdi. Resultaterne af

dette samarbejde viser, at forskellige politiske synspunkter ikke virkede hindrende for arbejdets fremme.

Ved folketingsvalget 30. oktober 1945 var jeg Venstres kandidat i Gentoftekredsen – og dumpede, som det var blevet mig lovet, men begyndte at sætte stemmetallet op.

1945–1947

MINISTERIET KNUD KRISTENSEN

Knud Kristensen dannede med sit Venstreministerium en mindretalsregering, som blev mødt med sympati, og som viste sig at rumme personligheder, der hver paa sin maade og efter sit temperament fik betydning for den følgende tids politiske udvikling med *Thorkild Kristensen* som finansminister og *Erik Eriksen* som landbrugsminister. *Ejnar Kjær,* indenrigsministeren, der døde som minister, var en højt begavet og en stærk mand, som satte sine maal og naaede dem.

Men det var den stærkeste, der gav ministeriet navn.

Den tilbagegivne frihed gav lyst og kræfter til genopbygning og til nybygning, hvor krigstiden havde hæmmet eller sat en planlagt udvikling helt i staa.

FREMSTØD FOR SUNDHEDS-LOVGIVNINGEN

Ogsaa paa det sundhedsmæssige omraade gjorde dette sig gældende. Indenrigsminister Kjær kom kort efter sin tiltræden hjem til mig en aften for at tale om de planer, jeg maatte have for den nærmeste fremtids lovgivning. Nu saa jeg chancen for det store skridt fremad paa den egentlige sundhedslovgivnings bane.

Med loven fra 1937 om lægers og sundhedsplejerskers arbejde for at beskytte det spæde barns sundhed og trivsel og med den faa maaneder tidligere gennemførte lov om svangerskabshygiejne, beskyttelse af svangres sundhed ved kontrol af læger og jordemødre, kunde vi nu se mod en lovgivning om vederlagsfri helbredskontrol for beskyttelse af barnets sundhed fra undfangelse til skolealderens ophør. Der fandtes en betænkning med lovforslag om skolelæger fra før krigstiden, men stillet i bero paa grund af denne. Den kunde tages frem, saa vi kun manglede at forberede en lovfæstet lægelig helbredskontrol med børn fra spædbarnsalderen til skolealderen. Som ved spædbarnskontrollen skulde det hele være vederlagsfrit. Kjær var straks med paa disse planer, som ogsaa vandt statsministerens bifald. Undervisningsminister *Hartling* forelagde forslaget om skolelæger og Kjær selv et forslag om lægekontrol af de yngre børn. Begge forslag gennemførtes i løbet af første halvaar 1946. Nu havde vi det hele lovkompleks om den vederlagsfri helbredskontrol med vore børn i hus.

Det var det nye: det sygdomsforebyggende og sundhedsbevarende, der nu tonede frem i lovgivning og i sundhedsvæsenets praktiske arbejde.

Det havde ved denne lovgivning været magtpaaliggende for mig, at *princippet: tilbud, ikke tvang* kunde holdes her, som det gjaldt ved anden sundhedslovgivning med de undtagelser, som hensynet til forebyggelse af smittespredning maatte kræve. Med sigte paa forebyggelse af smitsomme sygdomme maatte skolelægekontrollen gøres tvungen, men ikke anderledes, end der blev frihed i valg af læge. Ønsker forældrene ikke at lade kontrollen foretage af skolelægen – uden betaling – kan en praktiserende læge, hjemmets læge, udøve den, men attest derom skal da sendes til skolelægen.

I det samme aar fik vi en lov, der blandt andre bestemmelser gav folkeligt klædebon til Enevældens gamle, men fremsynede bestemmelser om sygehuse.

Det første rigtige sygehus i Danmark var Kgl. Frederiks Hospital, der aabnedes 1757. Det var et sygehus, hvor syge »ved Guds naadige bistand og lægens hjælp samt en god og tilbørlig underholdning kunde forhjælpes til deres førlighed igen . . .«. Det var altsaa et statsligt sygehus. Men med den Kgl. forordning af 6. 6. 1806 blev pligten til at oprette og drive det nødvendige antal sygehuse lagt paa det lokale styre, paa »amtmændene«, som i denne sammenhæng blev til amtsraad og byraad. Paa dette grundlag voksede sygehusene frem, saavel som ved bestemmelserne om sygekasserne og den offentlige sygeforsikrings forbindelse med sygehusene –. Paa samme grundlag blev sygehusreorganisationen af 1932 taget op og gennemført.

Men det havde været dyrt, og driftsudgifterne viste sig at blive endnu dyrere, saa røster om statens deltagelse i disse udgifter begyndte at lade sig høre.

Paa mit forslag nedsatte indenrigsministeren før krigen en kommission, der skulde overveje sygehusenes hele stilling og komme med forslag til en sygehuslov. Kommissionen bestod i det væsentligste af kommunale repræsentanter, jeg blev dens formand. Da krigen var slut, blev der sat fart paa arbejdet, som kommunale repræsentanter i folketinget viste interesseret opmærksomhed – i haab om statsstøtte til kommunerne. I *Lov om sygehusvæsenet af 27. 2. 1946* blev der da ogsaa sikret lovfæstet statsstøtte til sygehusdriften, men ikke til byggeudgifterne, og hele sygehusvæsenets stærke forankring i amts- og købstadskommunerne siden Enevældens dage blev ikke rokket.

For yderligere at sikre kommunerne indflydelse ogsaa ved den statslige behandling af sygehussagerne, hvor amtsraadenes og byraadenes store erfaring og indsigt ikke kan undværes, gav loven bestemmelsen om, at et *sygehusraad* skulde nedsættes. I dette raad, der skulde bistaa sundhedsstyrelsen og raadgive indenrigsministeriet i behandlingen af spørgsmaal vedrørende sygehusvæsen, blev medlemmer, valgt af amtsraadsforeningen, købstadforeningen og Københavns kommune det store afgørende flertal. Sundhedsstyrelsens repræsentant fik som kommitteret samme raadgivende stilling overfor raadet, som sundhedsstyrelsen har overfor kommunerne enkeltvis.

Selv ansaa jeg – og anser den dag i dag – sygehusraadet med dets medlemmer fra folkevalgte raad som lovens mest værdifulde og videst rækkende resultat.

KROGERUP HØJSKOLE

En gang i efteraaret 1946 sad Hal Koch og jeg ved en kop kaffe i snapstinget og talte om den højskole, der skulde blive kronen og afslutningen paa Dansk Ungdomssamvirkes indsats og dets samarbejde med De ældres Raad. Højskolen var nu sikret, og der var enighed om, at vi maatte se at faa Krogerups hovedbygning og have overladt, det var her, vi ønskede skolen bosat. Krogerup ejedes af landbrugsministeriet, men forhandlinger om at faa den smukke, gamle bygning var ikke indledet. Medens vi talte om alt dette, saa vi statsministeren sidde alene med sin kaffe. Vi gik hen til ham og satte ham ind i sagen og vort ønske. Knud Kristensen var, som altid, interesseret og hjælpsom – og ikke langsom. Da landbrugsministeren, Erik Eriksen, i det samme gik forbi, blev han standset af: Erik, kom herhen – vi vil gerne have Krogerup til en høj-

skole. Erik Eriksen sagde ja, men oplyste, at justitsministeriet for tiden havde lejet hovedbygningen til politiskole. Saa afsted til Elmquist, justitsministeren, som var paa sit kontor. Han hørte og forstod, men maatte spørge *Ejvind Larsen,* departementschefen, som havde skolen i sin varetægt. Vi frygtede en første, alvorlig hindring. Men gjorde regning uden Ejvind Larsens forstaaelse af vort ærindes egenart – og betydning. Han lovede uden betænkning at flytte snarest. Med saadanne hjælpere kunde vi jo sagtens spille troldmænd, som tryllede en skolebygning frem paa en dag.

Den 1. december 1946 indviedes Krogerup højskole med kronprinsparret, statsministeren – hele rækken af velyndere og venner af skolen. Indvielsestalen blev holdt af skolens første og højt værdsatte forstander, professor dr. Hal Koch.

Til slut om Krogerup højskoles oprettelse en lille solstraalefortælling.

KRONPRINSESSE INGRIDS FOND

I løbet af sommeren 1945 fik vi gaver til afhjælpning af en formodet mangel paa lægemidler af forskellig art.

Fra den svenske regering kom der en betydelig sending af medicinske præparater, fra et af de engelske Røde Kors selskaber en gave af samme art, der blev overrakt *Kronprinsessen* af prinsesse *Margrethe,* og endelig lignende fra Røde Kors i Canada, overrakt Dansk Røde Kors af ingeniør *Hall,* sønnesøn af statsminister *C. C. Hall.* Alt samledes hos mig som chef for sundhedsstyrelsen og formand for medicinudvalgene, og jeg fik givernes forstaaelse af, at varerne blev solgt gennem de sædvanlige fordelingskanaler til dagens pris.

Pengene samledes paa en særlig konto for sundhedsstyrelsen og overgik til en fond, der blev kongeligt konfirmeret under navnet »*Kronprinsesse Ingrids Fond*«, og som blev knyttet til Krogerup Højskole.

Denne sag vakte opmærksomhed, da den ved skolens indvielse blev offentliggjort. Enkelte knurrede surt over den lidt uregelmæssige handlemaade med at værge pengene mod statskassens velkendte appetit og sikre dem til et godt formaal.

Kronprinsessen havde givet sit navn til *Kronprinsesse Ingrids Fond.* Den halve million, vi havde faaet ind for gaverne, dannede nu denne Fond, der havde til formaal at støtte oprettelse og drift af skolens bibliotek, at støtte studierejser til skolens lærere og at bidrage til skolens kunstneriske udsmykning.

Som formand for fondsbestyrelsen og senere ogsaa formand for skolens repræsentantskab og bestyrelse har jeg bevaret en intim og kær forbindelse med Krogerup Højskole.

KNUD KRISTENSEN

Knud Kristensen, statsministeren, talte ogsaa ved indvielsen af Krogerup Højskole, som han omfattede med oprigtig hengivenhed. Det var her han holdt den dengang saa omtalte tale, hvor han godmodigt harcellerede over sine kritikere og spurgte, om han turde »tale privat« med sine køer i kostalden. Han stod da foran sit sidste aar som statsminister med de voksende angreb for sine yderliggaaende synspunkter paa Sydslesvigspørgsmaalet, hvori han iøvrigt jo fandt tilslutning i endog meget store kredse.

Jeg kendte ikke Knud Kristensen, før vi begge blev medlemmer af Det erhvervsøkonomiske Raad i efteraaret 1939, og han af dette var blevet valgt ind i de nævn, jeg blev formand for. Han overraskede dem af os i raad og nævn, der ikke

tidligere havde mødt ham i samarbejde, ved sin logiske tankegang og sin fremragende evne til i forhandlingerne at finde klare udtryk for sine synspunkter og forslag. Allerede i sommeren 1940 kom jeg Knud Kristensen paa nærmere og snart nærmeste hold. Han blev som før fortalt medlem af »De ældres Raad« og kom dermed foruden med mig i samarbejde med Jørgen Jørgensen, Axel Rosendal og Jens Rosenkjær. I aarene juni 1940 til november 1942 blev han som indenrigsminister sundhedsstyrelsens og min ressortminister. Det gav dagligt samarbejde, som fortsattes over »De ældres Raad« til den næste indenrigsministerperiode i sommeren 1945 og til statsministerperioden, og derefter i folketinget til januar 1949.

Blandt de mange, jeg har mødt i samarbejde, som nu og da blev til venskab, staar Knud Kristensen paa en særlig plads. Ikke i række efter en protokol, heller ikke i første række. For han staar alene – ensom – med sit markante ansigt. Han tilhørte ingen klike, attraaede det heller ikke. Den banale vending »han havde sine meningers mod«, rummer her ingen banalitet, for intetsteds har det været sandere sagt. Han kunde være stejl, ogsaa stædig. Mange fandt i ham det enkle, det primitivt oprindelige – og tog fejl. Knud Kristensen var følsom, sky for at vise det – sammensat. »A har svært ved at tale til overordnede« dækkede beskedenhed, men ogsaa selvbevidsthed eller vel rettere bevidstheden om eget værd – bonden af en slægt, der ikke havde kendt hoveri og herremandsvælde, men fattigdom og nøjsomhed af en mager jord, og som agtede folk efter indre værd og ikke efter klædebon. Den fjernere slægtning, I. C. Christensens stolte ord om at leve paa sit eget og af sit eget var ikke Knud Kristensen fremmed, men hans respekt for mennesket gav ham forstaaelse for kravet om social retfærdighed.

Knud Kristensen var ensom og uden karriere-ærgerrighed. Af pligtfølelse tog han en statsministers byrde paa sig, men satte ikke værdigheden over overbevisning. Jeg var bunduenig med ham i Sydslesvig-sagen og saa med bekymring, hvad den overbevisning vilde koste ham, men ogsaa, at han maatte gaa vejen. Gjorde det uden vaklen – ogsaa maaske med følelse af lettelse ved muligheden for at blive fri som det endelige resultat af kampen.

Han var blevet træt i de aar, ikke alene af det tyngende ansvar og arbejde, men ogsaa af gentagne anfald af aarebetændelse, som han kun meget nødigt viste det fornødne behandlingsmæssige hensyn, og som derfor svækkede ham mere end sædvanligt i saadanne tilfælde.

Han gav sjældent udtryk for denne træthed, som vel ogsaa øgede følelsen af isolation. Som jeg mødte det i et brev af 27/6 1947, sendt umiddelbart efter ministermøde som expresbrev til Oslo, hvor jeg var. Knud Kristensen skriver i dette brev »... at man ligesom saa ofte er misfornøjet med mine dispositioner. Det maa jeg se at finde mig i for den korte tid, jeg har tilbage som statsminister. Det er ved at udvikle sig til et helvede for mig ... Som du vel kan skønne, er mit (humør) ikke overvældende højt. Men det skal du ikke filosofere over, jeg er vant til at kæmpe mine kampe igennem i ensomhed.«

I et andet brev af 17/12 1948 siger han bl. a.: »... husk paa, jeg har jo sagt dig, at jeg var og er en træt mand, og derfor i flere henseender en svag mand.«

Ved valget oktober 1947 gav Knud Kristensen Venstre en større fremgang end længe set. – Selv maatte han overlade pladsen til modstanderen.

Et aarstid efter forlod han folketinget og sit gamle parti – uden klynken, men nok vred over et og andet. – Der var mange,

som havde lært Knud Kristensen at kende som en minister, der satte det saglige hensyn højt uden skelen til partipolitiske hensyn.

I venskab var Knud Kristensen trofast, hans trofasthed rakte langt udover uenighed i politik. Venstre var lidt hurtig til at glemme Knud Kristensen og hans indsats – i hvert fald lade, som om vi glemte ham. Han glemte ikke, hans julehilsener viser det, viser mere end det – jeg føler, naar jeg læser dem, at den ensomme længtes – og jeg havde heller ikke haft tid nok tilovers for den gamle ven.

SUNDHEDSTJENESTEN I SYDSLESVIG

Inden jeg gaar over til tiden for min egen aktive deltagelse i politik, finder jeg her plads til at fortælle om en upolitisk indsats for Sydslesvig, der fik vidtrækkende følger ud i den store Verden.

Engang i 1946 kom to sønderjydske folketingsmænd, Venstremanden *Jørgen Gram* og socialdemokraten *Frede Nielsen*, til indenrigsminister Ejnar Kjær med opfordring til at tage den danske sundhedstjeneste i Sydslesvig, der var startet og blev drevet af et par danske læger, op til undersøgelse med en ændret ledelse for øje. Man ønskede sundhedstjenesten lagt til et særligt udvalg under den danske stat med adgang til at faa bevilget af staten de for driften fornødne midler. Det var jo fra særdeles autoritativ side, anmodning og forslag kom frem, saa sagen blev gjort til genstand for alvorlig og ogsaa velvillig overvejelse og behandling. Som resultat heraf blev jeg samtidig med departementscheferne *H.H.Koch* og *Saurbrey* kaldt til indenrigsministeren, hvor statsministeren ogsaa var tilstede. Her blev vi spurgt, om vi var villige til sammen med de to folketingsmænd og borgmester *Julius Hansen* i København at til-

træde et udvalg, der efter samraad med de to læger skulde overtage driften af sundhedstjenesten. Vi gav tilsagn, jeg skulde være formand for udvalget, som jeg foreslog henlagt under statsministeren. Dette skete, og udvalget begyndte sit arbejde. Sundhedstjenesten fik bevillinger, saa den kunde yde de danske i Sydslesvig god hjælp i den trange overgangstid.

Et særligt initiativ, der fik langtrækkende følger, udgik derfra og skal omtales nærmere. Hen i 1947, før valget og regeringsskifte fik udvalget en anmodning fra Sydslesvig om at tilbyde de danske børn i sundhedstjenestens omraade vaccination mod tuberkulose med B.C.G.-vaccine, som seruminstitutet nu kunde fremstille i virkningsfuld og risikoløs form.

INTERNATIONAL TUBERKULOSEVACCINATION

Et alsidigt udvalg af vore bedste sagkyndige blev anmodet om at vurdere hele sagen. Svaret blev fuld godkendelse af vaccinen, og andragendet blev anbefalet imødekommet. Dette blev forelagt udvalget for sundhedstjenesten, hvor jeg gav tilslutning til at søge sagen fremmet, men kun under den bestemte betingelse, at vaccinationen skulde tilbydes alle børn i landsdelen – saavel de danske som den sydslesvigske hjemstavns tyske børn, men ogsaa børnene fra de mange flygtningehjem. Nationalitet maatte der ikke spørges om, børnene var lige gode og trængte lige meget til beskyttelse mod tuberkulosen. Udvalget gav mig enstemmig tilslutning, saa vejen til statsministeren stod aaben for ansøgningen om den fornødne bevilling.

Knud Kristensen studsede et øjeblik over vort krav om ogsaa at inddrage flygtningebørnene i projektet, men fulgte os. Saa begyndte vi med dr. med. *Johannes Holm* fra seruminstitutet som leder af arbejdet i marken. Men snart spirede planen om

at udvide vaccinationskampagnen til hele det tyske folk, som til sult og savn havde faaet tuberkulosen som en udbredt farsot, der ogsaa truede naboerne. Seruminstitutets direktør dr. *Jeppe Ørskov* besvarede mit spørgsmaal, om vi kunde faa vaccine til saa stort et fremstød, med et: Til hele Verden om du vil! som et stærkt udtryk for sagkundskabens begejstring for planen. Igen til statsministeren, som atter gav sit tilsagn om at faa bevillinger til vaccine og til det vaccinerende personale. Vaccinationen skulde stadig være et tilbud fra Danmark om at ville yde denne hjælp – ogsaa til vor gamle fjende.

Nu var vi imidlertid naaet til tiden for regeringsskiftet. Ministeriet *Hans Hedtoft* traadte til, og statsministeren fandt det betænkeligt, at sundhedstjenesten fortsat skulde ledes af et udvalg under statsministeriet og fik det flyttet til socialministeriet. Personligt delte jeg Hedtofts betænkeligheder, men ønskede at gaa endnu længere og foreslog hele arbejdet, sundhedstjenesten saavel som tuberkulosevaccinationen, overtaget af *Dansk Røde Kors*. Efter forhandlinger mellem udvalget, sydslesvigske danske autoriteter, statsministeren og Dansk Røde Kors gik sagen i orden.

Saavel sundhedstjenesten som den efterhaanden vidtspændende tuberkulosebekæmpelse blev drevet under Røde Kors' tegn, men for midler fra den danske stat. Tuberkulosebekæmpelsen, et U-landsarbejde længe før dette begreb opstod, som i dr. Johs. Holm havde en energisk og inspirerende leder, og som foruden danske ogsaa fik svenske og norske medarbejdere af læger og sygeplejersker, blev succesfyldt. Det blev, som det var naturligt, efter nogle aars forløb overtaget af Verdenssundhedsorganisationen (W. H. O.).

1947–1950

VALGET 1947

Efter modstand i hektisk stigen fra oppositionen, ikke mindst fra Jørgen Jørgensen, ved taler paa møder rundt i landet, og som afslutning paa heftig folketingsdebat med mistillidsdagsorden udskrev Knud Kristensen det valg til folketinget den 28. oktober 1947, der gav Venstre de mange mandater, men ikke gav mulighed for at samle et flertal for Knud Kristensen til at fortsætte under de forudsætninger, han fandt fornødne som grundlag derfor.

Saa dannede Hans Hedtoft sit ministerium, ogsaa en mindretalsregering, men med den sædvanlige radikale støtte, der indtil videre kunde bæres af Jørgen Jørgensens saa ofte udtalte programpunkt: Ingen regering udenom arbejderne.

MEDLEM AF FOLKETINGET
EMBEDSMAND OG POLITIKER

Blandt de nyvalgte folketingsmedlemmer var jeg, valgt af Venstre i Københavns amt (Gentoftekredsen).

Jeg havde i forvejen min dag fuldt optaget af arbejde, saa det var med nogen spænding, jeg imødesaa, hvordan det vilde være muligt derudover at klare den forøgelse af arbejdsbyrden, som folketingsarbejdet vilde medføre. Intet øjeblik faldt det mig ind at søge aflastning ved øget hjælp i sundhedsstyrelsen. Begge dele skulde passes, og jeg tror, at de blev det. En stor fordel var det, at jeg havde mit kontor i Den røde bygning med direkte indendørs forbindelse med rigsdagen. Hvert minut kunde udnyttes effektivt og blev det, naar der var brug derfor.

Selv om jeg troede at kende rigsdagsarbejdet og i forvejen kendte mange af medlemmerne, bød medlemsskabet paa oplevelser, der gav en helt anden indsigt i og forstaaelse af rigsdagslivet, dets arbejdsformer og omgangsformer – hele atmosphæren. Fascinerende ved sit kammeratskab udover partigrænserne, men uden mindste tilløb til »kammeraderi«, ved et samarbejde under samvær ved maaltider og i møderne, hvor baade alvor og gammen kunde trives i gensidig respekt for forskelligartede synspunkter – saa længe der stod mand bag ordet, og ordet ikke blev sveget. I partigruppen kom vi hinanden nær ind paa livet. Der blev diskuteret, og meninger kunde staa stærkt imod hinanden. Partitvang kendtes ikke, kun den selvfølgelige loyalitet, at vi gjorde rede for meninger, der afveg fra partiets almindelige standpunkt, før det kom til udtryk ved afstemning i salen eller i udvalg.

Det er jo nu og da paastaaet, at især Venstre skulde have for vane at kanonisere deres førende folk, især formændene. Er det mon ikke mere folk udenfor partiet, der har givet bidrag til denne paastaaede helgendyrkelse. Indenfor partiet vil det være vanskeligere at finde grundlag for paastanden. Dertil var vi og er vel endnu for kritiske mod hinanden.

Fra den første dag befandt jeg mig godt i folketinget, blev godt modtaget foruden af mit eget parti ogsaa af gamle bekendte i de andre partier – dog, mærkeligt nok, med en vis kølig reservation af enkelte blandt det radikale Venstre – og fandt mange nye bekendte, med hvem jeg kom paa venskabeligste fod, ikke mindst i Socialdemokratiet.

Derimod var jeg forbavset over at møde om ikke direkte uvilje, saa en vis irritation hos statsministeren, Hans Hedtoft, over at møde mig ikke alene i embeds medfør, men ogsaa i tinget som medlem. Det var navnlig under behandlingen af forslaget om at ændre den under Venstre-regeringen nys vedtagne lov

om et nyt sindssygehospital ved Brønderslev, hans utilfredshed med min nærværelse paa begge sider af plankeværket mærkedes. Indenrigsministeren, *Jens Smørum,* lagde ikke skjul paa, at han var lidt ked af hele affæren, som for vort vedkommende kunde afsluttes i fuld forstaaelse, der blev til venskab. Jeg viste ham mit manuskript til mit indlæg i debatten, før jeg holdt talen, som ikke havde nogen kritik af ham, men hvori jeg ubetinget støttede det forslag, som han maatte afvise. – Afstemningen gik os imod, ændringen blev afvist med Socialdemokratiets og de fleste af Venstres stemmer. Jeg mindes endnu med taknemlighed de to socialdemokrater *Bodil Koch* og *Edel Saunte,* som stemte for ændringen. Det samme gjorde socialministeren, *Strøm* – han kom jo fra Aalborg, som stærkt arbejdede for at faa hospitalet placeret der.

Til Strøm fik jeg gjort gengæld, da han havde et lovforslag om skolebespisning. Her gik Venstre stærkt imod, men jeg maatte melde fra i denne modstand. Jeg havde gennem aar arbejdet for en god og sund skolebespisning og havde ogsaa i dette spørgsmaal raadgivet Strøm, som i det hele taget søgte samarbejde med sundhedsstyrelsen overalt, hvor fælles interesser kunde fremmes, og gjorde det oftest under særdeles uformelle samtaler. – Ved afstemningen om skolebespisningen var det mig, som alene rejste mig sammen med Socialdemokratiet – med vor gruppeformand, Erik Eriksens fulde vidende – selvfølgelig maa du stemme for, sagde han.

Disse to begivenheder viser situationer med *spænding mellem embede og mandat,* mellem hensynet til sagligt begrundet standpunkt, som tilmed gennem embedet var tilkendegivet vedkommende minister og ministerium, og den politiske vurdering, som gav i hvert fald partiflertallets standpunkt. Embedets og mandatets indehaver maatte for at kunne løse saadan spænding »kun« kræve respekt for folketingsmandens grundlovsmæssige

ret – og pligt – til alene at følge sin overbevisning og samvittighed saavel overfor embede som mandat. Men det maa indrømmes, at embedsmanden i aktiv politik med en stilling, som ligger i nær forbindelse med ministre, og hvor han skal raadgive og indstille i sager til ministre, kan blive stillet overfor situationer, som kræver – ikke smidighed for saa vidt dette skal dække »vigen« eller svaghed, men som *Hartvig Frisch* engang svarede paa et spørgsmaal herom – »det er kun et spørgsmaal om takt.« – Altsaa fra begge sider.

Af partiet maa der for mandatet kræves frihed og fuld respekt for overbevisningen.

For Venstre var det ganske selvfølgeligt at respektere dette krav. Som før sagt er det ikke den haarde partidisciplin, der har trykket Venstre. Det er sindelaget, der spørges om.

Jeg ved, at mit valg blev drøftet i Den røde bygning. Nogle fandt det vanskeligt at forene embedet med aktiv politik, andre, og blandt dem mennesker, hvis dom jeg satte højt, som bl. a. justitsministeriets departementschef, Aage Svendsen, udtrykte glæde over, at jeg var blevet valgt. De fleste affandt sig med, at som Frandsen havde fortolket lovens ord – og dermed faaet opfattet medicinaldirektørens stilling, kunde det gaa an. – Kun i et tilfælde »knurrede« man fra ministerside, men det døde helt hen. Begge parter maa have haft den fornødne takt.

Senere som forhen har der været adskillige embedsmænd i folketing og i aktivt politisk arbejde, og det har aldrig været blandt de ringeste – tværtimod. Saa lad det da fortsat blive saadan.

Det var med aabne øren og øjne jeg indtog min plads i folketingssalen som medlem af det høje ting. Og meget saa anderledes ud fra pladsen i salen end fra pladsen i embedsmandslogen.

Det var mere end rampen mellem de to rum, der skilte og gav mødet over rampen mellem de to iøvrigt ofte nært samarbejdende partnere: tingets valgte medlemmer og embedsmændene, til raadighed for ministre og de ærede medlemmer, sin særlige tone og holdning. Noget forskellig fra mødet mellem de samme to parter paa embedsmandens kontor, hvor »kredsens folketingsmand« kommer for over skrivebordet til administrationens repræsentant at tale en vælgers sag eller for at ledsage og introducere vælgeren til kontor- og departementschefen, eller til den særligt indflydelsesrige yngste sekretær, som lægger bund i »sagen« og dermed har mulighed for at sætte kursen for sagens sejlads mellem de mange skær forude.

I salen som æret medlem blandt ærede medlemmer blev skellet, om saadant for mit vedkommende havde været, hurtigt brudt ned. Formløst, men virkningsfuldt, som da et medlem fra andet parti, da vi gik fra et udvalgsmøde, kom til at skubbe lidt ublidt til mig og udbrød: det maa du undskylde, men tog sig i det med: men man maa vel ikke sige »du« til saa fin en herre. Svaret kom omgaaende noget lignende som: hold k . . ., vil *du* fornærme mig. Vi var fra da af gode kammerater over partiskellet – og føler at være det den dag i dag, naar vi mødes, men nu udenfor den beskyttende folketingssal.

Skillelinierne mellem partierne stod klare og næsten uoverstigelige under forhandlinger og afstemninger i *Salen*. Det var selvfølgelig ingen overraskelse, men alligevel i enkelte tilfælde skuffende.

Mit eget parti, Venstre, kunde vist tegne sig for de fleste, der »hverken stemmer for eller imod« eller rent ud stemte imod partibeslutningen, men forud havde oplyst det for partiet under sagens behandling i gruppen. Dette være nævnet til det frie og frisindede Venstres uvisnelige hæder. I partigruppens fortrolige daglige møder var forhandlingerne præget af samme re-

spekt for den enkeltes overbevisning, omend den maatte krydse ledelsens og gruppeflertallets stilling til sagen, der var under drøftelse. Disciplinen kunde altid bære saadant, og ingen saa skævt til særstandpunktets mand. Luften forblev ren og frisk.

Anderledes under optrækket til de alvorligere uoverensstemmelser, som Venstre næsten med traditionsbaaret regelmæssighed har oplevet i sin mere end hundredaarige historie. Da har luften været tung, indtil den nødvendige udrensning eller udvandring igen har givet klar himmel – og vendt naboernes skadefro deltagelse og hykleriske bekymring for det gamle partis skæbne til erkendelse af stadig at have samme gamle parti stærkt og ungdomsfrisk foran og imod sig.

I *udvalgene* herskede samarbejdets aand i godt kammeratskab. Her gjaldt det at naa sammen til det resultat, der gavnede folk og land bedst. Her mødte jeg samme tone og gode vilje til at arbejde i fællesskab, som jeg kendte saa godt fra de mange møder med amtsraadene landet over. Det er ikke mindst fra udvalget om civilforsvarsloven og udvalget om revision af levnedsmiddelloven, om kød og mælk, jeg har gode minder om fortræffeligt samarbejde, der gav gode resultater.

Omgangstonen mellem *medlemmerne* var fri og ubesværet, og det faldt mig let at mødes med kollegerne fra de forskellige partier i samarbejde som ved frokost under tillidsfulde og venskabelige former. Adskillige gamle venner mødte jeg, og flere nye venskaber blev vundet.

Foruden i min egen partigruppe var det, som før sagt, især hos socialdemokraterne, jeg lettest fandt mig til rette i et godt kammeratskab. Kun var jeg ikke velset hos dem, naar jeg faldt for fristelsen til en samtale med min yngre, men mangeaarige gode bekendt, kommunisten, professor *Mogens Fog,* og glemte, at skoven ikke var fri for ulve.

De konservative var lidt mere tilbageholdne, formelt kor-

rekte, men venlige. De tøede først op senere, da Erik Eriksen indbød til dans, men snublede i starten. De dansede ellers godt.

Viggo Starcke og hans lille trup sad ved siden af mig i salen og snakkede, saa jeg ikke kunde høre, hvad der kom fra talerstolen. Men han var jo slagfærdig, som da han paa min klage over deres støjen – som om de holdt permanent generalforsamling – svarede: Generaler kan kun holde generalforsamling. De var hjælpsomme – som da min sidemand en dag vækkede mig af dybe tanker – han fandt, at jeg burde rejse mig og stemme paa et af mit partis egne forslag.

De radikale var mig en kilde til forundring, som før sagt og som saa ofte før, men her mere end før. I dette lille parti havde jeg gamle venner, som jeg havde interesser fælles med, og som jeg havde glædet mig til at møde her i centrum for det politiske liv, der saa ofte havde givet vore samtaler indhold og værdi. Jeg blev skuffet. Der var lukket af. Venlige, men forbeholdne svar, naar jeg prøvede den vante aabne spørge- og samtaleform, var ofte partiklanens afvisning. Igen kom jeg P. Munch's afvisning paa de unge studenters henvendelse ihu. Og var det mon ikke P. Munch's aand, der stadig prægede og beherskede de radikale lederes politiske syn og maal. I P. Munch's, foreløbig indtil fem bind, »Erindringer« fandt jeg i den originale tekst saa meget af, hvad efterfølgerne, lærlingene havde doceret som frugt af egen tænkning. Det var ikke alene i den glorværdige radikale regeringstid 1913–1920, at P. Munch efter egne bekendelser i nævnte digre bind styrede hele »holdet« og partiet, men han kunde fortsætte dermed i trofast, stædig fastholden i partierklæringer og program fra 1905 – alt dette, der oprindelig var inciterende udtryk for opbrud, men som saa hurtigt fik karakter af uomstødelige og uforanderlige doktriner.

Manden fra 1905 bevarede sit stærke tag over det radikale

Venstre, udover sin egen parti-tid. Beundrende lærlinge vedgik arv og gæld, ogsaa det bevidste og faste samspil med socialdemokratiet – uanset skriften paa væggen: det fra valg til valg svindende vælgertal. Under den demagogisk klingende devise: dette land kan ikke regeres udenom arbejderne – som en i det mindste daarlig undskyldning for at opgive selvstændighed og liberalismen – bandt de det lille parti fastere og fastere til det store socialdemokrati.

Hvordan saa den næste, i skrivende stund den nuværende generation vil se paa de gamle doktriner og spillet eller kampen mellem socialismen og den sociale liberalisme vil vel snart afsløres – er der mon ikke haab for fremtidig selvstændig politik? – Men det er denne fortids skildringer uvedkommende.

Den korte periode i aktiv politik var ikke begyndelsen til en politisk karriere, saa lidt som afslutning paa interesseret medleven i det politiske liv. Men det var sundhedsstyrelsen, der først og fremmest var min arbejdsplads, hvor en karrieres højdepunkt forlængst var naaet. Jeg kunde i fuld uafhængighed gaa ind i folketingets arbejde i det omfang, det blev mig tilbudt, og hvor mine interesser og evner gjorde det naturligt. Ordførerskaber blev ikke mange, med særlig glæde mindes jeg her Rigsdagsbeslutningen om tiltrædelse af F. N.'s resolution om W. H. O., der blev behandlet allerede i det første halve aar af min folketingstilværelse. Jeg fik her lejlighed til at give udtryk og begrundelse for Venstres forstaaelse og tilslutning. W. H. O. blev en af mine internationale arbejdspladser, som jeg vil vende tilbage til. Ogsaa forslaget om civilforsvaret interesserede mig meget, og saavel ordførerskab som udvalgsarbejdet optog mig. Det samme gjaldt som før nævnt levnedsmiddellovgivningen. Afstemningen om vor deltagelse i oprettelsen af NATO greb mig stærkt. Denne sags historiske perspektiv:

fortsættelsen af Knud den Store's plan om et Nordsøimperium, som ogsaa Churchill har skrevet om, var fascinerende foruden det mere realpolitiske maal.

Men naar alt kommer til alt, var det dog vist forhandlingerne, diskussionerne i de daglige gruppemøder, der stærkest førte mig midt ind i rigsdagens arbejde, gav mig en indsigt i og forstaaelse af arbejdet, som næppe kan naas saa godt ad anden vej. Partiet var efter valget større end længe set og viste en bred og alsidig repræsentation af det hele samfund, fra by som fra land.

Vi begyndte med forhandlingerne om regeringsskifte, hvori det sædvanlige spørgsmaal om, hvad de radikale vilde, der rejste haab hos optimister om nyfødt forstand hos disse, gav liv over begynderdagene.

Senere kom spænding om et uventet formandsskifte – fra den afholdte og dygtige *Edv.Sørensen* til det unge haab Erik Eriksen, som klogeligt nægtede at modtage akklamationen, men krævede afstemning for at modtage valget. Der afsløredes nogle faa nej-stemmer bag klappene.

Det var en forsamling, der rummede mange personligheder, som det var en daglig glæde at møde og veksle tanker og synspunkter med.

Min folketingstid gav mig to rejser med oplevelser, der laa udover det almindelige, den ene helt enestaaende. Den begynder vi med.

Europa-Kongressen, »The Congress of Europe«, i Haag i dagene 7.–10. maj 1948, hvor der mødtes i tusindtallig forsamling repræsentanter for det kulturelle, det økonomisk-sociale og det politiske liv fra Europas lande.

Churchill var det straalende midtpunkt.

Aabningsmødet viste dette: Vi havde alle indtaget vore plad-

ser i »Ridderzaal« med regeringens og byens repræsentanter paa en tribune midtfor en af salens langvægge. Trommehvirvler standsede den livlige samtale. Vi rejste os og modtog prinsesse Juliane og prins Bernhard med følge, som førtes op paa tribunen til deres pladser. I spørgende tavshed satte vi os og ventede – uvist paa hvad. – Igen trommehvirvler, alle rejste sig for at se en lille mand komme alene ind af samme dør som de kongelige kort forinden – Mr. Winston Churchill, Europas redningsmand, »The Saviour of Europe«. Han gik til tribunen, hilste paa prinsessen, der var fungerende regent, og de øvrige notabiliteter, satte sig – og tændte en kæmpecigar. Tobaksrygning var strengt forbudt!

Efter velkomstord fra værtsfolkene holdt Churchill den blændende indledningstale.

Om forhandlingerne husker jeg ikke meget, og de huskes næppe nu af mange. Men om kongressens betydning for Europa-tankens vækst kan der ikke tvivles.

Hvad jeg derimod husker helt klart, er det store folkemøde i Amsterdam, som om søndagen den 9. maj afbrød forhandlingerne i nogle timer. – Her talte Churchill igen og blev overvældende hyldet af den store skare, og her sang vi Europasangen, der var skrevet til mødet og dets haab: *Det forenede Europa.*

Rejsen til Haag med toget gennem Slesvig og Holsten interesserede Knud Kristensen, som her for første gang saa det land, han havde kæmpet saa haardt for, omend paa et grundlag, der efter min mening ikke havde ret meget at gøre med historien. Men jeg afbrød ham ikke, da han talte derom. Sagen var jo slut.

Men paa et andet tidspunkt af rejsen lyttede jeg med stor interesse. *H. Hauch,* Knud Kristensen og jeg sad alene i kupeen. De to gamle talte politik – om partiets personligheder

og især om, hvem der skulde løse af, naar de gamle inden længe maatte give op. Det var overraskende for mig, at de to talte sammen i største aabenhed og fortrolighed uden forbehold og underfundighed. Det var to mænd, der i et aarelangt kendskab og samarbejde havde lært at kende og værdsætte hinanden. Af samtalen husker jeg især deres vurderinger af Edv. Sørensen og Erik Eriksen. De var jo begge i forreste linie, men for de to gamle maatte Edv. Sørensen foretrækkes i hvert fald i første omgang. De var lidt bange for Erik Eriksen. – Var det jyderne, der ikke helt forstod fynboen? –

Rigsdagen modtog en indbydelse til ved en repræsentation paa tolv medlemmer at besøge Underhuset i det engelske parlament i tiden 7.–13. juni 1948. Jeg var saa heldig at blive en af min gruppes deltagere. Heldig, for det blev en baade interessant og meget fornøjelig rejse. Vi blev modtaget og behandlet saavel »med maner« som med stor venlighed.

Underhusets interparlamentariske union indbød til en forhandling, hvor *Thorkil Kristensen* indledte med en tale om den økonomiske situation i Europa. Vi var meget stolte af ham. Han talte uden manuskript, kun med faa notater til vejledning. Unionens formand, selv expert, erklærede i sin tak, at det var den bedste oversigt over disse vanskelige spørgsmaal, han havde hørt.

Ved premierminister *Attlee*'s frokost i Downing Street 10 mødte jeg sundhedsministeren, mr. *Aneurin Bevan*. Han undredes over, at en uværdig tjenestemand kunde faa lov til at deltage i politik, men faldt til ro efter en forklaring af Hartvig Frisch, der som minister var vor leder af delegationen. Saa kunde Bevan og jeg faa en fornuftig samtale om hans ministeriums problemer, deriblandt en forestaaende besættelse af stillingen som chief medical officer, medicinaldirektør. Be-

van var en meget farverig personlighed med et stærkt temperament, men ogsaa charmerende. – Ved samme frokost kom jeg til at sidde ved siden af den unge lord *Henderson,* som dagen i forvejen var blevet udnævnt til minister for spørgsmaal, der bl. a. omfattede Holsten og Sydslesvig. Han erkendte aabent, at han ikke kendte det mindste til hverken Holsten eller Slesvig, saa jeg tilbød, maaske lidt ukorrekt, men venligt at bistaa ham, hvis han ønskede at sætte sig ind i disse for os danske saa nærtstaaende landsdeles problemer. Han har aldrig benyttet sig af mit gode tilbud. Størst interesse for mig ved denne frokost var dog at se den sal, hvor Churchill havde holdt sine kabinetsmøder, og Attlee viste os med stor forstaaelse af vor interesse for hans store forgænger rundt i den del af huset og haven.

Efter den lange indespærring i krigens aar var vore sind saa aabne for oplevelser, at denne rejse med al den gæstfrihed, der blev vist os, gav os minder, mere lysende og uforglemmelige, trods de store ødelæggelser rundt i London, end en rejse under samme forhold, men i en mere »normal« tid vilde have kunnet give. Se heri begrundelse for at have fortalt herom.

VALGET 1950

Saa kom valget oktober 1950, min valgkreds blev delt i to, og partiet krævede en kandidat opstillet i hver kreds, selv om man allernaadigst ikke modsatte sig, at jeg blev opstillet i begge kredse – min egen kreds. Men jeg dumpede som adskillige andre af Venstre, som tabene til trods kort efter dannede regering – ministeriet Erik Eriksen.

Saa var jeg ude af aktiv politik, og det var godt for alle parter, mig selv iberegnet. For en kort tid kunde det overkommes at passe baade mandat og embede uden at forsømme

noget til begge sider og sætte helbredet overstyr. Nu kunde jeg igen give embedet min tid og mine kræfter, fyldt med erfaringer og oplevelser fra livet paa rigsdagen, som jo fortsat vilde forblive et led i mit arbejde, og som derfor blev af værdi for dette arbejde i sin helhed. Alle de bekymringer, som saa omsorgsfuldt var blevet udtrykt overfor mig, fra jeg første gang blev opstillet og især, da jeg blev valgt – at nu vilde sundhedsstyrelsen tage skade o. s. v., blev gjort til skamme. Det modsatte blev tilfældet.

Sundhedsstyrelsen som raadgivende medarbejder ogsaa for de kommunale raad var den store arbejdsmark, der stort set var uopdyrket, da de første spadestik blev taget efter indbydelse fra Hjørring amtsraad i 1927 og fra Aabenraa amtsraad med anmodning om raad og vejledning i den kommunale del af tuberkulosebekæmpelsen.

Jeg har fortalt om dette og om den hurtige udvikling i sundhedsstyrelsens forbindelse med de kommunale myndigheder under voksende tillid i periodens første epoke – aarene 1927–1940.

I besættelsesaarene blev min forbindelse med forskellige kredse rundt i landet forstærket og forøget udover, hvad samarbejdet med det kommunale livs kvinder og mænd gav, ved min deltagelse i »De ældres Raad«, og hvad der fulgte med dette.

Paa samme maade gav min rigsdagstid nye forbindelser og fik mange af de gamle gjort fastere.

Min embedstids sidste tidsrum

1950–1961

Sundhedsstyrelsen var min arbejdsplads, og arbejdet i sundhedsvæsenets tjeneste var blevet fortsat folketingstiden igennem uden afbrydelse og uden svækkelse af fart eller omfang.

Vi stod nu – efter krigen – ved indgangen til den sidste epoke. I 1951 vilde jeg blive 60 aar.

Et tidsrum, som først og fremmest blev præget af fortsat opbygning og forberedelse. Lovgivning blev fremmet, som det vil blive fortalt i det efterfølgende. Samarbejdet med kommunerne blev styrket, indbydelser til at holde foredrag ved de kommunale landsorganisationers aarsmøder blev næsten en fast foreteelse, især for amtsraadsforeningen, og deltagelse i raadenes møder ved behandling af sundhedsmæssige spørgsmaal af betydning og store bevillinger blev hyppige.

Det var *fortsættelse* paa grundlag af det vundne, men der kunde ogsaa vises arbejdsmarker, hvor *høsttiden* med modne frugter nærmede sig.

Blandt disse sidste aar staar kampen mod *tuberkulosen* i allerførste række. – Jeg har skrevet om denne kamp, sidst i min bog om sundhedsvæsenet 1927–61, og holdt foredrag derom mange steder, skal derfor gøre slutbemærkningerne korte og indpasset i stofbehandlingen her.

Vi er ikke mange, der er gamle nok til at kunne huske tuberkulosen som farsoten, der i de mange, mange hjem spredte skræk og ulykke om sig. Dramatiken ved de akut forlø-

bende tilfælde, som skaanselsløst førte til døden i løbet af faa maaneder, er saa ofte beskrevet i litteraturen. Men da aarsagen, tuberkelbacillen, blev fundet i 1882, æggede denne sygdom stærkere end nogen anden lægerne til kamp, der fulgtes af hele folket. Rigsdagen gav love, og Nationalforeningen byggede sanatorier i ly heraf. *Chr. Saugmann,* Vejlefjord, var den ildnende foregangsmand i behandlingen af de tuberkuløse og i kampen mod sygdommen. Saa blev der, som allerede fortalt, i trediverne føjet det forebyggende led til denne kamps virkemidler: tuberkulosestationerne, som efter krigen kunde tage den beskyttende Calmette-vaccination op paa bred front. Tuberkulosen var i stærk vigen, da vi naaede til begyndelsen af halvtredserne – og ved nytaarstid *1957 lukkede Vejlefjord sanatorium* – der var ikke flere, der søgte dertil. Saa gik det hurtigt fremad, eller tilbage om man vil. Sanatorium efter sanatorium blev omdannet til andet brug indenfor sygehusvæsenet. Stationerne forblev som vagttaarne overfor den slagne fjendes mulige modangreb, og i hospitalerne kunde de nye, aktive metoder til behandling af lungetuberkulosen tages op og hurtigt gøre det lille antal af nye tilfælde smittefri.

Som folkesygdom var tuberkulosen forsvundet. Med rette kunde vi herhjemme som i W. H. O. begynde at tale om »udryddelsen«. Men vi har ikke glemt, og vi ved om lande, hvor tuberkulosen staar i fuldt flor. Derfor fortsatte vagtholdet. Som jeg sluttede et indlæg i W. H. O.'s debat om tuberkulosen under generalforsamlingen i 1960: Ogsaa i de højst udviklede lande maa vi behandle tuberkuloseproblemet under den synsvinkel, at *ingen er sikker for tuberkulose, før alle er sikre.*

For *sygehusene* kunde det nok siges, at vi var naaet til en station paa vejen. I stedet for en afslutning stod vi foran den

næste epokes stærke, uafviselige krav. Krav ikke alene til de enkelte sygehuse, men til det samlede sygehusvæsens organisation om at møde den udvikling i sygebehandlingen – i diagnostik og i behandling af syge mennesker – der stod lige foran os, og som vi kunde ane maatte blive af et revolutionerende indhold og omfang.

Vi kunde gaa denne ventede udvikling i møde, opfylde kravene alt som de blev stillet. Nettet af centralsygehuse var spændt ud over landet, grunden for det kommende sygehusvæsen var støbt, og der kunde bygges paa denne grundmur. Og der skulde snart bygges, meget endda. Specialafdelingerne blev i epokens forløb forøget i tal, der rakte langt udover de oprindelige tre. Tilsvarende voksede personalets tal for læger, sygeplejersker og tekniske medarbejdere til laboratorier og meget mere. Det blev i løbet af aarene efter krigen indtil 1961 til investeringer af størrelser, som langt oversteg anelserne ved epokens begyndelse.

De muligheder som udviklingen i fysiken og kemien havde aabnet for undersøgelse og behandling af syge mennesker, naar sygehusene blev sat i stand dertil, enkeltvis og i organiseret samarbejde i et amtets sygehusvæsen eller i endnu større enheder, udover amtsgrænserne, naar dette maatte være hensigtsmæssigt – disse muligheder blev imødekommet. Bevillinger blev givet af de kommunale raad, der havde ansvaret for sygehusvæsenet, suppleret med en betydelig deltagelse fra statens side med bevillinger i henhold til sygehusloven.

Vor tids stolte bygningsværker blev ikke borge og smukke slotte, men sygehuse, menneskekærlighedens symbol.

Det store arbejde med opbygningen af et sygehusvæsen omkring centralsygehusene udover det ganske land blev øvet i enig forstaaelse af arbejdets betydning og værdi.

Enkelte steder blev harmonien brudt med stærke følelses-

udbrud i protest mod omlægninger indenfor det bestaaende. Det kom fra *de smaa sygehuse*. Der var sygehuse saa smaa, at de ikke længere vilde kunne give sygehusbehandling i moderne forstand, saa de som sygehuse maatte betegnes unyttige – hvor vidunderlig og afholdt lægen end var, og hvor hyggeligt der end var for de indlagte patienter. Det var *økonomisk luksus* at opretholde dem, og det var *farlig luksus* i lægelig henseende.

Hvor bygningerne var gode og anvendelige, kunde det lille sygehus gøre god nytte som efterbehandlingssted og fortsætte som saadant i sygehusvæsenet.

Det var dog ikke mange af de bestaaende sygehuse, der paa den maade kom i klemme af den nu saa hurtigt fremadskridende udvikling – højst 5–6, men røret omkring dem, naar »nedlæggelsesplanen« kom frem, var nok til at fylde mange avisspalter, som ikke blev begrænset til den lokale presse, det blev fundet godt stof ogsaa for større kredse.

Disse smaa sygehuse spillede ikke en rolle, der paa langt nær kunde maale sig med den staahej, der rejstes om dem, naar det maatte erkendes, at deres dage var talte.

Helt anderledes var det med *de mellemstore sygehuse* med et større sengetal, men stadig med kun een overlæge, kirurgisk uddannet. De var jo ikke bedre stillet end de berømte »smaa« sygehuse, men de havde samme fortid som de sygehuse, der nu var vokset sig store – til centralsygehusstadet. De kunde ikke uden store økonomiske ofre til erstatningsbyggeri undværes i deres amts sygehusvæsen, dertil var de for store. Men de vilde ikke fortsat kunne yde egentlig sygehusbehandling uden omlægning af deres hidtidige status med den nødtørftigste hensyntagen til specialiseringens krav for øje. – *Her maatte trædes varsomt.*

Det kunde ikke overlades den fornemme, men ensidige sag-

kundskab alene at løse denne sag. Det var jo ikke alene det enkelte mellemstore sygehus' skæbne, det gjaldt, men et gennem aar oparbejdet tillidsforhold mellem sundhedsstyrelsen og sygehusenes ejere og administration og ikke at glemme de højtansete og dygtige kirurger, der havde haft en med rette værdsat lægegerning ved disse sygehuse. Der maatte findes en sagligt forsvarlig løsning, som vilde gøre det muligt at finde plads for de samme sygehuse som deltagere i moderniseringsløbet for et kortere eller længere tidsrum, indtil udviklingen vilde afgøre, hvilket sygehus der kunde fortsætte, og hvilket der tabte pusten og maate give op i fuld forstaaelse fra dets søgningskreds og de bevilgende og administrerende myndigheder, der havde det under sin varetægt.

Vi fandt denne løsning i sygehuset med kirurgisk og medicinsk afdeling, røntgenafdeling og anæstesiologisk specialtjeneste – suppleret med adgang til konsulenttjeneste i andre specialer ved samarbejde med nærmeste centralsygehus. Paa denne maade kunde et mellemstort sygehus bevares ved siden af centralsygehuset, og dommen om dets endelige skæbne udskydes i aaringer – til tiden var moden til dens afsigelse.

I et foredrag ved amtsraadsforeningens generalforsamling i *1959* gjorde jeg op med dette ømtaalelige og vigtige spørgsmaal under titlen: »*Sygehusvæsenet – ved en korsvej*«. *Men vi var da langt inde paa vejen mod delingen af de mellemstore sygehuse – bort fra korsvejen.*

Og tillidsforholdet mellem sygehusene og sundhedsstyrelsen med dens krav og forslag holdt og blev bekræftet, da sygehusforeningen under sin generalforsamling den 25. maj 1961, faa uger før min afgang som medicinaldirektør, udnævnte mig til æresmedlem, det første og hidtil eneste.

I æresmedlemsbrevet siges mange venlige ord, men især de sidste linier glæder mig – jeg maa have lov til at sætte dem

som slut paa dette afsnit af min fortælling – selvros maaske, men dog sagt af andre:

»... For denne mangeaarige fortjenstfulde indsats bringer de danske sygehuse idag dr. Johs. Frandsen en tak, en tak fordi det danske folk selv fik lov til at være medarbejder i dette arbejde. Det danske sygehus blev aldrig et fremmedelement skabt ved magtbud fra oven, dets fremtidige udvikling i samarbejdets og medarbejdets aand vil derfor være sikret gennem tiden, der kommer, til hæder for dr. Frandsen, det moderne danske sygehus' skaber, og til gavn for det danske folk.«

Enhver sag har dog to sider, denne ogsaa. Derfor en efterskrift. En efterskrift, der fortæller om og bekræfter de kommunale raads aldrig svigtende forstaaelse af og vilje til at løse de opgaver og imødekomme de krav, som det voksende sygehusvæsen stillede til de bevilgende myndigheder og dermed til deres vælgeres skatteevne.

Blandt den lange række af medlemmer i raadene, som jeg lærte at kende og fik venner iblandt, maa jeg nævne formanden for amtsraadsforeningen, amtsraadsmedlem, folketingsmand *Alfred Bøgh,* formanden for købstadforeningen, formand for sygehusraadet, borgmester *Woldhardt Madsen* og formanden for sygehusforeningen, amtsraadsmedlem *Poul Stochholm.*

Amtmændene var, paa nær to stive herrer af allerældste skole, alle gode og initiativrige medarbejdere, hvoriblandt jeg havde nogle af mine bedste venner, *Kr. Refslund Thomsen, Kaj Ulrich* og *Povl Holck.*

Der maa samtidig her ydes sygehusadministratorerne, forvaltere, inspektører og direktører den mest ubetingede aner-

kendelse for, hvad de har bidraget til for at føre sygehusudviklingen fremad mod vort fælles maal. Allerede omkring 1930 fik jeg knyttet en sygehusadministrator til sundhedsstyrelsen – midt ind i lægernes kreds. Det var inspektør *H. Chr. Ridter* der – afholdt og respekteret – røgtede sit pionerhverv forbilledligt godt. Direktør *Knud Warming* blev ham en værdig efterfølger.

Det almindelige sygehusvæsen kunde ved denne sidste epokes afslutning ved min afsked fra sundhedsstyrelsen i 1961 afleveres med sygehuse i tidssvarende stand og – især – i en stand, der vilde kunne bære den fortsatte udvikling med nye krav, som allerede pressede paa. Ansvaret for stadig at gaa kravene i møde i videst muligt omfang laa uforandret hos kommunerne med raadgivende, sagkyndig hjælp fra og i samarbejde med sundhedsstyrelsen. *Og flyt aldrig dette ansvar til Staten!*

EN MANGEL

Men der var en alvorlig mangel ved dette, en mangel, som det ikke var lykkedes at faa afhjulpet: *Psykiatrien* havde ikke faaet fast fodfæste i vore almindelige sygehuse. Det var i firserne i forrige aarhundrede, at ansvaret for sygehusplads og -pleje for sindssyge blev flyttet til staten fra de kommuner – amter og købstæder – hvor det som en selvfølge havde ligget.

Staten opførte de store, uhaandterlige sindssygehospitaler. Tilbage i de kommunale sygehuse blev de smaa afdelinger, »celler«, for de akut sindssyge, som maatte holdes isoleret paa vejen til sindssygehospitalet. Kun Københavns kommune fortsatte med selv at varetage ogsaa denne del af sygehusforsorgen.

Det var ingen god ordning. Sindssygdommene fik i behandlingsmæssig henseende en stilling, der blev helt isoleret

fra landets sygehusvæsen, og blev dermed afskaaret fra at faa del i det øvrige sygehusvæsens rige udvikling i dette aarhundrede. Behandling og forskning af sindssygdommene fik ublide vilkaar paa statens sindssygehospitaler, og centralsygehusenes lægestabe maatte savne den fast tilknyttede psykiatriske sagkundskab, som kunde have sat dem i stand til at tage del i det haardt tiltrængte forskningsarbejde.

Vi, sundhedsstyrelsen med konsulenten i psykiatri, overlæge, dr. med. *Carl Clemmesen,* i spidsen, hilste med fuldhjertet støtte et forslag fra den medicinske overlæge ved centralsygehuset i Slagelse, dr. med *Henning Aastrup,* til sygehusets bestyrelse om at faa udskilt fra den medicinske afdeling et antal senge, stor nok til en selvstændig psykiatrisk afdeling, som saa selvfølgelig skulde have sin egen overlæge, en psykiatrisk uddannet speciallæge.

Begrundelsen for dette forslag var den kendsgerning, at den medicinske afdeling konstant havde et betydeligt antal sindslidende patienter, og at den ansete medicinske overlæge ikke vilde paatage sig ansvar for fortsat at behandle disse. – Forslaget vandt bestyrelsens fulde tilslutning. Den psykiatriske afdeling blev aabnet.

Interessen for sagen var vakt i sygehusverdenen – stærkest hos centralsygehusene. Fra sindssygehospitalerne var støtten for et fremstød for psykiatrien ogsaa over de kommunale centralsygehuse dog mildt sagt beskeden, og enkelte var afvisende.

Men tanken: sindssygehospitalet en del – en stor del – af det samlede sygehusvæsen slog hurtigt rod, efterhaanden ogsaa blandt psykiatrikere. Den naaede helt ind i sindssygehospitalernes kreds og blev i princippet fulgt ved planlæggelse af nye sindssygehospitaler (nu statshospitaler) af en mindre, mere rimelig størrelse end de hidtige, og placeret ved central-

sygehuse. En lægelig forbindelse mellem de to sygehuse kunde dermed oprettes og opretholdes, selv om den delte administration vel rummer faren for en dyr dobbeltadministration.

Men der er ikke hæder at hente for nogen i den maade, sygehusene for sindssyge og ikke at forglemme for de sindssyge børn er blevet røgtet i de omtrent hundrede aar, staten har haft ansvaret herfor.

GRØNLAND

Da det efter krigen igen blev muligt at faa forbindelse med Grønland, blev denne fjerne del af Danmark i stærkere grad end sædvanligt genstand for offentlighedens opmærksomhed – med kritik, ikke mindst af de hygiejniske forhold.

Medens vi hernede begyndte at skimte slutfasen af tuberkulosebekæmpelsen, hærgede tuberkulosen stadig Grønlands folk – et letkøbt maal for kritik. Kun glemte man, at vi ikke før krigen havde kunnet starte en kampagne med vaccination. Gentagne forsøg havde vist, at vaccinen ikke kunde taale den lange transport.

Kritikken skød over maalet. Og man glemte at vurdere den uegennyttige indsats, vore læger havde ydet og stadigt ydede under haarde, ofte farlige vilkaar. Men kritikken gjorde alligevel nytte. Grønlandskommissionen blev nedsat og afgav sin betænkning. Der kom gang i den modernisering og udvidelse af sygehusene, som var paabegyndt før krigens udbrud.

Grønlands sundhedsvæsens arbejde med rationel tuberkulosebekæmpelse og med bedre adgang til sygehusbehandling foruden forøgelse af lægestaben, hvor det trængtes, satte hurtigt sine spor med resultater, der kunde ses – og mærkes som fremgang i sundhedstilstanden. Som vejledende i vurdering af arbejdet kan tuberkulosedødelighedens bevægelser godt

bruges. I 1951 var denne 36% af samtlige dødsfald, i 1960 – 4%.

Jeg blev ikke medlem af kommissionen, maaske et udslag af Hedtofts ubehag ved at møde mig som folketingsmand. I hvert fald spurgte han mig en dag, da vi mødtes, hvorfor mit parti ikke havde taget mig med i partiets repræsentation i kommissionen. Jeg kunde kun svare, at skulde jeg have medlemskab der, maatte det være som sundhedsvæsenets repræsentant. – Vi klarede os endda, jeg fik selvfølgelig nær forbindelse med kommissionen, og Venstre var i særlig grad opmærksom paa, at de sundhedsmæssige spørgsmaal blev behandlet i overensstemmelse med sundhedsstyrelsens synspunkter.

MEDICINALPERSONALET

Det staar i loven om sundhedsvæsenets centralstyrelse, at »alle læger, tandlæger, jordemødre, sygeplejere, massører og lignende samt alle apotekere og deres medhjælpere staar under sundhedsstyrelsen . . .«

Det kan jo nok lyde lidt drabeligt og nu og da ogsaa være det. Men forholdet mellem alle disse medicinalpersoner, som de ogsaa kaldes, og sundhedsstyrelsen bør først og fremmest være bestemt udfra følelsen af samhørighed, af forstaaelsen af, at vi er en enhed, hvori hver enkelt paa sin plads er et nødvendigt og uundværligt led i fælles arbejde for at fremme folkesundheden mest muligt. Ansvaret for, at denne samhørighed bringes til veje og stadig styrkes, falder i første række paa sundhedsstyrelsen, personificeret i medicinaldirektøren.

Fra første færd stod det mig klart, at i dette ansvar laa en væsentlig betingelse for, om arbejdet vilde lykkes, og at denne betingelse derfor maatte søges opfyldt, saa langt evner og kræfter vilde række.

Paa forhaand kunde det nok synes at rumme sine vanskeligheder. Baade lægerne og sygeplejerskerne stod med stærke – og selvbevidste – organisationer, som ikke straks fandt partnerskab med øvrigheden for tillokkende. Lad gaa maaske med øvrigheden, der skulde holde justits med de faa overtrædere af ordensreglementet. Men en samhørighed, som vilde kunne true frihed og selvstændighed, var en helt anden og alvorlig sag.

LÆGERNE

Jeg har fortalt om, hvordan jeg søgte frem mod et tillidsfuldt forhold til lægeforeningen med gensidig respekt og uden at sætte selvstændighed og frihed overstyr, saa vi kunde naa frem til samarbejde, hvor det maatte være gavnligt for begge parter – og for samfundet. Det lykkedes, skridt for skridt. Krigsaarene fremmede processen. Mange søgte dengang min støtte, hvor svag den end var, og vi var jo i de aar alle mere venlige mod hinanden, end vi var vant til.

Da vi naaede frem til halvtredserne, var sundhedsstyrelsen og lægeforeningen naaet til at gaa side om side, aldrig arm i arm. Vi vidste, at der kunde komme og maatte komme situationer, hvor vejene forbigaaende, paa et princip eller paa en enkelt sag, kunde skilles. Men det maatte blive en selvfølge, at vi opretholdt altid at være paa talefod i tillid til modpartens reelle hensigter.

Med fuld tilslutning fra sundhedsstyrelsens lægeraad var lægeforeningens formand blevet indbudt til fast deltagelse i lægeraadets to aarlige møder og havde modtaget indbydelsen.

Blandt de forskellige omraader, hvor samarbejdet havde taget og i halvtredserne i forstærket grad tog form, vil jeg omtale et enkelt, som viste, hvor godt vi kunde hjælpe hinanden, naar interesse og maal var fælles.

Sygehusvæsenets udvikling var naaet saa langt, at specialiseringens problemer pressede paa, og nu fra første række. Sundhedsstyrelsen var tidligt opmærksom paa spørgsmaalene om sygehusafdelingernes fremtidige størrelse og om den fremtidigt mest hensigtsmæssige opbygning af sygehusafdelingernes lægestabe. Men sundhedsstyrelsen var ogsaa klar over, at disse spørgsmaal var af saa stor betydning for hele lægestanden, at dens fællesorgan, lægeforeningen, maatte med i overvejelser om deres løsning.

Jeg talte med formanden, dr. *Charles Jacobsen,* og vi enedes om at indbyde en for hele standen repræsentativ forsamling af læger til drøftelse af sagen den 14. oktober 1953. Efter min indledning og paafølgende forhandling blev vi enige om at nedsætte et fællesudvalg, der med professor *Erik Husfeldt* som formand fik den opgave at gennemdrøfte sagen og fremsætte forslag til dens løsning.

Ugeskrift for Læger gjorde i en ledende artikel »Medicinaldirektørens nye initiativ« sagen til genstand for grundig omtale, der sluttede med »Hele den danske lægestand maa derfor føle denne sag som sin«.

Udvalget afgav sin betænkning i sommeren 1955. Den blev læst, ikke mindst af sygehusenes ikke-lægelige myndigheder.

De rejste problemer og spørgsmaal blev ikke endegyldigt løst med betænkningen, men diskussionen fortsattes, er i fuld gang den dag i dag. De nu diskuterende synes dog at have glemt forgængernes arbejde. Paa den maade bliver der igen plads for et helt nyt og friskt initiativ.

Alt som lovgivningen om det sygdomsforebyggende arbejde tog form, og dette arbejde begyndte at kunne mærkes af lægerne samtidig med en tilsvarende eller maaske større aftagen

i den kurative side af den praktiserende læges arbejde, rejstes spørgsmaalet om dennes, den praktiserende læges fremtidige stilling i forhold til de allerede mærkbare og efterfølgende forskydninger i virkeomraadet.

Den almindelige danske lægeforening viste mig i løbet af den sidste halve snes aar en uforanderlig tillid og venlighed. Stærkt fandt dette udtryk ved foreningens 100-aars jubilæum den 1. september 1957, hvor jeg var opfordret til sammen med formanden, dr. Charles Jacobsen, og universitetets rektor, professor *Erik Warburg,* at tale ved jubilæumsfesten, der blev holdt i Københavns universitets festsal. – Dagen forud havde jeg faaet den *Barfred-Pedersen's æresgave* overrakt af foreningens formand. Det var første gang, denne pris blev givet til en, som ikke var medlem af lægeforeningen. Dr. Charles Jacobsen sagde i sin tale bl. a.: »Det er vort haab, at De vil føle det som et ganske særligt udtryk for den danske lægestands taknemmelighed og for vort ønske om at hædre Dem . . .« og senere, hvad jeg var særlig glad for: »Over eventuelle betænkeligheder ved at give prisen til vort medicinalvæsens højeste embedsmand sejrede aldeles følelsen af, at De i hele Deres embedsvirksomhed har følt Dem som læge«.

Lad mig fortsætte – da jeg nu er i gang – med at fortælle, at samme lægeforening med enstemmig tilslutning fra samtlige lokale afdelinger fik mig til at staa for en maler, *Harald Hansen,* der gjorde et billede af mig, som med en tale af den daværende formand, professor *Holger Ehlers,* blev afsløret paa min 70-aars dag og ophængt i Domus Medica.

Blandt formændene i lægeforeningen staar *Charles Jacobsen* stærkt i min erindring, men ogsaa *Skot-Hansen, Mogens Fenger* og *Holger Ehlers* ydede meget værdifulde bidrag for at

fremme og styrke samarbejdet mellem sundhedsstyrelsen og lægeforeningen.

Den praktiserende læge var stadig for mig, som han havde været, da jeg valgte at ville være læge, og som han endnu var for de fleste, »doktoren«. Saa var der jo rigtig nok specialisterne, som havde faaet større indsigt i dele af lægens kunst og videnskab end vor huslæge, familiens læge, der kendte til det hele og navnlig til sammenhængen mellem specialisternes stykker af helheden. Spørgsmaalet var nu, om han kunde bevares eller vilde blive trængt over i en kunstig specialist-krog – indtil der ikke var brug for ham længere. Jeg maatte gøre oprør mod den tanke og være med til at finde vej frem for vor »doktor«s fremtid ogsaa i forebyggelsens tidsalder. – Han maatte blive ved med at være *»den centrale skikkelse«* i sygebehandlingen, der begynder hos ham, ofte fuldendes, men ogsaa ofte henvises til sygehus eller specialisten. Og central i det lægelige forebyggelsesarbejde – vaccination saavel som lægelig kontrol med børn, gravide o. s. v.

Jeg har i aarene, der gik, ofte og oftere efterhaanden som diskussionen om lægernes fremtidige arbejdsforhold og -form tog til, hørt mit »den centrale skikkelse« nævne med overbærende smil som en fornøjelig fortalelse. Smilet til trods er det dog forblevet min sikre overbevisning, at *vi i den praktiserende læge har et grundlæggende led i sygebehandlingen,* og at vi bittert vil fortryde, hvis vi en dag i beundring for, hvad vi saa fremmede gøre, vilde prøve at erstatte den erfarne familielæge med »sundhedscentre« i sygehuse eller slet og ret udadgaaende lægehjælp fra sygehuse ved disses stadigt skiftende læger. Jeg kan ikke glemme, hvad en af standens førende blandt de praktiserende læger sagde en aften i »familiekredsen«: »Ja, jeg blev ikke specialist og kan ikke manøvrere de store undersøgelsesmaskiner, men – jeg kan dog altid

se, om et menneske er syg.« – Det første fornødne for en læge!

I foredrag og ved indlæg under forhandlinger ved lægemøder har jeg gang paa gang talt om den praktiserende læges fremtid under den udvikling, der nu saa stærkt griber ind i hans arbejdsomraade. – Tiden vil vise, om mit og andre ligesindedes raab blev hørt eller tabtes i ørkenen. Vi naaede i hvert fald hverken til vejs ende eller blot til en vis afrunden af problemet.

En særlig plads i min erindringsverden har min medvirken i et forsøg paa at bygge en ramme om lægernes velkommen til de medicinske kandidater, der lige har forladt universitetet og sidste eksamensbord – et velkommen som læger i lægernes lag.

I 1940, hen paa efteraaret, kom den daværende formand for lægeforeningen, overlæge, dr. med. Mogens Fenger og hans broder, sekretær i foreningen, dr. *V. A. Fenger,* til mig i mit kontor i sundhedsstyrelsen. Deres ærinde var at tale med mig om muligheden af at give de unge medicinske kandidater deres *autorisation under højtidelige og festlige former.* Hidtil var autorisationsdokumentet blevet sendt med posten. Tanken var udgaaet fra Foreningen af yngre Læger og blev nu ført frem med stor varme af brødrene Fenger, der havde saavel lægeforeningen som Det medicinske Selskab i København bag sig. Hertil ønskede de sundhedsstyrelsens medvirken.

Planen var, at de to foreninger i fællesskab skulde indbyde de unge læger umiddelbart efter deres eksamens afslutning – altsaa to gange om aaret – til aftenfest og i festdragt i Domus Medica.

Den højtidelige del af festen skulde bestaa i velkomsttale af en af værterne (paa skift mellem de to foreninger). Medicinaldirektøren overrækker saa autorisationsdokumentet til

hver enkelt med haandtryk og taler til de unge læger. Derefter tale af en af værterne indbudt læge. Afslutningsord med indbydelse til festens anden del: smørrebrød m. m., sang og taler o. s. v.

Jeg gik med og lovede at udfylde sundhedsstyrelsens andel bedst muligt. Det var i besættelsestiden. Vi trængte alle til at rykke tættere sammen, de første aars fester blev præget heraf. I det gamle Domus Medica var der rigelig plads, saa et stort antal læger udover de agerende kom og kastede ekstra glans over de unges fest. Senere, da vi stod uden hus, blev festerne holdt i konsistoriets sal, i mørklægningstiden om eftermiddagen. Men vi holdt fast ved festerne, der snart fandt fast form og blev tradition. Et enkelt hold fik vi ikke samlet, risikoen skønnedes for stor – min datter var paa det hold.

Vi fik et nyt Domus Medica med mindre plads. Gæsternes antal blev stærkt begrænset, men festerne fortsattes. Saa kom Aarhus til, det blev for mig 4 fester og 4 taler om samme emne. Kun ganske faa – to eller tre – gange maatte jeg sende en af sundhedsstyrelsens overlæger i mit sted. Jeg gjorde det nødigt, det var mig en glæde at være med til at holde traditionen, som jeg fandt værdifuld. De unge fik jo paa denne maade, som tilsigtet, fra første dag foruden med sundhedsstyrelsen forbindelse med deres fremtidige organisationer og mødte de ledende indenfor disse i kammeratligt lag og deres »gamle« lærere paa lige fod.

I begyndelsen arbejdede jeg meget med min egen tale. I besættelsestiden var der jo en særlig stemning, der gav baade et tryk og en inspiration. Senere følte jeg at maatte være paa vagt overfor rutinemæssige gentagelser. Uden grund, auditoriet var jo ungt og friskt hver gang.

Jeg var altid glad for at møde disse unge, men om de var særlig henrykte for at høre mig, er en anden sag, den lader

jeg ligge. Jeg vendte ofte tilbage til »kaldet« – sindet – »lægesindet«:

> »I vore dage er det sommetider svært at finde *lægesindet* – det sind, der finder sin næring i sygestuen, hvor læge og patient mødes, hvor lægen ganske ufortjent faar den kostelige gave at møde et andet menneske, der i sygestuens spænding mellem liv og død giver ham sin ubegrænsede tillid.«

Men vi magtede ikke at skabe en tradition, der kunde holde udover vor egen tid. Den 28. juni 1961 uddelte jeg for sidste gang autorisationer til det københavnske eksamenshold og holdt min sidste tale.

Universitet, fakultet tog saa arrangementet under sine vinger – men det blev en helt anden historie.

TANDLÆGER

Der staar i dag som i den første lov om sundhedsvæsenets centralstyrelse og næsten som i en bisætning, at »tandlægevæsenet« ogsaa hører til under sundhedsstyrelsens varetægt. Det har altid naget mig, at tandlægen dermed paa en maade er sat udenfor lægens verden. Og jeg har gjort, hvad jeg har formaaet, for at faa begge parter og samfundet i sin helhed til at forstaa,

at *odontologien,* tandlægevidenskaben, er et uundværligt led af den lægevidenskabelige verden, og – at *tandlægen* er en uundværlig speciallæge i lægekunstens verden.

I stedet for selvstændige højskoler for uddannelse af tandlæger burde vi have sigtet efter selvstændige afdelinger af de lægevidenskabelige fakulteter ved vore universiteter.

Tandlægens historie som medicinsk person kan ikke skrives

endnu. Jeg har skrevet andetsteds om denne sag, nøjes derfor her med disse faa linier for at give mit syn paa og retningslinien for mit arbejde med tandlægevæsenet og for tandlægen.

SYGEPLEJERSKER

Om sygeplejerskerne er der fortalt. Forskolen i Højskolen med Testrup som foregangsstedet stod i løbet af trediverne som det grundlæggende led i sygeplejeuddannelsen. Dertil kom sidst i trediverne det afsluttende, tredie led med kursus for fortsat uddannelse ved Aarhus universitet.

I løbet af vor sidste epoke, halvtredserne, fik sygeplejerskeuddannelsen sin endelige form med *Lov om sygeplejersker* af 25.5.1954.

Hovedleddet, mellem forskolen og universitetets fortsættelsesuddannelse, den 3-aarige uddannelse paa sygehusenes skoler, blev nu lovfæstet med fasthed og ensartethed i lærestof og undervisning.

Det var slutresultatet af mange aars forberedende arbejde, først og fremmest af sygeplejerskerne selv i Dansk Sygeplejeraad under Maria Madsens ledelse, men i lige saa høj grad af sundhedsstyrelsens sygeplejeafdeling, der blev saa dygtigt ledet af Eli Magnussen, bistaaet af Maja Foget.

Ikke alle var lige lykkelige over det nye, som kom med loven. Konservative sygeplejersker sammen med lige saa konservative overlæger ved sygehusene havde svært ved at forsone sig med ændringerne i gammel skik og gamle vaner. Men alt rettede sig, og alle vi, der havde arbejdet paa at naa dette resultat, var glade over at være naaet til vejs ende. – Sundhedsstyrelsens sygeplejeafdeling fik meget mere arbejde, men vi søgte at klare dette uden at stille større krav om mere personale end nødvendigt.

Det maa nævnes til slut, at Aarhus-skolen i 1958 fik egen bygning og gennem Dansk Sygeplejeraad en kollegiumbygning. Samtidig et nyt navn: »*Institut for syge- og sundhedsplejersker ved Aarhus Universitet*«.

APOTEKERVÆSEN

Apotekervæsenet er underlagt sundhedsstyrelsen – d. v. s. medicinaldirektøren i samarbejde med farmaceuter. Det har ofte tiltrukket sig ressortministerens opmærksomhed. »Billiggørelse« af medicinen har været et attraaværdigt maal for politikere. Enten ved at skære af apotekernes indtægt eller, hvad der er mere virksomt og bedre begrundet, ved at give statsstøtte til de uundværlige og livsvigtige lægemidler, der til gengæld alle er rene industriprodukter.

Derfor er apotekerloven blevet revideret med kortere tids mellemrum.

Jeg var dog ikke medlem af de forberedende udvalg, blev vist ikke anset for tilstrækkelig »apotekervenlig«. Dette var baade forkert og rigtigt, hvis man derved forstod, at jeg ansaa en tilbundsgaaende revision for nødvendig. En revision, der fik som maal en ordning, der tog fuldt hensyn ogsaa til medicinindustriens forhold og hele stilling som en faktor af betydning for vor økonomi gennem den stadigt voksende export – en export, som i 1960 havde naaet 170 millioner kr. Skulde en læser ønske dette mit syn paa apotekervæsenet uddybet, maa jeg henvise til min forannævnte bog.

Det daglige arbejde med administrationen af apotekernes sager røgtede jeg bedst muligt efter gældende lov og havde i dette stor glæde af at møde personligheder som apoteker *Alfred Benzon,* igennem en menneskealder apotekerstandens højtbegavede første mand, og apoteker *Aug. Kongsted,* den

fantasirige og fremsynte grundlægger af den danske medicinindustri.

UDOVER LANDEGRÆNSER

Et sundhedsvæsen vil altid være nationalt i den forstand, at det er tilpasset samfundets hele struktur og lovgivning. Men som lægevidenskaben og lægekunsten er alle lægers fælleseje, som de samles om over landegrænserne, er sundhedsvæsenets problemer og saglige indhold saa ensartet fra land til land, at udveksling af viden og erfaring vil kunne være særdeles udbytterig. Og omvendt isolation i nationalt sig selv nok vil være hæmmende, til skade for en sund og naturlig udvikling i samklang med den internationale videnskabs forskningsresultater.

Sundhedsstyrelsens forbindelser udover vore egne grænser var svagt sidst i tyverne. Dens konsulenter, navnlig dr. Thorvald Madsen, der var formand i Folkeforbundets hygiejnekomite, var til gengæld særdeles godt orienteret og personlig kendt i den lægevidenskabelige verden, saavel som ved internationale hygiejnekongresser og ved forbindelser med hygiejniske instituter.

ROCKEFELLER FONDEN

Rockefeller Fonden, der var den store igangsætter af arbejde for sygdomsbekæmpelse rundt i Verden, havde søgt og faaet en svag forbindelse med sundhedsstyrelsen samtidig med, at seruminstitutet og universiteterne derfra fik stor støtte til videnskabelige instituter.

Rockefellerfondens repræsenanter var energiske i deres søgen efter forbindelse og samarbejde med os, og der kom hur-

tigt efter min tiltræden 1927/28 en intim og for os fordelagtig forbindelse i stand, som det er fortalt i det forudgaaende. Forbindelsen blev afbrudt i 1940, og efter 1945 overtog Verdenssundhedsorganisationen (W. H. O.) for vort vedkommende Rockefellerfondens internationale funktioner.

NORDEN

Forbindelsen med sundhedsstyrelserne i Norge og Sverige tog jeg som før sagt op kort efter min udnævnelse. Navnlig med Sverige havde vi adskilligt samarbejde af praktisk art, ikke mindst i besættelsesaarene – i personligt venskab med kolleger i Stockholm. Ogsaa fællesmøder, der som tidligere fortalt fik officielt præg efter krigen, da Nordisk Raad tog affære.

ISLAND

Af helt anden og stærkere personlig karakter var forbindelsen med *Island* tidligt blevet – siden 1931.

Den fortsattes og forstærkedes paa sin vis krigs- og besættelsestiden over, paa trods af Islands endelige og fuldstændige adskillelse fra Danmark i 1943.

For de 12–14 unge islandske læger, de fleste med familie, som blev her, isoleret fra deres land, lykkedes det at skaffe arbejde i uddannelsespladser og økonomisk støtte, naar det var nødvendigt. De ikke alene kom igennem den vanskelige tid, men naaede at faa gennemført saa god en uddannelse, at vi i 1960 fandt flere af dem i førende stillinger ved universitetet i Reykjavik og i Islands offentlige sundhedsvæsen.

Ogsaa efter adskillelsen fortsatte islandske læger med at søge til vore sygehuse for uddannelse. Det var en glæde stadig at kunne hjælpe dem, naar de søgte til mig, for, som en af dem

svarede mig paa et spørgsmaal, om han havde været hos den islandske ambassadør, – »de sagde i Reykjavik, at jeg skulde først gaa til Dem«.

I 1960 var min kone og jeg for anden gang i Island, denne gang som universitetets gæster. Vi mødte et Island, det nye og unge Island, der i sin vitalitet og dristighed virkede overvældende paa os. Det gjaldt Reykjavik, nu en hovedstad med universitetet, vor vært, eksponenten for et kulturliv, der blomstrer side om side med teknikens revolutionerende omformning af det praktiske liv, med Alting og regeringssæde – alt hvad der hører en hovedstad til. Og det gjaldt hele landet, dets fiskeri og ikke mindst landbrug og kvægbrug i stærk udvikling.

Men som i 1931 stod jøkler og vandfald i al sin majestætiske storhed. Endnu kunde vi besøge Bergthorsvold, Hlidarende og Egil's Borg, og endnu kunde vi paa vejen til Akureyri se nogle af de gamle gaarde, som var det Island, hvorom den norske digter *A. Munch* kunde skrive »blev der paa Island bevaret og lagt livssæd for kommende dage«. I disse gaarde levede gaarsdagens enestaaende bondesamfund, der kunde leve og overleve med dets særprægede kultur i behold uden rygstød i byer og uden bykultur, men med Thingvalla, Holar og Skalholt.

Foruden alt dette endnu et møde: med trofastheden hos islændingene. Ganske vist havde lægerne for mange aar siden taget mig ind i deres kreds som æresmedlem af lægeforeningen – men nu opdagede vi, at vi stadig ikke var glemte, tværtimod. Ikke alene »mine egne«, men ogsaa læger, som var rejst for at høre mine foredrag og for at være sammen med os i 1931, dukkede op, hvor vi kom frem, for stilfærdigt at sige et tak for sidst.

Fra *Asgeir Asgeirson,* Islands præsident, da vi besøgte

præsidentparret paa Bessastaðir, som fra Islands læger og fra saa mange andre mødte vi dette hjertelige velkommen, som sagde, at det havde baaret rige frugter, hvad vi aftalte i 1931, om i hvert fald at holde sammen om de unge læger og deres uddannelse. Nu var det ikke alene disse læger, men universitetet og andre, der mindedes og værdsatte det brobygningsarbejde, som Islands og Danmarks læger med de styrendes fulde tilslutning dengang grundlagde.

Da vi en meget tidlig morgenstund samledes til et sidste farvel paa flyvepladsen, spurgte en af lægerne min kone: »Hvad har nu gjort størst indtryk paa Dem ved dette besøg?« – Uden tøven, maaske til hans forbavselse, kom svaret: »Jeres taknemlighed«.

Vi rejste hjem fulde af beundring og fulde af taknemmelighed mod dette folk, der havde taget os ind i sin vennekreds.

W. H. O.

Rockefellerfondens folk, som i aarene før krigen ofte besøgte Danmark, ogsaa mig, stod alle i et verdensomspændende arbejde og var præget deraf. De kom ikke som amerikanere men som repræsentanter for den fond, der alene krævede forhandling og samarbejde med de lande, fonden traadte i forbindelse med.

Jeg lærte meget af disse kolleger og venner – kom fri af mange fordomme i vurdering af andre lande og mennesker.

Det var dog først, da jeg kom midt ind i det store verdenssamfunds udsendinge til Verdenssundhedsorganisationen (W. H. O.) i en stor sammenblanding – brune, hvide og sorte i de forskelligste dragter og af de forskelligste samfundssyn og livssyn, at jeg lærte – een ting: at vi alle er mennesker, som bag alle »omsvøb« er saa meget lig hinanden, at vi kan naa

hinanden, hvor fælles nød kun virkningsfuldt kan imødegaas i fællesskab.

Fra den første generalforsamling i 1948 til og med forsamlingen i 1961 deltog jeg i disse aarlige møder som medlem og leder af den danske delegation. Senere føjedes hertil Europa-regionens aarlige møder og andre møder i særlige udvalg.

Men det var de store aarlige møder i W. H. O., hvor budget og arbejdsplan for næste aar blev diskuteret og lagt, der var den store og lærerige og farverige oplevelse aar efter aar.

Over lande- og sproggrænser voksede samfølelsen, kammeratskabet frem. Diskussionerne kunde afsløre store uenigheder og blive faretruende skarpe, men organisationen holdt, og budgettet kom med de sædvanlige spareskrammer hvert aar igennem. Ganske vist holdt Sovjet med dets randstater sig i nogle aar udenfor, men vendte tilbage og tilmed i bedre humør. Det egentlige Kina holdt sig udenfor, vilde først have Formosa-Kina smidt ud – og det skete ikke.

Mange af dem, jeg mødte, mindes jeg med glæde, men det blev kun med de faa, forbindelsen kunde holdes vedlige. En af dem var den mangeaarige indiske sundhedsminister i Nehru's regering, prinsesse *Amrit Kaur* – indtil døden afbrød. Hun var fyrstelig i sine smukke dragter og selv smuk, men kunde være lunefuld. Højt begavet og med personlige forbindelser i de indflydelsesrige kredse i mange lande fik hun selv stor indflydelse i W. H. O. i dens første aar. Nu og da var jeg under møderne blandt hendes gæster til middag. Hun havde været Gandhi's sekretær i 16 aar og var selv kristen, meget interesseret i Grundtvigs folkehøjskole og folkelige syn. Hun hørte gerne herom og var en interesseret gæst paa Grundtvigs højskole ved Hillerød, da vi sammen besøgte den.

Men naar hun ikke fik sin vilje eller rettere ikke fik følgeskab trods forslag herom ved afstemninger i forsamlingen, var en forbigaaende unaade en vis. – Vi mødtes igen senere som vore landes præsidenter i Røde Kors ved de internationale præsidentmøder og holdt da sammen i erindring om gamle dage.

Der er mange andre, som jeg kunde fortælle om, men det tillader hverken pladsen eller læsernes taalmodighed.

Det er staterne, der optages som medlemmer af W. H. O., og hvert land kan sende til aarsmøderne sin delegation, som kan bestaa af indtil tre ordinære medlemmer, suppleret med et ubestemt antal sagkyndige.

Det var fortrinsvis læger, som kom fra de mange medlemslande. Ikke sjældent mødte dog ministre, der gerne tog rejsen og oplevelsen ved disse møder, men som ikke ydede større bidrag til arbejdet, der i begyndelsen varede i adskillige uger, senere kun knapt 3 uger.

Foruden delegationsformanden, som jeg var, bestod vor delegation af børnelægen, professor *Oluf Andersen* og – efter et par aars sekretærstilling ved delegationen – i adskillige aar tillige af fuldmægtig i indenrigsministeriet, *Bendt Sørensen.*

Bendt Sørensen blev ikke alene os læger, men snart selve organisationen en værdifuld lovkyndig medarbejder. Med iver kastede han sig over organisationens love og bestemmelser og over de mange juridisk-administrative problemer, der opstod under forsamlingens møder. Han naaede at trænge saa dybt ind i dette stof, at organisationens egen jurist drøftede sine sager paa lige fod med Bendt Sørensen. Det viste mig, at jeg havde set rigtigt, da jeg henstillede til indenrigsministeriet, at en jurist skulde være delegationens tredie medlem. Det var da ogsaa en selvfølge, at denne ordning skulde fort-

sættes, da Bendt Sørensen forlod indenrigsministeriet, for at blive direktør i lægeforeningen. Han efterfulgtes af ministeriets departementschef, *J. Zeuthen,* som hurtigt fandt sig til rette. – Oluf Andersen gjorde mig en stor tjeneste ved for en valgperiode at paatage sig medlemskabet i den af forsamlingen valgte bestyrelse, da Danmark opnaaede valg hertil. Jeg kunde ikke afse tid til de to aarlige møder, dette hverv medførte. W. H. O. mistede intet herved, Oluf Andersen blev ved sin dygtighed og vennesælhed et skattet medlem.

Det var store og meget interessante opgaver, W. H. O. fik at arbejde med. Malariaen var den største. Det blev i 1955 vedtaget, at bekæmpelsen af malariaen, menneskehedens frygtelige svøbe, skulde tages op af W. H. O. og søges løst som et arbejde udenfor de af budgettet afstukne opgaver. Financieringen skulde løses ved frivillige bidrag fra medlemslandene og udover det ordinære medlemsbidrag.

Men det gik trægt med denne financiering. Kun U. S. A. gik ind for opgaven med meget store bidrag, der for en tid kunde fortsætte Rockefellers og en anden stor verdensorganisations forudgaaende iværksatte kamp mod malariaen. Men man øjnede katastrofen: mangel paa penge – og det var mange penge, der skulde bruges. Saa besluttede W. H. O.'s generaldirektør, dr. *Candau,* og dens chef for finansafdelingen, mr. *Siegel,* at besøge medlemslandene og lægge situationen frem i al sin alvor. – Siegel kom hertil engang i vinteren 1959/60. Jeg havde forberedt hans besøg hos udenrigsminister *J. O. Krag* og indenrigsminister *Søren Olesen* og finansminister *Viggo Kampmann.*

Sammen gik vi til ministrene og mødte forstaaelse og vilje til at faa Danmark med i denne sag med et passende beløb. De følgende dages forhandlinger, der endte med udenrigsministerens ansøgning til finansudvalget om en bevilling paa 1

million kr. for det indeværende aar og tilsagn om et lignende beløb for hvert af de følgende fire aar – ialt 5 millioner kr. fra Danmark, som ikke længere selv kendte malaria. Ansøgningen blev bevilget. Sjældent har jeg været saa glad og tillige lidt stolt paa mit lands vegne, som da jeg kunde meddele forsamlingen dette resultat, der tilmed viste sig at være det næststørste af de foreløbigt indkomne bidrag – vi blev placeret næstefter U. S. A.!

Iøvrigt varede frivilligheden ikke længere end til det følgende aar. Den holdt ikke, saa malariabekæmpelsen maatte overføres til det ordinære budget. Men indsamlingen havde alligevel baaret frugt. Arbejdet var sat i gang og kunde fortsættes. Malariaen er paa retur – arbejdet, et kæmpearbejde, begynder at vise store resultater.

For W. H. O. gælder det som for alle organisationer, der bygger paa medlemmer og medlemsbidrag, at succesen afhænger af sekretariatet, at det er dygtigt nok – og stort nok. W. H. O.'s sekretariat med generaldirektøren i spidsen rummer i sin stab, der nu er naaet op paa 7–800 personer, saa stor en sum af viden og arbejdsdygtighed, at den kan paatage sig de meget store opgaver. Den gør det, den løser de store opgaver, men der er mere foran.

W. H. O. er helt centralt placeret i det store humanitære arbejde, der nu af U-landshjælp og andre F. N. organisationer er i gang verden over i næstekærlighedens navn – som ogsaa Røde Kors er det og derfor i voksende samarbejde med W. H. O. – eller omvendt.

To begivenheder staar tilbage i denne meget kortfattede fortælling om mine oplevelser i og med W. H. O.

Først den store oplevelse af vidtrækkende betydning for vort land.

W. H. O. er delt op i seks regioner ledet af regionalkomiteer med hver sin regionale administration med direktør og stab.

Europa-regionen havde i sine første aar ikke egen bopæl, men holdt til i Genève i kontorer sammen med W. H. O.'s hovedsæde. Snart, først i halvtredserne, blev spørgsmaalet om at give regionen selvstændige kontorer udenfor hovedsædet dog brændende, ikke mindst paa grund af pladsmangel.

Jeg havde sat mig for at forsøge at faa regionalkontoret placeret i København, naar det skulde flytte fra Genève, og begyndte derfor at orientere mig hos regionalkomiteens medlemmer, der omfattede en repræsentant for hvert medlemsland. Begejstringen eller blot interessen for min plan var ikke overvældende til at begynde med hverken herhjemme eller ude. Sagen skulde afgøres ved et regionalmøde i København 1953, hvor jeg præsiderede.

Ni lande eller byer konkurrerede. Vi eller jeg tabte glat. Genève vandt med et tilbud om selvstændig bygning, men faldt fra kort tid efter og gav dermed nyt haab for mig. Med fuldmagt fra regeringen, som dog ikke viste større tiltro til planen, tog jeg fat igen med fornyede korrespondancer og forhandlinger med komitemedlemmer.

Et aar efter, i maj 1954 mødtes komiteen igen med denne sag som eneste punkt paa dagsordenen. – Og saa vandt vi. Slutspurten, mellem København og Nice, gav 11 stemmer til København, 10 til Nice.

1957 kunde kontorerne flyttes til København, til en nybyg-

ning paa Scherfigsvej. W. H. O.'s generaldirektør, dr. Candan, kom til aabningshøjtideligheden for af statsminister *H. C. Hansen* at modtage nøglen til W. H. O.'s Europa-regions nye hjemsted.

Det var den første internationale organisation af denne størrelse, der fik sæde i Danmark – ja i hele Norden.

Den anden oplevelse var af rent personlig art – og derfor ikke i rang med den første.

Den 11. maj 1953 modtog jeg *Leon Bernhards medalje og pris* for »outstanding contribution and practical achievement in the field of social medicine in his own country«.

Den blev overrakt mig af generalforsamlingens præsident for det aar i overværelse af hele forsamlingen, generaldirektøren og hans store stab foruden danske venner og min kone og datter, begge læger.

Jeg var den femte i rækken, der modtog denne udmærkelse, og indrømmer gerne, at dagen var uforglemmelig for mig.

W. H. O. var for mig fra den første dag, jeg mødte organisationen, og er til den dag i dag, naar jeg lejlighedsvis besøger venner der, en stor inspiration. Jeg fristes – og falder for fristelsen til at slutte med de sidste sætninger i den tale, hvormed jeg i 1953 takkede for den foran omtalte udmærkelse:

»Grænserne slettes, vort arbejde hjemme bliver et arbejde for hele menneskeheden, men det er uforandret et arbejde for det enkelte menneske, dets liv og sundhed.

Grænserne slettes – vi arbejder i hele menneskehedens tjeneste for det enkelte menneskes liv og sundhed, det enkelte menneske, hvor han end bor, og hvem han end er. Nationerne sender os hertil, for at vi gennem vort fælles arbejde kan be-

kræfte menneskets lige værd, styrke broderskabsfølelsen mellem folkene – og dermed freden i verden.

Maatte arbejdet lykkes.«

Foruden vor indsats i malariabekæmpelsen, hvor folketing og regering viste vilje og evne til at tage aktiv del i bekæmpelse af en sygdom, som vi ikke selv havde følt paa vor krop, gav vi os fra dansk side i de samme aar i lag med en anden, ligesaa fjern, men ogsaa, hvor den huserer, ligesaa frygtet farsot – *Bilharziosen.*

Her var det ikke et spørgsmaal om bidrag til en kampagne, men om at skabe et forskningsmæssigt grundlag for en kampagne. Det hele kom bag paa de fleste af os, der ikke havde skænket denne store plage for millioner af mennesker en tanke. Historien herom er kort fortalt.

Ved Danmarks Akvarium var en zoolog, dr. *Mandahl-Barth,* som tid efter anden var blevet en af verdens største sneglekendere med Afrikas snegle som særligt omraade. Af sneglene havde ydermere de snegle, som bringer en exotisk sygdom, Bilharziosen, fra menneske til menneske, hans særlige interesse. Bilharziosen er aarsag til død i tusindvis og aarelang svækkelse med invaliditet hos titusinder i de lande, der har betingelserne for sneglenes trivsel ved varme og sumpe – f. ex. ved Nilen, med smitte til Ægyptens bønder. Opgjort ialt til 200 millioner angrebne mennesker.

Mandahl-Barth har en teori om en metode til at uskadeliggøre de farlige snegle. En teori, som bør undersøges alene, fordi alle andre forsøgte bekæmpelsesmetoder har slaaet fejl. Hertil savnedes et institut.

W. H. O. var og er meget interesseret, men ikke i stand til selv at bygge institutet. Akvariets skaber, civilingeniør *Knud Højgaard,* tilbød at bygge ogsaa dette institut ved si-

den af akvariet, forudsat driften blev sikret. Den blev skaffet med W. H. O. som største interessent. Institutet blev aabnet 25.11.1964 i nærværelse af bl. a. vicegeneraldirektøren fra W. H. O., U. S. A.'s ambassadør og danske myndigheder. – Jeg blev formand for bestyrelsen, der rummer repræsentanter fra Højgaardfonden, Videnskabernes Selskab og Staten.

Sundhedsstyrelsen i Den røde bygning

Jeg har fortalt om, at det allerede efter det første aar i sundhedsstyrelsen stod mig klart, at vi maatte flytte, helst omgaaende, og flytte helt midt ind i centraladministrationens eget centrum. Det var nødvendigt, hvis vi skulde gøre os haab om at komme fri af den institutionstilværelse i et enkelt fagministeriums skygge, som, trods lovens klare ord derimod, havde truet og delvis var realiseret helt fra oprettelsesaaret 1909. Bopælens placering fjernt fra stedet, hvor slaget om fremtiden skulde staa, hjalp med til at opretholde truslen, som yderligere styrkedes ved, at sammes bopæl fandtes i et helt kompleks med socialministerielle institutioner – dengang, da centraladministrationens egne afdelinger med ministrene alle fandtes i Den røde bygning, Christiansborg og Staldmestergaarden iberegnet.

Det lykkedes – 1930 flyttede vi fra Amaliegade til Slotsholmsgade 12.

Sundhedsstyrelsen satte sig til rette – og voksede med arbejdets vækst. Sommeren 1944 blev den første overlæge – dr. med. *Erik Uhl* – ansat i heldagsstilling. Længe havde jeg været klar over, at vi var underbemandet. Efter krigen blev dette rettet op. Den ene overlæge blev til fire, hele staben voksede, blev mangedoblet. Men da var ogsaa flere afdelinger blevet oprettet og flyttet ud i byen til et i saglig henseende tilfredsstillende selvstændigt liv. Det gjaldt først og fremmest den

nu store og meget værdifulde *statistiske afdeling* under dr. med. h. c. *Marie Lindhardts* dygtige og meget paaskønnede ledelse. Dr. med. Erik Uhl havde ogsaa med stor dygtighed og energi oparbejdet en afdeling for *levnedsmiddelhygiejne,* der fik selvstændige lokaler. Det samme gjaldt *sygeplejeafdelingen* under *Eli Magnussens* myndige ledelse med *Maja Foget* som suppleant under de lange fravær, hvor frk. Magnussen var laant ud til W. H. O. Udenfor huset havde vi ogsaa afdeling for *civilbeskyttelsens lægelige sager* under overlæge *Chr. Toftemark* bistaaet af dr. *H. F. Meldahl.* Dr. Toftemark betroede jeg yderligere at hjælpe mig med sygehusvæsenets sager.

Selvfølgelig samledes det hele hos mig, men det var en stor glæde for mig og til stor nytte for vort arbejde, at jeg kunde give lederne af disse afdelinger med særlige arbejdsomraader selvstændighed og ansvar i videst muligt omfang.

Selv blev jeg med sekretariatet og apotekerafdelingen i Slotsholmsgade.

Her var min arbejdsplads. I videste forstand. Det var her, jeg med hjælp af min sekretær, fru *Nelly Arenfeldt,* førte korrespondancen for De ældres Raad, og her holdt vi mange af vore møder i min mødesal.

Ogsaa i min rigsdagstid holdt jeg til her med korrespondance og mere private møder. Fru Arenfeldt ydede mig altid god og stor hjælp under absolut diskretion.

Det var et livligt og et levende hus, vi havde i Den røde bygning, med besøg fra de mange naboer i det store bygningskompleks. Det sparede megen skriveri, at ministerierne havde saa let ved at drøfte fælles sager med os. Og det fæstnede i de første aar vor stilling som hørende med i det store hus. Men snart ofredes der ikke tanker paa dette selvfølgelige. Før statsministeriets departementschef i maj 1940 helt uventet

rettede angreb paa os, som jeg har fortalt. Det afværgede Stauning, og siden turde ingen gentage spøgen.

Vi var der – og vi var der for at blive!

Konsulenterne, sundhedsstyrelsens uundværlige sagkyndige, stod jeg i nær personlig kontakt med. Det er umuligt for mig at fremhæve den ene for den anden. Dog maa jeg have lov til at sige, at jeg i det første aarti havde særlig god hjælp og støtte af professorerne *Sv. Monrad* og *Louis Fridericia,* af dr. med. *Thorvald Madsen* og dr. med. *K. H. Backer* og af hospitalsinspektør *H. Chr. Ridter.*

Det var lykkedes mig at faa samlet fotografier af alle sundhedsstyrelsens konsulenter fra oprettelsen i 1909. Det havde kostet en del arbejde og besvær, men jeg naaede at faa samlingen fuldendt. Om den bliver videreført, ved jeg ikke, det kræver jo pietetsfølelse og interesse for historien, som maaske ikke kan ventes af efterfølgere, der overtager det hele grundmuret og maaske ikke behøver at kende forudsætningerne for at kunne tage fat paa nutidens og den nærmeste fremtids opgaver.

Selv da vi var flest, var vi ikke mange, maalt med nutidens alen – der er jo ogsaa indenfor den offentlige administration stærk vækst i maalet for et personales antal. Det kunde ogsaa hænde hos os, at en eller anden syntes, at der var brug for en assistent eller kontorist mere. Og det hændte ogsaa, at der var brug for mere hjælp. Men vi var rimelige, vistnok beskedne i vore ønsker og krav, som ikke blev fremsat, før vi var enige om, at de var underbyggede og velbegrundede. Dette fik jeg bekræftet, da finansudvalgets daværende formand, *Jensen Broby,* under en spøgende samtale besvarede mit spørgsmaal om, hvorfor han aldrig kritiserede eller nedskar mine forslag, med et: de er jo altid saa godt underbygget.

Vi var næsten alle flittige – ogsaa chefen, og jeg tror be-

stemt, at vi var glade for arbejdet og for at arbejde i sundhedsstyrelsen – selv om jeg maaske ikke er helt den rette til den vurdering. Og dog, jeg havde jo antaget dem alle og kendte de fleste ret godt, mange ogsaa udover kontorets timer. Jeg mindes mine gamle medarbejdere med tak for de smil, der mødte mig hver morgen, og jeg kender i hvert fald med sikkerhed en af holdet, som igennem 34 aar glædede sig hver dag til arbejdet og til at møde medarbejderne – fra den gamle kontorchef, dr. *A. V. Nielsen* og min gode ven, betjent *Th. Olsen,* til den yngste lille kontorelev.

En lang række af unge, flest fra indenrigsministeriet, fik formiddagstjeneste i sundhedsstyrelsen som før fortalt. Sundhedsstyrelsen havde gavn og glæde af disse unge, der jo saa hurtigt blev ældre, men som ikke glemte os, eller hvad de havde set og lært i sundhedsstyrelsen. Vi kendte hinanden, naar jeg mødte dem ude i landet som amtmænd eller i anden embedsstilling.

Der er ikke plads for eller rimelighed i en opremsning af navne paa de mange, jeg har mødt fra Den røde bygnings kontorer. Jeg husker de fleste og har mange i den venligste erindring, nogle under venskabets baand. Departementscheferne *Aage Svendsen* og *Kay Ulrich* tør jeg nævne her, ligesom ministrene *Carl Petersen* og *Knud Kristensen.* – Selv om jeg med fuld ret vilde kunne udvide denne snævre kreds med adskillige andre.

Kort efter min fratræden som chef for sundhedsstyrelsen maatte denne flytte ud i byen. Som saa mange andre af centraladministrationens kontorer og under helt andre vilkaar end, da det lykkedes mig at kunne flytte *til* Den røde bygning. Sundhedsstyrelsen var dengang saa lille og svag, at ogsaa den støtte, som kunde naas ved en rigtig placering af dens konto-

rer, maatte tages i betragtning. Nu ved flytningen var det et stærkt og velfunderet embedsværk, som maa kunne taale dette, og være stærkt nok til at vise ethvert forsøg paa ændring af dens lovfæstede og saa særegne status tilbage.

Inden jeg afslutter min fortælling om mit liv og min færden indtil de 70 aar, er der endnu et lille kapitel tilbage.

Jeg har aldrig været ude efter, hvad man kalder »ben« d. v. s. mere eller mindre indtægtgivende ekstraarbejder ved siden af det faste arbejde. Det faldt ogsaa lettere for de juridisk uddannede embedsmænd end for mig med lægeuddannelsen. Vi trængte heller ikke saa meget til det, fordi min kone med en stadigt voksende øjenlægepraksis jo ogsaa tjente penge. Alligevel fik jeg forskellige hverv, som var uafhængige af embedet og derfor kunde fortsættes over »grænsen«.

Igennem mange aar har jeg været medlem af bestyrelsen for *P. Carl Petersens Fond,* blev derfra medlem af bestyrelsen for *Nordisk Kaffe Kompagni* og formand for dette i 1957. Da Nordisk Kaffe Kompagni gik ind i De forenede Kaffekompagnier, fortsatte jeg som næstformand i disses bestyrelse 1964. Det har været et meget interessant og lærerigt arbejde.

I bestyrelsen for *P. Carl Petersens kollegium* har jeg været formand siden dets oprettelse i 1948. Endelig er jeg formand for repræsentantskabet for *Dansk Spareselskab.* I 1954 blev jeg formand for bestyrelsen af *Lolland-Falsters Folketidende A/S.*

Disse hverv kunde jeg altsaa tage med mig ud i det frie liv efter min afsked sammen med formandsskabet for *Krogerup Højskole.*

For fuldstændighedens skyld bør jeg ogsaa oplyse, at jeg

var anmodet om som formand at fortsætte og færdiggøre arbejdet i to før min afsked nedsatte udvalg: *Atomoplysningsudvalget* og *kommissionen vedrørende børnetandpleje*. Jeg indvilgede gerne i at fortsætte arbejdet, som havde min interesse. Det blev dog i begge tilfælde et langvarigt foretagende, er først nu, fire aar efter, ved at naa afslutningen.

Hertil kom saa, at *Dansk Røde Kors* først i juni 1961 anmodede mig om at overtage hvervet som dets præsident – men det er en anden historie, der maaske kan tage form ad aare.

Slutning

Den 30. juni 1961 tog jeg afsked med de mange medarbejdere, som havde hjulpet mig – nogle ganske faa i omtrent alle aarene siden 1. juni 1927, de yngste kun nogle faa aar, men til dem alle et farvel med min oprigtige tak.

I 34 aar havde jeg været i sundhedsstyrelsens ledelse, det første aar som næstformand, men størstedelen af denne tid konstitueret formand, og fra 1. december 1928 som chef for sundhedsstyrelsen.

Saa skulde jeg gaa over i det »otium«, som er den gode gave, der følger med »støvets aar«, og som forventes at kunne »nydes« – i glemselens og uvirksomhedens stilhed. Dog trøsterigt i afskedstaler henvist til de saa moderne »hobbies«, der, saa vidt jeg har forstaaet begrebet, kan dække sport, frimærkesamlen eller leg med børnebørnenes elektriske tog og andet lignende som husflid m. m. – God underholdning i ledige stunder, men forslag som livsindhold – en haan mod »nyderen« af et otium.

Jeg har i et kort øjeblik oplevet adskillelsens ubeskrivelige smerte – adskillelsen fra den gerning, som havde fyldt saa mange aar af mit liv. Men jeg oplevede ogsaa – i følge med smerten – erkendelsen af, at gerningen havde været saa fyldt af livet selv, at adskillelsen »kun« blev et farvel til den haandgribelige, daglige tilværelse. Tilbage beholdt jeg jo ikke alene minder fra et rigt liv, men som før – vejen aaben til livets kilde.

Og »stilheden«. Ordet faldt mig i pennen ved erindringen om et brev fra en omsorgsfuld »ven«, som, flere maaneder

før jeg sluttede, i en slutbemærkning paa tjenstlig forespørgsel bød mig farvel i haabet om, at jeg vilde kunne taale at forlade »rampelyset« og finde mig til rette i »stilheden«.

Den stakkels mand forstod slet ikke, at han kluntet og klodset var traadt ind paa hellig grund – den stilhed, som med eller uden rampelys rammer eller gives os alle med alderen, med eller uden alderdom.

Naar jævnaldrende falder fra, naar ens egen generation lader en tilbage, saa kommer i vemodigt klædebon stilheden med savn og længsel – og ensomheden.

Jo rigere vi har levet med disse jævnaldrende – vor generation – des større bliver for de sidste ensomheden, som ogsaa kan føles som en smerte, men med tak for, hvad vi har faaet.

En slutbemærkning: For ikke længe siden mødte jeg paa gaden en anden pensionist, som jeg har kendt fra ungdomsdage, men ikke staaet nær. Men glæden over at mødes var der. Vi konstaterede vor velbevarede ungdom, talte om kammerater, der var faldet fra – og saa sluttede den gamle kammerat, der ikke var sentimentalt anlagt, med et: Tak, fordi De lever.

Jeg er ved at gaa over stregen. Jeg har jo planlagt at ville slutte min fortælling ved det lovfæstede slut ved 70-aarsdagen. Hvad der kommer derefter, efter gaarsdagen, er nutid og staar udenfor erindringernes ramme.

Jeg modtog udfordringen, som sagt i forordet, i et forsøg paa, om det vilde være muligt for mig at besvare den.

Men saa skete det, at ikke langt henne i forsøget forsvandt forsøget i opgaven, det ene ord tog det andet, saa jeg inden længe var fanget i nettet, grebet af erindringsverdenens mangfoldighed. Det gjaldt ikke længere alene en bredere og til-

bundsgaaende fortælling om min andel i opbygning af et sundhedsvæsen, som udfordrerne vel især havde tænkt paa, men mine forudsætninger for denne livsgerning i, hvad jeg fik i barndom, skolegang og under uddannelse til læge i studentertid og tiaaret derefter – fik fra slægten, fra det praktiske liv, fra universitetet og – fra kirken.

Drengen fra bondegaarden og fra den grundtvigske friskole havde ganske vist ikke vogtet faar og ikke været sendt ud i barndomsaarene som tjenestedreng, men fra hjem og slægt faaet det, der dannede et valgsprog til skjoldet i Frederiksborg slotskirke med Asklepios hane paa baggrund af landsbykirkens gavl. Det hedder: *Sjæls Røgt og Sundheds Pleje.*

Sundhedsplejen har jeg arbejdet for, givet min tid og mine kræfter saa godt, jeg har formaaet det, og er paa en forunderlig maade blevet hjulpet – ved de store afgørelser og i det daglige arbejde. Min tak derfor staar klarere og stærkere, alt som aarene gaar.

Men forud for »Sundheds Pleje« gaar »Sjæls Røgt«. Et krav om sammen med Medmennesket, Næsten, vi møder paa vor vej, at hjælpe hinanden, at modtage og give. – Her maa jeg nævne min hustru, *Helga Frandsen,* selv læge og dr. med., som bragte til fællesboet saa stor en hjælp. Det var hende, der ønskede, at vi skulde vies af *Chr. Welding,* der blev vor uforglemmelige præst, saa længe han levede, og sammen med fru *Gerda Welding* vore venner.

Min kone har forbudt mig at skrive mere her – heller ikke om hendes faste haand om det hjem, hun byggede op til mig og vore to børn – læge og civilingeniør.

Jeg slutter med første vers af den gamle sang, som saa ofte blev sunget i Gudum, naar vi samledes der, omkring den gamle Farfar:

Vi pløjed og vi saa'ed
vor sæd i sorten jord,
saa bad vi ham os hjælpe,
som højt i himlen bor;
og han lod snefald hegne
mod frosten barsk og haard,
han lod det tø og regne
og varme mildt i vaar.
Alle gode gaver
de kommer ovenned,
saa tak da Gud, ja pris dog Gud
for kærlighed.

Litteratur

Holger Begtrup: Grundtvigske Hjem i det 19. Aarhundrede. Bind II side 148. (G. E. C. Gads Forlag 1930)

Johannes Frandsen – Sundhedsvæsenet 1927–61. (Nyt Nordisk Forlag – Arnold Busck 1936)

Danmarks Kultur ved Aar 1940 –. Bind II side 281. (Det danske Forlag 1942)

Henrik S. Nissen og Henning Poulsen: Paa Dansk Friheds Grund –. (Gyldendal 1963)

Om Knud Faber – af Johannes Frandsen. Medicinsk Forum nr. 2–1964.

Navneregister

I min første bog var hverken navne- eller sagregister. Dette er blevet savnet og paatalt af læsere.

I efterfølgende register findes derfor foruden henvisninger til nærværende bog, mærket II, ogsaa henvisninger til »Sundhedsvæsenet, 1927–1961«, mærket I.

Alberti, Adler, II: 19, 47, 49, 102
Alberti, C. C., II: 19
Andersen, Oluf, I: 138, 214; II: 230
Appel, Elin, II: 177
Arenfeldt, Nelly, II: 238
Arnorsson, Ejnar, II: 137
Asgeirson, Asgeir, II: 227
Axelsen-Drejer, Aage, II: 54

Backer, K. H., I: 156, 159, 162; II: 128, 239
Bang, Bernhard, I: 73
Bang, Herman, II: 47
Bang, Sophus, II: 74
Bechgaard, P., I: 175
Begtrup, Holger, II: 47
Begtrup-Hansen, Theodor A., I: 88
Benzon, Alf, II: 224
Berntsen, Kl., II: 19, 23, 52
Bertelsen, A., II: 141
Bevan, A., II: 203
Biilmann, Holger Saxtorph, I: 29; II: 66
Birck, Lauritz, II: 71
Birk, Okkels, I: 48
Birkedal, Jens, II: 39
Birkedal, Vilh., II: 14, 15
Bjerre, Hans, I: 175
Bjørnsson, Sveinn, I: 208, 209; II: 140
Blegvad, Michael, II: 37
Blegvad, Sofie, II: 37
Bock, Johannes C., I: 11; II: 60, 76, 78, 83, 94, 154
Bock, Rosaly, fru, II: 76
Bohr, Chr., II: 60
Bohr, Niels, I: 199
Bojlén, Kn., II: 163
Bojsen, Frede, I: 136; II: 23
Bording, Kr., II: 119, 172
Brandes, Edv., II: 58, 85, 180
Bredsdorff, Th., II: 43, 47
Buhl, Vilh., II: 173
Busch, Eduard, I: 58
Busk, Jens, I: 16
Bülow, Johan, I: 84, 187; II: 93, 113, 117
Bøgh, Alfred, I: 223; II: 211

Candau, M., G., II: 231
Carlsen, Ernst, I: 204
Chievitz, Ole, II: 154
Christensen, C. C., II: 45
Christensen, I. C., II: 53, 71, 85, 87, 188
Christoffersen, Marius Chr., I: 29
Churchill, Sir Winston, II: 201, 202, 204
Clemmesen, Carl, II: 213
Collin, Ionas, II: 74

Dael, Niels, II: 22, 23, 25, 47, 62
Dahlgaard, Bertel, I: 120, 135, 189, 203, 221; II: 107, 123, 126, 148, 149, 150, 154
Daubjerg, Søster Ane, II: 66
Daugaard-Jensen, Jens, II: 141
Degen, Aage, II: 158
Disraëli, II: 126
Drucker, P., I: 159, 161

Eckl, generallæge, II: 159, 160
Ehlers, Edv., I: 18
Ehlers, Holger, I: 174; II: 218
Elgaard, Niels, II: 172
Elmquist, Aage, II: 51, 54, 186
Engberg, H., I: 175
Engel, Arthur, II: 136
Engelsted, Carl Sophus Neergaard, I: 73
Engelstoft, Poul, II: 44
Eriksen, Erik, II: 182, 185, 195, 199, 201, 203, 204
Evang, Karl, I: 212; II: 136

Faber, Knud, I: 11, 14, 16, 75, 89, 142, 182, 188, 204; II: 60, 80, 83, 94, 97, 99, 102, 113
Fenger, Mogens, I: 143, 161, 173, 177; II: 162, 218, 220
Fenger, V. A., I: 177; II: 220
Fibiger, Johannes, II: 60, 78
Finsen, Aage, I: 205; II: 140
Fischer, Bent, II: 155
Fog, Mogens, II: 198
Foget, Maja, I: 136; II: 223, 238
Folkmar, Erik Otto, I: 32
Frandsen, Ernst, II: 62
Frandsen, Frands, II: 22, 23
Frandsen, Hans, II: 9, 12, 13, 17, 19, 24, 25, 180
Frandsen, Helga, I: 226; II: 245
Frandsen, Jeppe, II: 12
Frandsen, Johanne, II: 62
Frandsen, Knud, II: 13
Frandsen, Lars, II: 21
Frandsen, Niels, II: 28
Frandsen, Sigrid, II: 62
Frandsen, Thorvald, II: 62, 118
Fridericia, L. S., I: 10, 25, 37, 50, 108, 109, 110, 113, 116, 191, 193, 207; II: 120, 137, 239
Friis, U., I: 191
Frisch, Hartvig, II: 196, 203

Gloerfeldt-Tarp, Kirsten, II: 156
Gram, Chr., II: 60
Gram, Jørgen, II: 190
Gravlund, Thorkild, I: 64; II: 34
Grosen, Maren, I: 135, 137; II: 152
Gudjonsson, Skuli, I: 207; II: 137
Guildal, Poul, I: 34, 37, 50, 193; II: 141, 144
Gullestrup, A., I: 159, 160, 161
Gunn, Selskar, I: 116
Gørtz, Ebbe, II: 112
Gøtszche, Johs., II: 72

Hagedorn, Hans Chr., I: 142; II: 75
Hall, C. C., II: 186
Hammer, Kaj, I: 85
Hannesson, Gudmundur, II: 140
Hansdatter, Johanne, II: 14
Hansen, Fr. C. C., II: 55
Hansen, H. C., II: 234
Hansen, H. P., I: 58, 95, 135; II: 180
Hansen, Harald, II: 218
Hansen, Julius, II: 190
Hansen, Niels, II: 10
Hansen, skibsinspektør, II: 141
Hansen, Tage, I: 20
Hansen, Victor, I: 193
Harrsen, Harro, II: 72
Hartling, M. II: 183
Hauch, A. G. Ø., II: 22, 41, 43
Hauch, H., II: 202
Hedelund, C. E. H., I: 191
Hedtoft, Hans, II: 192, 193, 194, 215
Heiberg, Børge, I: 175
Heiberg, Peter Wilken, I: 29

Hellström, Nils, I: 211, 212; II: 136
Helsted, Kai, I: 92
Hendriksen, Halfdan, II: 172
Henningsen, E. Juel, I: 196, 199; II: 160
Henriques, Valdemar, II: 55
Hertel, Vilhelm, I: 29
Hoff, rektor, II: 40
Holck, Povl, I: 223; II: 90, 211
Holm, August, I: 109
Holm, Johs., I: 94; II: 191, 192
Husfeldt, Erik, I: 58, 175, 194; II: 217
Høeg-Hansen, H., I: 50
Høgsbro, Sophus, II: 15
Højer, Axel, I: 212; II: 136
Højer, Signe, I: 212
Højgaard, Knud, II: 235
Hørslev, Johs., II: 155
Høyberg, H. M., I: 103; II: 118
Haarløv, V., I: 78

Ingbøl, Kaj, I: 119, 201

Jacobsen, Charles, I: 170, 171, 172, 173, 175, 177; II: 217, 218
Jacobsen, Hans Thyge, I: 191
Jensen, Hans (dr. phil.), II: 11
Jensen, Hans (redaktør), II: 15, 17, 18, 24, 62
Jensen, K. A., I: 147; II: 160
Jensen, Norman, I: 148; II: 75
Jensen-Gørding, J. Kr., I: 124; II. 177
Jespersen, Chr., I: 193
Johnsen, K., I: 11, 23; II: 35
Juul, Jens, II: 125
Jørgensen, Jørgen, I: 45, 72; II: 134, 151, 169, 170, 172, 193

Kampmann, Viggo, II: 231
Kaur, Amrit, II: 229
Kjær, Ejnar, I: 125, 148, 222; II: 182, 190
Kjærbøl, Johs., II: 174
Knudsdatter, Maren, II: 12
Knudsen, Hanne, II: 27
Knudsen, Hans, II: 27
Koch, Bodil, II: 195
Koch, E. A., II: 150
Koch, Hal, II: 168, 171, 185, 186
Koch, H. H., II: 190
Kofoed, K. H., II: 122
Kofoed, sognepræst, II: 14
Kold, Kr., II: 15, 21
Kongsted, August, I: 141; II: 75, 224
Krabbe, Jon, I: 209
Krag, Jens Otto, II: 231
Krag, O., II: 92
Krarup, Jakob, II: 44
Kristensen, Frode, II: 168
Kristensen, Knud, I: 124, 189; II: 71, 165, 170, 172, 173, 177, 182, 185, 187, 193, 202, 240
Kristensen, Thorkil, II: 182, 203
Krogh, August, I: 142; II: 75
Krogh-Poulsen, Willy G., I: 180
Kuhn, Johan, I: 143, 154, 155

Larsen, Ejvind, II: 186
Larsen, Mads, II: 148
Lassen, Otto, I: 29, 91, 96
Lauridsen, Magdalene, II: 151
Lehmann, Julius Chr., I: 16
Lindhardt, Marie, I: 197; II: 238
Lorentzen, Carl, I: 74
Ludwigs, Chr., II: 55
Lundbye, L. Chr., I: 78
Lynge, Erik, I: 92

Madsen, Maria, I: 136, 137; II: 132, 223
Madsen, Thorvald, I: 103, 116, 117, 132, 202, 213; II: 120, 165, 225, 239
Madsen, Woldhardt, I: 223; II: 211
Madsen-Mygdal, Thomas, I: 9, 104, 105; II: 91, 123, 181
Magnussen, Eli, I: 50, 131, 159; II: 151, 223, 238
Mandahl-Barth, G. II: 235
Margrethe, prinsesse, II: 186

Martensen-Larsen, Andreas, I: 203; II: 123
Meldahl, H. F., II: 238
Metz, Abraham, I: 119, 201
Meulengracht, Einar, I: 25, 109, 175
Meyer, Leopold, II: 60
Monrad, Sv., I: 13, 37, 116, 117, 129, 134, 156, 159, 196; II: 60, 96, 120, 128, 136, 141, 239
Mortensen, Hans, II: 14
Munch, Elna, I: 191; II: 110
Munch, P., II: 53, 58, 85, 180, 199, 227
Munck, Charlotte, I: 123; II: 148, 151
Muus, Niels, I: 193
Møllenbach, Carl Johan, I: 193; II: 163
Møller, Chr., provst, II: 36
Møller, Christmas, II: 123, 167, 168, 173
Møller, Eggert, I: 159
Møller, K. O., II: 150
Møller, P. K., I: 29
Møller, Vagn, I: 136; II: 151
Møllgaard, Holger, I: 109
Maag, Hjalmar, I: 29

Neergaard, Holger, II: 180
Neergaard, Niels, II: 23, 86, 88, 92, 181
Nielsen, Adam Vilhelm, I: 159, 196; II: 240
Nielsen, Frants, II: 11
Nielsen, Frede, II: 190
Nielsen, Niels, I: 104; II: 119
Nielsen, Svend, II: 148
Nissen, Henrik S., II: 168
Norrie, Gordon, I: 9, 11; II: 93
Nørgaard, Poul, I: 34

Olesen, Søren, II: 231
Olsen, Th., I: 226; II: 240
Overgaard, Søren, II: 119

Patursson, Jòannes, II: 136
Permin, G. E., I: 10, 77 ff.; II: 79
Permin, Valdemar, I: 147
Petersen, Carl, I: 72, 222; II: 240
Petersen, Waldemar, II: 171
Petersen (tysk oberst), II: 158
Pindborg, J. J., I: 181
Poulsen, Henning, II: 168
Poulsen, M. Thygesen, II: 155

Randers, Aage, II: 54
Rasch, C., II: 60
Reyn, Axel, I: 204
Ridter, H. Chr., I: 50, 193; II: 212, 239
Rode, Ove, II: 85, 180
Roholm, Kaj, I: 159
Rosendal, Axel, II: 54, 169
Rosenkjær, Jens, II: 169
Rovsing, Thorkild, I: 29; II: 60, 86
Rubow, Victor, I: 9, 11, 12, 13, 14, 78, 86, 89, 149, 203, 204, 221; II: 91, 92, 94, 96, 124 ff.
Rydberg, Erik, I: 159
Rytter, Sv., II: 110, 149
Rønne, P., II: 19
Rørdam, Holger, I: 74

Sabroe, Peter, II: 47
Salomonsen, Carl Jul., II: 49, 60
Saugman, Christian, I: 73; II: 207
Saunte, Edel, II: 195
Scavenius, Erik II: 171
Schack, Otto Didrik, I: 57
Schaldemose, Ib Holck, II: 92
Schaldemose, Vilhelm, I: 155; II: 60
Schiødt, E., I: 175
Smith, Jens Chr., II: 58
Schmiegelow, Ernst, II: 60
Skot-Hansen, Johan Peter, I: 154, 155, 157, 191; II: 128, 218
Skovgaard, A., I: 25; II: 129, 131
Smørum, Jens, II: 195
Starcke, Viggo, II: 199
Stauning, Th., I: 9, 111, 189, 207, 208; II: 91, 123, 138, 150

Stein, Johan, II: 79
Steincke, K. K., II: 89, 92, 123, 126
Stochholm, Poul, I: 223; II: 211
Strandberg, Brynjulf, I: 173, 175
Strode, George K., I: 118, 132, 134; II: 152
Strøm, J. II: 195
Svendsen, Aage, I: 222; II: 122, 196, 240
Svenné, Hans, II: 59
Sørensen, Bendt, I: 214; II: 230
Sørensen, Edv., II: 201, 203
Sørensen, Karl, II: 71
Sørensen, S. P. L., II: 154

Tauber (redaktør), II: 17
Thede, Ryan, I: 159
Therkelsen, Enevold, II: 72
Thomsen, Kr. Refslund, I: 57, 78, 84, 223; II: 117, 211
Thomsen, T. K., II: 169
Thorhallsson, Tryggvi, I: 207; II: 138
Toftemark, Christian, I: 194, 198; II: 238
Tolderlund, Hother Adam, I: 159, 160
Treschow, Cecil, I: 147; II: 166
Trier, Ernst, II: 21
Trier, S., I: 191
Tryde, Gabriel, I: 10, 11, 12, 21, 78, 79; II: 93, 94, 99
Tscherning, E. A., II: 60
Tscherning, Henny, I: 128
Tscherning, Marius, II: 60

Uhl, Erik, I: 113, 114, 196, 198; II: 237, 238
Ulrich, Kay, I: 49, 221; II: 165, 211, 240

Warburg, Erik, I: 177; II: 218
Warming, Knud, I: 194; II: 212
Wefring, Karl Wilhelm, I: 211
Welding, Chr., II: 245
Welding, Gerda, II: 245
Westergaard, Jens, II: 71, 85, 86
Wimmer, August, I: 25
Wulff, Hans, II: 50

Zachariassen, (amtslæge) II: 136
Zahle, C. Th., II: 85
Zeuthen, J., I: 214; II: 231

Øllgaard, Hans Frederik, I: 131
Ørskov, Jeppe, I: 202; II: 192

Aastrup, Henning, II: 213

Sagregister

Academy of Medicine i New York, II: 144
Amtsråd, Sorø, II: 18
Amtsrådsforeningens generalforsamling 1932 og 1959, I: 41, 65
Anders, Hellig Anders Kilde, II: 28
Anæstesiologi, I: 59
Apotekervæsen, I: 140 ff.
Atomoplysningsudvalget, II: 242
Autorisationsdokument til medicinske kandidater, I: 177, 178; II: 220

Barfred-Pedersen's æresgave, II: 218
»Baunen«, II: 22
Beredskabsindkøb, II: 154
Besættelsestiden, I: 52, 178, 188, 212
Bilharziose, II: 235
Boligtilsynsrådet, I: 202
Bondegården omkring 1900, II: 32
Børnetandpleje, Kommission vedr., II: 242

Caries, I: 180
Centraladministrationen, I: 15, 183
»Centralarkiv for danske Sygehuse«, I: 193
Civilbeskyttelsens lægelige sager, II: 238
Collegium Medicum, II: 101

Danmarks Akvarium, II: 235
Dansk Spareselskab, II: 241
Dansk-Islandsk Forbundsfond, I: 207
Dansk-Islandsk Nævn, II: 137
Dansk Røde Kors, II: 242
Diagnosestationer, I: 40 ff.
Domus medica, II: 218, 220

Embedslægerne, I: 200 ff.
Erhvervsøkonomiske råd, det, II: 155
Ernæringshygiejne, I: 103, 107 ff., 113, 198
Europakongressen i Haag 1948, II: 201
Europaregionen, W. H. O., I: 215; II: 233

Farmaceutiske Højskole, Den, I: 107
Farmakologisk Institut, II: 77
Finseninstitutet, I: 202 ff.; I: 125 ff.
Folkeforbundets Hygiejnekomité, I: 116, 213
Fortsættelseskurser for Læger, I: 168 ff.
Frederiks Hospital, Det kgl. (Fundats), I: 27
Frihedsrådet, II: 172

Grundtvigsk friskole i Landsgrav, II: 32
Grønland, I: 101 ff.
Gymnasium, Det nye, II: 41

Havrebjerg Frimenighed, II: 23
Herning, II: 66
Husholdning, I: 103, 110 ff.
Husholdningskommissionen, II: 151
Husholdningsråd, II: 149

Hvide klude, II: 156
Hygiejnekomité, I: 158
»Hygiejnen i vore Kostalde«, I: 103 ff.
Højre, II: 180
»Højskolebladet«, II: 22

Invalideforsikringsretten, I: 10, 18
Island, I: 206 ff.; II: 226 ff.

Kaffekompagni, Nordisk, II: 241
Kalvekastningsfeber, I: 107
Kirurgi, I: 27, 58
Kgl. Forordning om Medici og Apotekere (1672), I: 151
Konsulentinstitutionen i Sundhedsstyrelsen, II: 108, 239
Krabbe, Jon: »Erindringer fra en lang Embedstid«, I: 209
Krogerup Højskole, II: 186, 241
»Kronprinsesse Ingrids Fond«, II: 187
Kvaksalveri, I: 151
Kvægtuberkulose, I: 103, 106
Københavns Medicinske Selskab, I: 23; II: 129

Landsgrav, II: 26
Léon Bernard-medaillen, I: 224; II: 234
Levnedsmidler, I: 103 ff.; II: 238
Liselundmøder, II: 63
Lolland-Falsters Folketidende, II: 241
Lov om bekæmpelse af sygelighed og dødelighed blandt børn i det første leveår, I: 121 ff.
Lægelov, I: 15, 144, 150, 151; II: 120, 148
Lov om brugen af røntgenstråler, I: 199
Lov om Sundhedsvæsenets centralstyre, I: 19, 37, 149 ff., 182, 189, 190, 191
Lov om Svangerskabshygiejne, I: 124
Lov om Sygehusvæsenet, I: 53, 161
Lov om Sygeplejersker, I: 129, 138
Luftværn, II: 154
Lægeforening, Den alm. danske, I: 158, 169, 177; II: 218
Lægeråd, Sundhedsstyrelsens, I: 56, 183, 185, 191, 195; II: 95, 109
Lægesindet, II: 222
Lægestillinger, besættelse af, I: 191
»Løven«, I: 142

Malaria-udryddelse, I: 100; II: 231
Margarine, vitaminisering af, I: 109
Medicinalkommission, den store, I: 17; II: 102, 114
Medicinalstatistik, I: 185, 197 ff.
Medicinindustrien, I: 144
Mejeriforeninger, De danske, I: 107
Ministeriet Friis, II: 86
Ministeriet Neergaard, II: 86
Ministeriet Stauning-Munch, II: 123
Mælkeepidemier, I: 105

Neurokirurgi, I: 57
New Deal (Roosevelt), II: 144
Nordisk Insulinlaboratorium, II: 75
Nordisk samarbejde, I: 211 ff.
Nordiske Medicinaldirektørmøder, II: 136

Odontologi, I: 180

»§ 14-råd«, I: 152 ff.
P. Carl Petersens Fond, II: 241
P. Carl Petersens Kollegium, II: 241
Penicillin, I: 147
»Pennens magt . . .«, I: 218
Praksisret for embedslæger, I: 200
praktiserende læge, Den, I: 127, 162 ff.; II: 219
Psykiatri, II: 212

Radioaktive stoffer, tilsyn med, I: 199
Radiumstationen i Finseninstitutet, II: 125
Regensen, II: 49

Retslægerådet, II: 102
Rigshospitalet, II: 81, 111
Rockefeller Fonden, I: 115, 213; II: 121, 143, 225
Roskilde Højskole, II: 47
Roskilde Katedralskole, II: 40
»røde Bygning«, Den, I: 186
Røde Kors, II: 232
Rødkilde Højskole, I: 136; II: 152
»Rønnes møder«, II: 23

Samsø Realskole, II: 37
Seruminstitut, Statens, I: 103, 201 ff.
Slotsholmsgade 12, I: 7; II: 237
Socialdemokratiet, II: 194
Socialministerium, I: 9
Sognebåndsløsning, II: 14
Sognefogedinstitutionen, II: 11
Sogneforstanderskab, II: 11
Sorø Amtstidende, II: 24, 28
Sparekasse, Den sjællandske Bondestands, II: 18, 19, 47
Sparekommissionen, I: 20, 22
Speciallæger, I: 35, 151, 157
Spædbørnsdødelighed, II: 120
Stadslægen i København, I: 200
Statens Vitaminlaboratorium, I: 109, 113
Statistisk Afdeling, II: 238
Studenterforeningens Venstreforening, II: 51
Studenterkredsen, II: 51, 54
Sundhedskollegium, Det kgl., I: 20, 182; II: 101
Sundhedslovgivning, II: 176 ff.
Sundhedsplejen i Danmark, Selskabet for, II: 125
Sundhedsplejersker, I: 118 ff., 120, 134
Sundhedsstyrelsen, I: 7 ff., 171, 182 ff.; II: 101 ff.
Sundhedsminister, I: 9, 20
Sundhedsudstilling 1939, II: 153
Sundhedsvæsen, Det militære, II: 111
Sygdomsforebyggelse, II: 120
Sygehuse, I: 27 ff.; II: 131 ff.
Sygehuse, de små, II: 209
Sygehuslaboratorier, I: 44
Sygehusreorganisationen af 1932, II: 135
Sygehusråd, I: 53, 202; II: 185
Sygehustandlæger, I: 181
Sygeplejersker, I: 127 ff.; II: 223, 238
»Syge- og Sundhedsplejersker ved Aarhus Unisersitet, Institut for«, I: 134

Tandlæger, I: 179 ff.; II: 222
Tandlægehøjskolen, I: 180
Testrup Folkehøjskole, I: 135; II: 152
Tuberkulose, I: 73 ff., 101 ff.
Turnus, I: 151, 209

Udnævnelse, Sundhedsstyrelsens Formand, I: 14 ff.
Ungdomssamvirke, Dansk, II: 168

Vaccinationer, I: 126 ff.
Vandværker, I: 107
Varmebehandling af konsummælk, I: 104
Venstre, II: 21, 70, 86, 91, 179, 180, 181, 194
Venstre, Det radikale, II: 180
Verdenslægeforeningen, I: 166
Verdenssundhedsorganisationen (WHO), I: 213 ff.; II: 192, 226, 228, 233
Vitaminforskning, I: 108

Ældres Raad, De, II: 168, 170

Østifternes Husmandskreditforening, II: 18

NNF